

Βιβλίο μου εν Κέρει

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ, ΑΡΙΘΜ. 12

ΑΡΙΣΤΕΙΔΟΥ ΠΑΣΑΔΑΙΟΥ

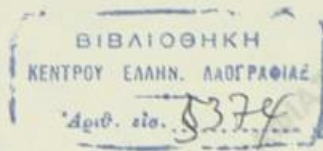
Η ΛΑΪΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ
ΤΗΣ ΙΜΒΡΟΥ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΘΗΝΑΙ 1973

Η ΛΑΪΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΗΣ ΙΜΒΡΟΥ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

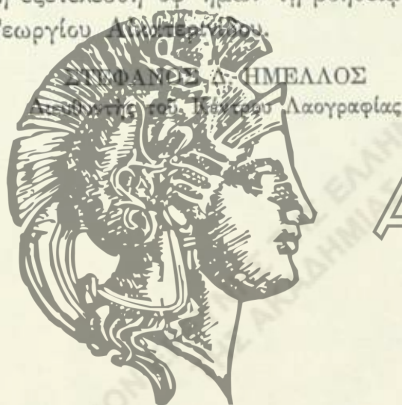

ΑΘΗΝΩΝ

FB732

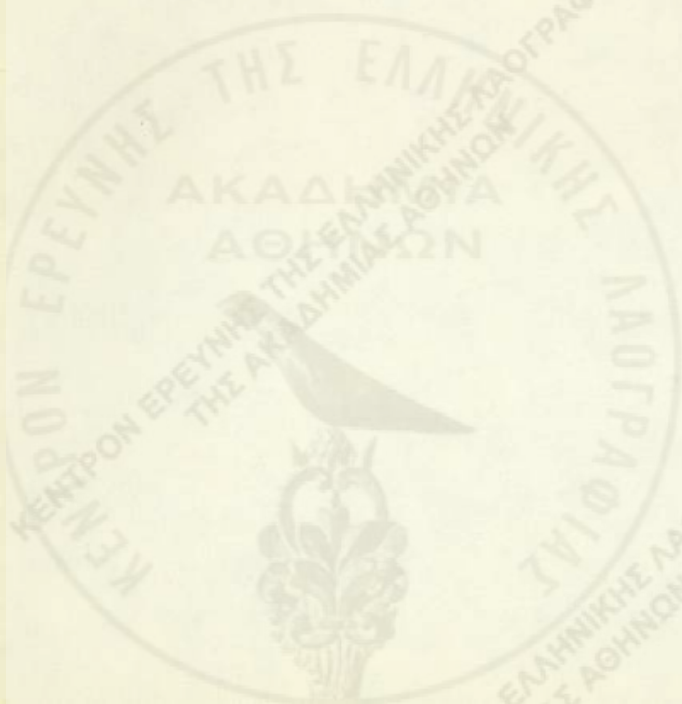
Ἡ Σύγκλητος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν μετ' εἰσήγησιν
τῆς Ἐφορευτικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Κέντρου Ἑρένης τῆς
Ἑλληνικῆς Λαογραφίας, γενομένην προτάσει τοῦ ἐκ τῶν
μελῶν αὐτῆς κ. Ἀναστασίου Ὀρλάνδου, ἀπεφάσισεν ὅπως
περιληφθῇ τὸ παρὸν πόνημα τοῦ δοκίμου ἀρχιτέκτονος κ.
Ἀριστείδου Πασαδαίου εἰς τὴν σειρὰν τῶν δημοσιευμάτων
τοῦ Κέντρου.

Ὁ συγγραφεὺς διαμένων μονίμως ἐν Κωνσταντινουπό-
λει δὲν ἠδυνήθη νὰ διεξέλθῃ καὶ διορθώσῃ τὰ τυπογραφικὰ
δοκίμια. Ἡ ἐργασία αὕτη ἐξετελέσθη ὑφ' ἡμῶν τῇ βοήθειᾳ
ιδίᾳ τοῦ συντάκτου κ. Γεωργίου Δουλιτέρη.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἡ ἰδέα τῆς μελέτης πὺν ἀκολουθεῖ γεννήθηκε κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδρασι δύο συναισθημάτων.

Τὸ πρῶτο ἦταν τὸ συναίσθημα ὅτι στὴν Ἱμβρο κάτι χανόταν. Κάτι πολύτιμο, πὺν ἔπρεπε μὲ κάθε θυσία νὰ διασωθῇ. Κατὰ τὶς ἀλλεπάλληλες ἐπισκέψεις μου στὸ νησί ἀνάμεσα στὰ κακόγυρυστα κτίσματα τῆς σύγχρονης ἐποχῆς ἀνακάλυπτα παραμορφωμένα ἢ ἐγκαταλελειμμένα παλιὰ σπίτια, ὅπου μιὰ εὐστοχη λύσι κάποιου τεχνικοῦ προβλήματος ἢ κάποια αἰσθητικὰ ἄφρη μορφὴ μὲ σταματοῦσε καὶ μ' ἔβαζε σὲ σκέψεις.

Σιγὰ σιγὰ ἐγκαθιδρύθηκε στὴν ψυχὴ μου ἔμμουνα ἡ ἰδέα ὅτι, σὰν ἄνθρωπος πνευματικός, ἤμουνα κ' ἐγὼ ἕνας ἀπ' ἐκείνους πὺν εὐθυνόταν γιὰ τὴν ἀπώλεια τέτοιων ἐπιτευγμάτων τῆς λαϊκῆς ψυχῆς, πὺν μπορούσαν ν' ἀποτελέσουν πολύτιμα διδάγματα, καὶ ὅτι καθῆκον μου ἐπιβεβλημένο ἦταν νὰ συμβάλω, ὅσο μου τὸ ἐπέτρεπαν οἱ δυνάμεις μου, στὴν κατὰ ἕνα ὅποιονδῆποτε τρόπο διάσωσί τους.

Στὸ νὰ μετατρέψω τὴ σκέψι αὐτὴ σὲ πρᾶξι, πρῶτον μὲ μιὰ μελέτη τῆς λαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς Ἱμβρου, συνέβαλε πολὺ τὸ ἀνθρώπινο ἀντικείμενο ἡ ἀγάπη μου πρὸς τὸ νησί καὶ τοὺς κατοίκους του.

Μὲ πολλὴ καλωσύνη, προθυμία καὶ κατανόησι, πρὸς τοὺς ἀποφωμένους, ἀλλὰ καὶ οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ, προσφέρθηκαν νὰ μου ἀποστούν εἰς τὴν πληρωμοῖς πρὸς ἡμᾶς ἀπαιτήσεις γιὰ τὴν μελέτη, ἡ ὁποία προσφέρεται σὰν ἐκδήλωσι τῆς ἐργασίας μου σ' ὅλους τοὺς Ἱμβρίους, ἀφοῦ δὲν εἶναι δυνατό νὰ εὐχαριστήσω ὀνομαστικῶς ὅσους μὲ βοηθῶσαν.

Δὲν μπορῶ ὅμως νὰ μὴν ἀναφέρω ἰδιαίτερη καὶ ἀκαρτίη σήμερα, γερο-Δημήτρη Καλαϊτζῆ, τὸν Ἀγριδιώτη πρωτομάστορα, πὺν καθίσταται πρὸ καφενεῖο τοῦ χωριοῦ μὲ μιὰ παρέα ἀπὸ μαστόρους κανόνιζε, σὰν διευθυντῆς ὀρχήστρας, τὴν κοινότητα μου μαζύ τους, συμπληρώνοντας καὶ διευκρινίζοντας τὰ λεγόμενά τους, ὅταν οἱ θύμησες τῶν νέων συναδέλφων του δὲν ἔφθαναν ὅσο ἤθελα πίσω.

Ἰδιαίτερες εὐχαριστίες ἐπίσης ὀφείλονται στὸν ἐπιμελητὴ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Χάλκης¹ καὶ τοὺς τέσσερεις Ἱμβρίους προτελειοφοίτους τῆς², πὺν τοὺς κούρασα περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον, ὑποβάλλοντάς τους συχνὰ σὲ πραγματικὰ μακρὰς «ἀνακρίσεις», σ' ὅλο τὸ διάστημα πὺν ἔγραφα τὴ μελέτη.

Τέλος, ἀπὸ τὴ θέσι αὐτὴ ἐκφράζω τὶς θερμὰς μου εὐχαριστίες καὶ πρὸς τὴν Ἐφορευτικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Κέντρου Ἐρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας, ἡ ὁποία μὲ πρότασι τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ κ. Ἀναστ. Ὁρλάνδου εἰσηγήθη νὰ περιληφθῇ ἡ ἐργασία μου αὐτὴ στὰ δημοσιεύματα τοῦ Κέντρου. Εὐχαριστῶ ἐπίσης θερμὰ τὴν Σύγκλητο τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ἡ ὁποία ἀπεδέχθη τὴν ἀνωτέρω εἰσήγησι.

1. Τὸν κ. Γεώργιο Μουχάλη, θεολόγο ἀπὸ τὸ Σχοινοῦδι.

2. Παρασκευᾶ Γκρασῆ, ἀπὸ τὸ Εὐλάμπιο, Χρυσόστομο Καλαϊτζῆ — ἐγγονὸ τοῦ πρωτομάστορα — ἀπὸ τ' Ἀγριδία, Γιάννη Ἀλατζῆ, ἀπὸ τὸ Γλυκὲ, καὶ Γιάννη Χατζοῦδη, ἀπὸ τ' Ἀγριδία.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

α'. Τὸ νησί. Βγαίνοντας κανείς ἀπὸ τὸν Ἑλλήσποντο, μετὰ μιὰ μικρὴ στροφή πρὸς τὸ βορρά, συναντᾷ στὸ δρόμο του τὴν Ἱμβρο.

Ἀπὸ γεωλογικὴν ἄποψιν πρόκειται γιὰ μιὰν ἀπὸ τὶς τέσσερις κορυφές πού διαθέτει ἡ ὑποβρύχια προέκτασις τῆς Θράκης στὸ μέρος αὐτό. Οὔτε πολὺ ὑψηλὴ οὔτε πολὺ χαμηλὴ ἡ Ἱμβρος¹ παρουσιάζει ἐναλλαγὴ βουνῶν καὶ κοιλάδων πού τῆς προσδίδουν ποικιλία θέας καὶ γραφικότητα τοπίου. Στενόμεακρη στὸ σχῆμα², διαθέτει ἀρκετὴ βλάστησι, ὅπου τὸ ρωμαλέο σφαιρικό ἐλιόδεντρο ἀντιτίθεται πολὺ εὐχάριστα στὴν κατακόρυφη λεύκη, τὸ καβάκι ὅπως τὸ λέν οἱ νησιῶτες.

Παρὰ ταῦτα ὅμως τὸ ἔδαφός της εἶναι πετρώδες, ὄχι δηλαδὴ καὶ πολὺ γόνιμο, γι' αὐτὸ στὰ παλιὰ χρόνια λατρευόταν ἐδῶ ἕνας θεός, πού συμβόλιζε τὴ γονιμοποίησιν τῆς ἀγρονης γῆς, ὁ Ἱμβραμος, ἀπ' τὸν ὁποῖο πῆρε τ' ὄνομά της ἡ Ἱμβρος.

Ἡ ἀρχὴ τῆς ἱστορίας τοῦ νησιοῦ χάνεται στὰ βάθη τῶν χρόνων, ἀλλ' ἂν κρίνουμε ἀπὸ πελασγικά ὑπολείμματα πού σώζονται ἀνάμεσα στὴν μεσαιωνικὴν τοιχοποιίαν τοῦ κάστρου, πού βρίσκεται στὸ ὁμώνυμο, παραθαλάσσιο, σημερινὸ χωριό, οἱ πρώτοι κάτοικοι τῆς Ἱμβρου πρέπει ν' ἀνήκουν στὸν πανάρχαιον Κρητομινωικὸ πολιτισμὸν³. Φαίνεται ὅτι οἱ πρῶτοι αὐτοὶ κάτοικοι τοῦ νησιοῦ κατοικοῦσαν σὲ μιὰ μόνον πόλιν, πού εἶχε τὸ κάστρο, χτισμένο πᾶντο σὲ λόφο, μετὰ τὴν ἐκκένωσιν ἀπὸν ἀπότομον ὁράχον, πρὸς τὸ μέρος τῆς θάλασσας.
β'. Τὰ χωριά. Τὸ κάστρο αὐτό, καταρτίσθαι διατεταγμένον χρησιμοποιήθηκε καὶ σ' ὅλη τὴ μεσαιωνικὴ περίοδο. Ὅταν, μετὰ τὸν καιρὸν ἀρμενιστῆθαι ὅροι ζωῆς εὐνοϊκώτεροι, χτίστηκαν σπίτια ἔξω ἀπὸ τὸ κάστρο, τὸ ὁποῖο σιγά σιγά ἐγκαταλείφθηκε, καὶ ἔτσι δημιουργήθηκε τὸ χωριό, πού διατήρησε τὸ ὄνομα Κάστρο⁴.

Λίγο πρὸς τὰ νοτιοανατολικά, σὲ μιὰ πλαγιὰ βουνοῦ ὅπου σχηματίζεται μιὰ σχετικὰ ἐπίπεδη ράχι, εἶναι χτισμένο τὸ Γλυκί, μετὰ ἀπαράμιλλη πανοραμικὴ θέα πρὸς τὸν βορρά, ὅπου ἐκτείνεται ἡ θάλασσα μετὰ τὴ Σαμοθράκη στὸ βάθος, καὶ πρὸς τὴ δύσιν, ὅπου ἀπλώνεται ὁ καταπράσινος κάμπος, πού μοῦ ἀποκαλύφθηκε τόσο ἀναπάντεχα κατὰ τὴν πρώτη μέρα μου στὴν Ἱμβρο.

1. Ἡ ψηλότερη κορυφὴ της δὲν φθάνει τὰ 600 μέτρα.

2. Τὸ μήκος της εἶναι τριπλάσιον τοῦ πλάτους της.

3. Μιὰ πολὺ εὐληπτὴ περίληψιν τῆς ἱστορίας τῆς Ἱμβρου δίνει ὁ Ἱμβριος καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Ν. Π. Ἀνδριώτης σὲ μιὰ ὁμιλίαν του πρὸς τὰ μέλη τῆς «Ἱμβριακῆς Ἑνώσεως Μακεδονίας καὶ Θράκης», πού κυκλοφόρησε σὲ φυλλάδιον, Θεσσαλονίκη 1954.

4. Στὰ τουρκικὰ Kaleköy, πού σημαίνει Κάστροχωριό. Σύντομες πληροφορίες γιὰ τὰ χωριά τῆς Ἱμβρου δίνει ἕνας ἄλλος Ἱμβριος λόγιος, ὁ Κουτλουμουσιανὸς μοναχὸς Βαρθολομαῖος, πού ἔγραψε, μαζὶ μετὰ τὸν Κερκυραῖον Α. Μουστοξύδη «Ὑπόμνημα ἱστορικὸν περὶ τῆς νήσου Ἱμβρου», Κωνσταντινούπολις 1845. Τὸ Ὑπόμνημα τοῦ Βαρθολομαίου ξαναεκδόθηκε, μετὰ κάποιες προσθήκας, ἀπὸ τὸν Γ. Δ. Εἰκοσιδύο, Ἀλεξάνδρεια 1904.

Ἡ προέλευσι τοῦ ὀνόματος τοῦ χωριοῦ εἶναι ἄγνωστη¹. Τὸ χωριὸ εἶναι κατάφυτο καὶ με ἄφθονα νερά.

Ἀκόμη νοτιώτερα, στὴν ἀνατολική ἄκρη τοῦ κάμπου ποὺ ἀπλώνεται μπρὸς στὸ Γλυκὺ, βρίσκεται ἡ Παναγία², ποὺ ὠνομάσθηκε ἔτσι ἀπὸ τὸ παρεκκλῆσι τῆς «Παναγίας τῆς Ταξειδια-νῆς»³. Τὸ χωριὸ σήμερα, διοικητικὸ καὶ θρησκευτικὸ κέντρο τοῦ νησιοῦ, ἔχει ἐξελιχθῇ σὲ κω-μόπολι.

Μόλις πέντε λεπτὰ δρόμο με τὰ πόδια, ἀνατολικά τῆς Παναγίας, βρίσκεται τὸ Εὐλάμπιο, ποὺ μπορεῖ νὰ ἐκληφθῇ σὰν μιὰ ἀπὸ τὶς συνοικίες της, ἀλλὰ ποὺ ἀποτελεῖ οὐσιαστικὰ ἰδιαίτερο χωριό⁴.

Ἀντίκρυ στὴν Παναγία, στὸ δυτικὸ ἄκρο τοῦ κάμπου, συναντᾷ κανεὶς τὸ χωριὸ "Αἰ Θό-δωρος⁵. Κτισμένο σὲ πλαγιά βουνοῦ, με ἀπαράμιλλη κι αὐτὸ θέα πρὸς τὸν κάμπο καὶ τὴν μακρι-νὴ θάλασσα τοῦ Κάστρου, εἶναι κατάφυτο καὶ περιβάλλεται ἀπὸ κήπους καὶ ἀμπέλια γιὰτι κι αὐτό, σὰν τὸ Γλυκὺ, ἔχει ἄφθονα νερά.

Τὸ ὄνομα τοῦ χωριοῦ ὀφείλεται σ' ἓνα βυζαντινὸ ναὸ ποὺ ἐτιμᾶτο στ' ὄνομα τῶν Ἀγίων Θεοδώρων. Ἀπὸ τὸν ναὸν αὐτὸ σώζεται σήμερα μόνον ἡ ἀψίδα, ὡς ἓνα ὠρισμένο ὕψος, ἐνσωμα-τωμένη στὸ ὁμώνυμο παρεκκλῆσι⁶.

Βορειοδυτικὰ τοῦ "Αἰ Θόδωρου καὶ σὲ ὑψηλότερη στάθμη βρίσκεται ἓνα ἄλλο χωριό, τ' Ἀγρίδια, σὲ τόπο πετρώδη⁷. Τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἀρχεὶ γι' ἓνα μικρὸ τσομπανοχώρι, στὸ νοτιοδυ-τικὸ μέρος τοῦ νησιοῦ, ποὺ οἱ κάτοικοί του καλλιεργοῦσαν πολὺ μικροὺς ἀγρούς. Ἐνα ἀναπάντε-χο ἐπεισόδιο, κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα, ἀνέταξε τὴν βασιλεία τοῦ παλιοῦ μικροῦ χωριοῦ νὰ μετοι-κήσουν στὸν τόπο ποὺ βρίσκονται τὰ σημερινὰ Ἀγρίδια καὶ ὅπου ὑπῆρχε μοναστήρι⁸. Αὐτοὺς

1. Κατὰ μιὰ παράδοση, καὶ ποὺ βρίσκεται σήμερα, κανεὶς βρῖσκει — ὁ τόπος λέγεται ἀκόμη Βρυσάρα — ἦταν παλαιότερα βόσκημα γελαδιῶν, γιὰ τὸ ἀφθονὸ χορτάρι τῶν μέσων, ποὺ γι' αὐτὸ λεγόταν ἀγγελική. Σιγὰ σιγὰ τὸ ἀγγελικὴ προφέρθηκε ᾿γγελική, ὕστερα ᾿Αγρίδια καὶ ἔτσι ἡ ὀνομασία τοῦ χωριοῦ κατέληξε στὸ Γλική. Δὲν ἔχει συνεπῶς σχέση με τὸ ἐπίθετο γλυκὺ ποὺ ἔχει τὸ χωριὸ μετὰ, ὅν εἶχε αὐτὴ τὴν ἔννοια, νὰ λέγεται στὸ στόμα τοῦ λαοῦ «Γλυκόν». Τὸ τουρκικὸ ὄνομα τοῦ χωριοῦ εἶναι Zeytinliköy, δηλ. ᾿Αμυγδαλοχώρι.

2. Τὸ τουρκικὸ τῆς ὀνομα εἶναι Çınarlı, ποὺ σημαίνει Πλάτανοχώρι, ἀν καὶ στὰ τελευταῖα χρόνια πάει νὰ κυριαρχίσι τὸ ὄνομα Merkezköy, δηλ. Κεντρικὸ χωριό, ἀπὸ τὴ διοικητικὴ του σημασία.

3. «... τὴν ὠνομάζαν δὲ ἔτσι, γιὰτι ὅσοι ἐφευγαν ἀπὸ τὸ Κάστρο γιὰ τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ νησιοῦ, ἀπὸ ἐκεῖ περνοῦσαν, ἄλλος δρόμος δὲν ἦταν ἐκεῖνα τὰ χρόνια... καὶ μόνο στὴν Ταξειδιανὴ βρίσκονταν τρία τέσσερα πη-γάδια, ὅπου ἐσβηναν τὴ δίψα τους οἱ διαβάτες» (Α. Ζαφειριάδης, "Ενας Φράγκος δεσπότης. Λεύκωμα τῆς νήσου Ἰμβρου, ἐν Ἀθήναις 1938, σ. 122).

4. Ἡ τουρκικὴ ὀνομασία τοῦ Εὐλάμπιου, Yeni Mahalle, διατηρεῖ τὴν ἔννοια τῆς συνοικίας (mahalle), τὸ δὲ πρῶτο συνθετικὸ yeni (νέα) δείχνει ὅτι εἶναι μεταγενέστερο. Καὶ πραγματικὰ εἶναι γνωστὸ ὅτι ἀπαρτί-στηκεν ἀπὸ τοὺς κατοίκους ἐνὸς παλιότερου κοντινοῦ χωριοῦ, ποὺ λεγόταν Ἀγιος Σωτῆρ (Λεύκωμα τῆς νήσου Ἰμβρου, σ. 124).

5. Zeytinliköy στὰ τούρκικα, ποὺ σημαίνει ᾿Ελιοχώρι, γιὰτι ἀπὸ τὴν Παναγία φαίνεται πίσω ἀπὸ τὰ ἐλιόδεντρα τοῦ κάμπου.

6. Ὁ Κουτλουμουσιανὸς ἀναφέρει ὅτι: «Ὁ ναὸς οὗτος ἀρχῆθεν ἦτο μέγιστος, ὡς μαρτυροῦσι τὰ ἐξ αὐτοῦ μετακομισθέντα μεγάλα καὶ ὀγκώδη μάρμαρα εἰς τὴν πύλην τῆς νεωτέρας τοῦ αὐτοῦ χωριοῦ ἐκκλησίας» (ἐνθ' ἄνωτ., σ. 58).

7. Τὸ τουρκικὸ ὄνομα τοῦ χωριοῦ εἶναι Tepeköy, δηλ. Κορυφοχώρι, ὄνομα πολὺ χαρακτηριστικὸ τῆς το-ποθεσίας του.

8. Τὸ ἐπεισόδιο ποὺ προκάλεσε τὴ μετατόπισι τοῦ παλιοῦ χωριοῦ εἶναι γραμμένον, με γλαφυρότητα, ἀπὸ τὸν Α. Ζαφειριάδην (ἐνθ' ἄνωτ., σ. 118).

μιμήθηκαν και άλλοι, από άλλα σημεῖα τοῦ νησιοῦ, κ' ἔτσι δημιουργήθηκε τὸ σημερινὸ χωριό, πού πῆρε τ' ὄνομα τοῦ παλιοῦ.

Ἀκόμη δυτικώτερα, σὲ ὄρεινὴ περιοχή, βρίσκεται τὸ τελευταῖο καὶ μεγαλύτερο ἀπ' ὅλα τὰ χωριά τῆς Ἰμβρου, τὸ Σχοινοῦδι¹. Ἀποτελεῖται ἀπὸ τρεῖς εὐδιάκριτες συνοικίες: Τὸν Χάλακα, πού ὀφείλει τ' ὄνομά του στὰ πολλὰ χαλίκια πού διαθέτει, τὸ Πέρα Χωριό, πού βρίσκεται κατάντικρυ στὸν Χάλακα, καὶ τὴν Ἀγία Ἐλένη, σὲ ἀρκετὴν ἀπὸ τίς ἄλλες δύο συνοικίες ἀπόστασι.

Τὸ ὄνομα Σχοινοῦδι προήλθε, κατὰ τὴν παράδοσι, ἀπὸ τὰ σχοῖνα (βοῦρλα), πού φύονταν στὴν μεταξὺ Χάλακα καὶ Πέρα Χωριοῦ κοιλάδα².

Αὐτὰ εἶναι σήμερα τὰ χωριά τῆς Ἰμβρου, ἔξι τὸν ἀριθμό, ἢ ἑπτὰ, ἂν θεωρήσουμε καὶ τὸ Εὐλάμπιο ξεχωριστὸ χωριό, χτισμένα ὅλα — ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Κάστρο — στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ νησιοῦ καὶ συνεπῶς ἀθέατα ἀπὸ τὴ θάλασσα, γιὰ τὸ φόβο τῶν πειρατῶν.

γ'. **Ρυμοτομία.** Τὰ χωριά, ἀπὸ ἀποψὶ ρυμοτομίας, εἶναι σὰν ὅλα τὰ χωριά τοῦ κόσμου, κτισμένα «ἐλεύθερα», χωρὶς δηλαδὴ καθωρισμένο γεωμετρικὸ σχῆμα, κάτι πού προσδίδει σ' αὐτὰ ἀφάνταστη γραφικότητα. Φιδίσιοι δρόμοι πού ἀνεβαίνουν τίς πλαγιές, προκαλοῦν σὲ κάθε βῆμα ἐκπλήξεις. Μιὰ ὑποτυπώδης «πλατεῖα» — κι αὐτὴ χωρὶς καθωρισμένο γεωμετρικὸ σχῆμα — ὅπου εἶναι μαζεμένα τὰ καφενεῖα καὶ τὰ λιγοστὰ μαγαζιά, μπορεῖ νὰ ὑπάρχη, χωρὶς ν' ἀποτελῇ κανόνα γιὰ τὰ χωριά τῆς Ἰμβρου, πού δὲν εἶναι σπάνιο νὰ ἔχουν κι ἄλλες, δευτερεύουσες πλατειοῦλες, γύρω σὲ τυχόν παρεκκλήσια πού βρίσκονται μέσα στὸ χωριό, βρύσες, ἢ ἀκόμη καὶ δέντρα σύσκια³. Μερικὲς βρύσες τρέχουν μέσα σὲ καυδὸν ὕδατα πλυντήρια, πού ἀποτελοῦν ἰδιαιτέρο εἶδος κτηρίου.

Τὰ οἰκόπεδα, κατὰ κανόνα ἀκανόνιστα, πάλι — πορὲς ἀπὸ τὸν ὅσον — τὸ ἓνα μέσα στ' ἄλλο κατὰ περίεργον, ἀλλὰ πάντως γραφικὰ ἀφελὲς τρόπον, καὶ στίλβει συνήθως τὴν αἰχὴ του⁴, ὅπου βρίσκεται ἡ ἀπαράμιτος φουρνος.

Τὰ παλιά μαγαζιά τοῦ χωριοῦ ἔχουν πολλές φορές στὸ δρόμῳ πεζοῦλες, γιὰ νὰ ξεκουράζονται οἱ πεζοπόροι.

Τὰ σοκάκια, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον λιθόστρωτα, ἔχουν δύο κλίσεις πρὸς τὸν ἄξονά τους, γιὰ νὰ φεύγουν τὰ νερά τῆς βροχῆς μακριὰ ἀπὸ τὰ σπίτια. Πολλὲς φορές δημιουργοῦνται ἀνάμεσα στὰ σπίτια, ἢ τοὺς μαντρότοιχους, πολὺ στενὰ περάσματα, τὰ στενάδια, γιὰ ἓνα μόνο ἄτομο, πού ἐνώνουν τοὺς δρόμους (πίν. 18/1). Ἐκεῖ πάλι πού στρίβει ὁ δρόμος, ἢ ἐνώνονται δύο δρόμοι, τὰ κτήρια ἔχουν τίς γωνίες τους κομμένες καὶ ἔτσι δημιουργοῦνται οἱ κοφτές, πού κατασκευά-

1. Τουρκικὰ Dereköy, δηλ. Χειμαρροχώρι.

2. Κατὰ τὸν Κουτλουμουσιανὸ «αὐτὴ (ἡ κοιλάδα) διὰ φυσικὴν ὑγρασίαν της εἶναι γεμάτη σχοῖνους (βοῦρλα) καὶ ἐπειδὴ, ὅπου τὸ φυτὸν τοῦτο εὐρίσκεται πλουσιοπάροχον, ὡς εἰς τὴν πεδιάδα ταύτην, ὁ τόπος ἐκεῖνος ὀνομάζεται Σχοινοῦς, ἡ δὲ δοτικὴ τοῦ ὀνόματος τούτου σχηματίζεται Σχοινοῦντι, τραπέντος ντ εἰς δ, ἐμορφώθη τοῦ χωριοῦ τὸ ὄνομα Σχοινοῦδι, ὡς ἐὰν ἔλεγέ τις: Χωρίον ἐν τόπῳ Σχοινοῦντι, ἤγουν εἰς τόπον γεμάτων σχοῖνους» (Ἰπόμνημα, ἐνθ' ἂν, σ. 60). Ἡ ἐκδοχὴ τοῦ Κουτλουμουσιανοῦ μοῦ φαίνεται ἐξεζητημένη, ἂν ληφθῇ μάλιστα ὑπ' ὄψιν ἡ ἀπλότης τοῦ λαϊκοῦ πνεύματος. Γι' αὐτὸ νομίζω ὅτι εἶναι πιθανώτερη μιὰ παράδοσι, στὴν ὁποία ἀναφέρθηκε ἕνας γέρος Σχοινοιδιώτης. Τὸ ὄνομα τοῦ χωριοῦ, κατ' αὐτὴν, ὀφείλεται στὰ σχοῖνα πού κατασκευάζαν ἄλλοτε οἱ κάτοικοι τοῦ χωριοῦ ἀπὸ τὰ βοῦρλα πού φύτρωναν ἀφθονά στὸ γῆρο.

3. Σὲ τέτοιες, δευτερεύουσας σημασίας πλατειοῦλες, ὅπως οἱ προαναφερθεῖσες Βρυσάρες στὸ Γλυκὺ ἢ τὸ Λιβάδι στ' Ἀγρίδια, γίνονται πανηγύρια, μπορούμε νὰ ποῦμε «τοπικά», ὅπως π.χ. ὅταν μαζεῦνται τὰ ἀμύγδαλα, ὅταν «σάξην» τὸ τραχανό, στὸ βρέξιμο τοῦ «γρίζου» ἢ ἀκόμη στὸν Κλήδονα.

4. Χωρὶς νὰ λείπουν οἱ ἐξαιρέσεις σὲ νεώτερα, σχετικὰ, σπίτια.

ζονται με ειδικά λαξευμένες πέτρες, τοποθετημένες κατά τρόπο τέτοιο ώστε να παράγουν διακοσμητικά σχήματα (πίν. 9/Ε,Ζ,Η,Θ — πίν. 22/5,6,7). Δεν αποκλείεται οι κοφτές να είναι απαραίτητες, γιατί αλλιώςτικά ο δρόμος θα στένευε τόσο πολύ ώστε να καταντήση αδιάβατος (πίν. 18/2).

δ'. **Έθιμα.** Το χωριό συγκεντρώνει τον πληθυσμό του τον χειμώνα. Το καλοκαίρι σχεδόν αδειάζει, γιατί οι περισσότεροι κάτοικοι διασκορπίζονται στους αγρούς που βρίσκονται, πολλές φορές, σε μεγάλη απόστασι από το χωριό. Γι' αυτό και κάθε νοικοκύρης που ασχολείται με τη γη έχει το ντάμι του στην έξοχή, ένα δεύτερο δηλαδή απλούστερο σπίτι, όπου θα κατοικήσει με την οικογένειά του σ' όλη την περίοδο που θα δουλεύει τη γη. 'Η δουλειά αυτή είναι πολύ σκληρή για τον Ίμβριότη, γιατί, όμως είπαμε στην αρχή, η γη δεν μπορεί να θεωρηθῇ γόνιμη. 'Απαιτεί πολύ μόχθο και, πολλές φορές, το προϊόν της δουλειᾶς δεν επαρκεί στις ανάγκες της οικογενείας.

Είναι φυσιολογικός νόμος, όσο πιο βαρεία είναι η δουλειά τόσο πιο πολύ να υπάρχει ανάγκη από ψυχαγωγία, και είναι ακόμη συνέπεια νόμου ψυχολογικού η ανάγκη της φυγῆς ἀπ' τοὺς καημούς μιᾶς ὄχι πολύ αποδοτικῆς δουλειᾶς. Στην Ίμβρο, περισσότερο ἴσως ἀπὸ κάθε ἄλλο τόπο, πατροπαράδοτα ἔθιμα κανονίζουν τὴ δουλειά και τὴν ξεκούρασι, με τὴν ψυχαγωγία ποὺ προσφέρουν ὠρισμένα πανηγύρια, ποὺ ἔρχονται περιόδως στὸ κύλισμα τῆς χρονιάς. Ἐτσι πότε πανηγυρίζει τὸ ἓνα χωριό, πότε τὸ ἄλλο, πότε τὸ ἓνα ἑορτασθῆσι, πότε τὸ ἄλλο, κι ὅλοι συρρέουν στὸ πανηγύρι γιὰ νὰ φᾶνε, νὰ πιοῦνε καὶ νὰ χορεύουν. Ἐκεῖ, στὸ πανηγύρι τοῦ χωριοῦ, θὰ δείξουν τὰ παλληκάρια τὴν κορμοστασιά, καὶ τὰ παλαιοῦν τὴν λυγεράδα τους. Καὶ εἶναι πραγματικά τὰ παλληκάρια εὐρωστα καὶ αἱ κορμίστρες ὁρμητικὲς καὶ λυγρές, γιατί ἡ σκληρὴ δουλειά λειώνει τὰ παλῆτα καὶ κάνει τὸ κορμὶ σκληρὸ καὶ ὀρθό. Κ' οἱ γέροι, καλοστεκούμενοι ἐννεοτάχρονοι καὶ ἀπὸ νῶ, καθισμένοι στὰ πεζούλια καμαρώνουν, ἀναπολῶντας τὰ παλιά, τὰ ἐγγόνια καὶ δισέγγονά τους ποὺ χορεύουν στὴν πλατεία. « Ἀμὲν ποὺ ἤμας ἄλκιμοι νεανῖαι. . . ».

Στὸ πανηγύρι, φυσικά, τὰ νιάτα θὰ συναρτασθῶν. Ἐκεῖ θὰ πλεχτῇ τὸ εἰδύλλιο, ποὺ θ' ἀπαιτήσῃ ἀργότερα καινούργια φωλιά. Κι αὐτὸ τὸ βασικὸ ζήτημα τῆς καινούργιας φωλιᾶς θὰ τὸ ρυθμίσουν τὰ ἔθιμα. Κάθε κορίτσι ποὺ παντρεύεται πρέπει νὰ ἔχῃ τὸ σπίτι του. Αὐτονόητο εἶναι πόσο βάρος ἐπωμίζεται ἔτσι ὁ πατέρας κοριτσιοῦ. Ὅταν στὴν οἰκογένεια ὑπάρχῃ μόνο ἓνα κορίτσι, ὁ πατέρας χτίζει ἓνα μικρὸ σπιτάκι, ποὺ οἱ χωριανοὶ τ' ὠνόμαζαν γέρικο, γιατί ὅταν ἡ κόρη παντρευτῇ τῆς δίνουν τὸ πατρογονικὸ σπίτι καὶ περιορίζονται οἱ γονεῖς στὸ μικρὸ, γιὰ νὰ περάσουν τὰ γεράματά τους. Ἄν τὰ κορίτσια εἶναι περισσότερα, τότε τὸ μικρότερο παίρνει τὸ πατρογονικὸ σπίτι, ἐνῶ γιὰ τ' ἄλλα πρέπει νὰ χτιστοῦν καινούργια.

Σε νεώτερα χρόνια, ποὺ τὸ σπίτι ἐξελίχθηκε κι ἀπόκτησε περισσότερους χώρους, ἂν οἱ χώροι αὐτοὶ ἦταν ἀρκετοί, μπορούσε νὰ χωριστῇ με μεσότοιχο καὶ νὰ δοθῇ τὸ μισὸ στὸ νέο ζευγάρι. Αὐτὴ ὅμως εἶναι σπάνια περίπτωσις κ' ἔτσι τὸ πρόβλημα τῆς προικοδοτήσεως τῶν κοριτσιῶν με σπίτια κατάντησε νὰ μὴ βρῖσκη εὐκόλα λύσι¹.

1. Μιὰ λύσις ἀνάγκης ὑπῆρξε τὸ νὰ στέλνονται τὰ κορίτσια στὴν Πόλιν νὰ ξενοδουλέψουν, γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ συνεισφέρουν στὸ χτίσιμο τοῦ σπιτιοῦ τους. Εἶναι φανεροὶ οἱ κίνδυνοι τῆς τακτικῆς αὐτῆς γιὰ τὰ φτωχὰ κορίτσια τῆς Ίμβρου, γι' αὐτὸ καὶ δημιουργήθηκε, μετὰ τῶν μορφωμένων Ίμβριων, ἔντονο ρεῦμα γιὰ νὰ σταματήσῃ τὸ κακὸ. Ὁ σημερινὸς Μητροπολίτης μάλιστα Χαλκηδόνος Μελίτων Χατζῆς δὲν δίσταζε νὰ στηλιτεύῃ δημοσίᾳ τὴν πράξι αὐτή, φθάνοντας ὡς τὸ σημεῖο ν' ἀναθεματίζῃ τὸν πατέρα ποὺ ἔστελνε τὸ κορίτσι του μακριά.

*Αν σὲ μιὰ οἰκογένεια δὲν ὑπῆρχε κορίτσι, τότε τὸ σπίτι τὸ κληρονομοῦσεν ὁ μεγαλύτερος γιός. Ὑποχρέωσι τῶν ἀγοριῶν τῆς οἰκογενείας ἐξ ἄλλου ἦταν, μὲ δική τους δουλειὰ καὶ τὴ βοήθεια ἐν ἀνάγκῃ τοῦ πατέρα, νὰ χτίσουν τὰ ντάμια τους στὴν ἐξοχή, ποὺ λεγόταν καὶ *οντάδες*.

Σπίτια καὶ ντάμια κατασκευάζονται μὲ πέτρινη τοιχοδομία, σύμφωνα μ' ἓνα τύπο πού, τελειοποιούμενος ἀπὸ γενεὰ σὲ γενεὰ, ἔφθασε σὲ ὑψηλὸ σημεῖο λειτουργικῆς τελειότητος. Πραγματικὴ «*machine à habiter*», κατὰ τὸν περιβόητο ὄρο τοῦ Le Corbusier, ὁ τύπος αὐτὸς ἐφαρμόζει ρασιοναλιστικὰς λύσεις ὡς τὴ μικρότερη λεπτομέρεια, μὲ ἀξιοθαύμαστη λιτότητα μέσων καὶ προσαρμογὴ στὶς πρακτικὰς σκοπιμότητες.

Δυστυχῶς ὁ πολιτισμὸς τοῦ αἰῶνα μας, μὲ τὶς σνομπιστικὰς του τάσεις, πάει νὰ ἐξαφανίσῃ τὸ παλιὸ σπίτι ἀντικαθιστῶντας το μὲ κακότεχνες ἀπομιμήσεις ἀστικῶν σπιτιῶν, χωρὶς χαρακτηριστῆρα.

Τὸ παλιὸ λαϊκὸ σπίτι, στὸν ἀρχικὸ του τύπο καὶ στὶς νόμιμες ἐξελικτικὰς του μορφές, ποὺ προῆλθαν ἀπὸ τὴν προσπάθεια ν' ἀντιμετωπισθοῦν νέες ἀνάγκες, χωρὶς νὰ χάνουν τὸ δεσμὸ τους μὲ τὸν ἀρχικὸ πυρῆνα, θὰ προσπαθήσουμε νὰ παρουσιάσουμε, ὅσο τὸ δυνατό πιστότερα, στὸ ἐπόμενο κεφάλαιο.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Α'. ΤΑ ΣΠΙΤΙΑ

α'. **Γενικά.** Τὰ σπίτια πού συναντᾶ κανεῖς σήμερα στὰ χωριά τῆς Ἱμβρου μποροῦν, στίς γενικές τους γραμμές, νὰ καταταχθοῦν σέ πέντε διαφορετικές κατηγορίες: 1. Τὰ ἐξ ὀλοκλήρου λιθόκτιστα. 2. Ἐκεῖνα πού, ἂν καί λιθόκτιστα, ἔχουν στὸ ἐσωτερικό τους μερικά ξύλινα χωρίσματα μὲ μπαγδατί. 3. Ἐκεῖνα ὅπου ἓνα μέρος τῶν ἐξωτερικῶν τους ἐπιφανειῶν εἶναι ξύλινο. 4. Τὰ ἐξ ὀλοκλήρου ξύλινα. 5. Τὰ σημερινὰ πού κτίζονται μὲ σύγχρονα ὕλικά καὶ μεθόδους καὶ εἶναι γι' αὐτὸ τελείως ξένα πρὸς τὴν παράδοσι τοῦ τόπου.

Στίς τέσσερις παραδοσιακές κατηγορίες μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι τὸ σπίτι εἶναι κατὰ κανόνα δίπατο, γιατί μόνο σὰν σπάνια ἐξαιρέσι συναντᾶ κανεῖς χαμόσπιτα, δηλαδὴ μονώροφα σπίτια πολὺ φτωχῶν οἰκογενειῶν. Αὐτὸ ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι οἱ τρεῖς τελευταῖες ἀπὸ τίς κατηγορίες αὐτὲς προέκυψαν, ὅπως θὰ δοῦμε, ἐξελικτικὰ ἀπὸ τὴν πρώτη, ἡ δευτέρα ἀπὸ τοπικὲς ἀνάγκες, ἐνῶ ἡ τρίτη καὶ ἡ τέταρτη ἀπὸ ἐξωιμβριακὲς ἐπιδράσεις.

Ἐπειδὴ τὰ σπίτια τῆς πρώτης κατηγορίας εἶναι πρὸ πολλοῦ ἐγκαταλειφθῆ, σιγὰ σιγὰ ἐξαφανίζονται. Τὰ λίγα πού κατοικοῦνται ἀκόμη εἶναι ὑπόστῃ τέτοιες μεταλλαγές καὶ προσθήκες, πού εἶναι δύσκολο νὰ καθορισθῇ ἡ ἀρχικὴ τους μορφή. Δύσκολη ἐπίσης εἶναι καὶ ἡ χρονολόγησή τους. Πάντως ἡ σχετικὴ ἔρευνα, χωρὶς νὰ ρεῖ ἀναγκαστικὰ ἀκριβῆς χρονολογία, μᾶς ἐπιτρέπει ν' ἀναγνώσουμε τὰ σπίτια αὐτὰ σ' ἓνα χρονικὸ διάστημα πού βρίσκεται πρὶν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ μας κατὰ διακόσια τουλάχιστον χρόνια.

Εἶναι φανερὸ τὸ μεγάλο ἐνδιαφέρον πού παρουσιάζει ἡ μελέτη τῶν σπιτιῶν τῆς κατηγορίας αὐτῆς, πού ἀποτελεῖ τὸν βασικὸ πυρῆνα στὴν ἱστορικὴ μελέτη τῆς ἱμβριακῆς κατοικίας καὶ ἀνταναντικλὰ τὸν τρόπο τῆς ζωῆς τοῦ νησιοῦ, πού δὲν χάθηκε ὅλοτελα σήμερα, παρὰ τὸν ἐκσυγχρονισμό στίς συνήθειες τῶν κατοίκων του.

Εὐτυχῶς στὸ Ἅϊ Θόδωρο σώζεται, σχεδὸν ἀνέπαφο, ἓνα τέτοιο σπίτι, πού ὁ σημερινός του ἰδιοκτήτης τὸ χρησιμοποιεῖ γιὰ ἀποθήκη ἀχύρου. Τὸ σπίτι αὐτό, παρ' ὅλο ὅτι εἶναι πολὺ παλιό¹ ἔχει ὑποστῇ ἐλάχιστες μεταβολές, μᾶλλον λεπτομερειακές καί, κατὰ συνέπεια, διατηρεῖ ὅλα του τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα.

β'. **Περιγραφή.** Γνωστὸ στὸ χωριὸ ὡς σπίτι τοῦ Κουτούφου, ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ τελευταίου του ἰδιοκτήτη, παρουσιάζει γενικὰ τὴ μορφή ἑνὸς ὀρθογωνίου παραλληλεπίπεδου, τοῦ ὁποίου ὁ μεγάλος ἄξονας ἔχει κατεύθυνσι ἀπὸ ἀνατολὴ σὲ δύσι. Ἔτσι τὸ σπίτι μὲ τὸν ὄγκο του προφυλάγει ἀπὸ τοὺς βορεινοὺς ἀνέμους τὴν αὐλὴ πού ἐκτείνεται πρὸς τὴ νοτιὰ.

Διαθέτει δύο ὀρόφους, τὸ ἀνωί καὶ τὸ κατώι, πού χρησιμεύουν τὸ πρῶτο γιὰ κατοικία καὶ τὸ δεύτερο γιὰ ἀποθήκη. Καὶ στὸ ἓνα καὶ στὸ ἄλλο μπαίνει κανεῖς ἀπὸ τὴ νοτιὰ. Ἡ προσπέλασι στὸ ἀνωί γίνεται μὲ μιὰ πετρόσκαλα (πίν. 1/Π) πού ὁδηγεῖ σ' ἓναν ἐξώστη (X), τὸ χαγιάτ', ὅπου

1. Κατὰ τοὺς ὑπολογισμούς τῶν ἐνδιαφερομένων κτίστηκε πρὶν 300 περίπου χρόνια ἀπὸ κάποιον Γιώργο Πούπα.

ἀνοίγεται ἡ θύρα τοῦ ἀναγιοῦ¹. Τόσο τ' ἀνώ ὅσο καὶ τὸ κατώ ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἓνα μόνο χωρὸν, γι' αὐτὸ τὰ σπίτια αὐτὰ λέγονται *μονόσπιτα*. Ὅταν πάλι ὁ χωρικός λέγῃ *σπίτ'*, ἢ μᾶλλον (ὁ) *σπίτος*, ἐννοεῖ τὸ ἀνώ, τοῦ ὁποῖου τὸ πάτωμα, στὴ μέση του σχεδόν, ἔχει ἓνα σκαλοπάτι πού δημιουργεῖ στὸ ἀνατολικό του μέρος ἐλαφρὰ ὑπερυψωμένη στάθμη (10 ἑκατοστῶν). Αὐτὸ τὸ ὑψηλότερο ἀνατολικὸ μέρος τοῦ σπιτιοῦ λέγεται *ἀπάνον σπίτ'* (Ασ), ἐνῶ τὸ χαμηλότερο δυτικὸ καὶ τοῦ *σπίτ'* (Κσ). Τὸ ἐπάνω σπίτι εἶναι τὸ μέρος ὅπου κάθεται², τρώγει³ καὶ κοιμᾶται ἡ οἰκογένεια⁴.

Στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο, καὶ ἀκριβῶς στὸν ἄξονα τοῦ σπίτου, ἀνοίγεται τὸ τζάκι, ποὺ λέγεται καὶ γουνιὰ (T) καὶ ἔχει προορισμὸ νὰ ζεστάνῃ τὸ ἀνώι, ἀλλὰ καὶ νὰ χρησιμεύσῃ καὶ γιὰ τὸ ψήσιμο τοῦ φαγιοῦ. Δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τοῦ τζακιοῦ ἀνοίγονται δύο παράθυρα καὶ ἀκόμη ἓνα βορεινόν, στὴν ἀνατολικὴ ἀρχὴ τοῦ βόρειου τοίχου. Πάνω ἀπὸ τὰ παράθυρα καὶ τὸ τζάκι, καὶ στοὺς τρεῖς τοίχους τοῦ ἐπάνω σπιτιοῦ, ὑπάρχει συνεχὲς ράφι, μονὸ ἢ διπλό, ποὺ λέγεται *théch* (Θσ).

Μπαίνοντας κανείς από το χαγιάτι στο κάτω σπίτι συναντά στα δεξιά και σε μικρή απόστασι από την είσοδο τὸν λαγνουστάτ' (Λ), μιὰν ὀρθογώνια κόγχη δηλ.⁵, ὅπου μπαίνει ἡ

1. Στη σημερινή κατάσταση του σπιτιού, μία δεύτερη θύρα οδηγεί από το χαγιάτι σ' ένα δωμάτιο μισο-γκρεμισμένο (Ο) που προστέθηκεν εκ των υστέρων, όπως γίνεται φανερό από την παρουσία των άγκυραριών, στο επάνω μέρος του ανατολικού τοίχου του παλιού σπιτιού (α). Η θύρα του διαχωριστικού, κατακόρυφου άρμυ ανάμεσα στους δύο τοίχους, στο κατώτερο τμήμα του (α) και (β) προσθήκη του δωματίου αυτού έγινε αιλία να μετατοπισθῇ ἡ πετρόκαλα στή μακριά πλευρά του (α) και (β). Η κανονική της θέσι εἶναι στή στενή του πλευρά, ἔτσι πού να ἐφάπτεται τοῦ νότιου τοίχου.

2. Το ξύλινο πάτωμα του επάνω σπιτιού σχεδόν είναι το ίδιο κατεστραμμένο, ένα κιλίμι δηλ. χοντροκαμωμένο, χωρίς διακοσμητικά στοιχεία, που φαίνεται να βγήκε από τα παλιά μαζεύματα και κατά την Άλλη μετέφερε ορίσει κάποιον ύπαστολιν. Έμπρος στο τζάκι υπάρχουν οι κότες (κουρβάς), δηλ. σακάκια ανοιχτά μένος, κομμένα από μια ή τρία κοτσίδες, που άνταρε στη φαντασία ενός ατόμου. Ενα χαλάκι για λεύσο. Με την κάλυψη αυτή, στο επάνω σπίτι μπορεί κανείς να καθίσει σταυρωτός, χωρίς να έχει ανάγκη από τίποτε άλλο. Έτσι πραγματικά κάθονται τά παιδιά και οι νέοι, ένω οι μεγάλοι γονείς και κυρίες για τους χρησιμοποιούν μαξιλάρια.

3. Για τὸ φαγητὸ μπαίνει στὴ μέση ὁ σοφρᾶς, εἶδος σφραγιστοῦ τραπεζιοῦ, δίχως πόδια, ποὺ τὰ ἀντικαθιστοῦν διὰ «τραβέρσες». Ἐπάνω στὸ σοφρᾶ ἀπλώνεται ἡ μεσαία, τὸ τραπεζομάντηλο δηλ., καὶ μετὰ τὰ ξύλινα κουτάλια καὶ τὰ πηροῦνια, σὲ καλιότερες ἐποχὲς διχαλωτά. Ὅλοι ἐτρωγαν ἀπὸ μιὰ γαβᾶθα. Ὁ πατέρας πάντα καθόταν δεξιὰ καὶ ἡ μάνα ἀριστερά, γιὰ νὰ βρίσκεται ἀνάμεσα στὸ τζάκι καὶ τὸ ἀκρινὸ ντουλάπι τοῦ βορεινοῦ τοίχου, ποὺ περιέχει τὰ εἶδη πρώτης ἀνάγκης. Τὸ μικρότερο παιδί καθόταν πρὸς τὸ κάτω σπίτι, γιὰ νὰ φέρνῃ νερὸ ἀπὸ τὸ λαγηνοστάθι (Λ) ποὺ βρισκόταν πλάι στὴν εἴσοδο. Τὶς ὥρες ποὺ δὲν χρησιμοποιόταν ὁ σοφρᾶς κρεμάζονταν στὸν τοίχο — συνήθως πάνω ἀπὸ τ' ἀμπαρία — κατὰ τρόπο ποὺ οἱ τραβέρσες νὰ βρίσκωνται ὀριζόντιες καὶ νὰ μποροῦν νὰ χρησιμοποιηθοῦν καὶ σὰν βάρφα.

4. Για τὸν ὕπνο ἀπλωνόταν οἱ κατῆς, δηλ. στρώματα γεμισμένα με βρωμάχερο, ποὺ σημαίνει ἄχυρο ἀπὸ βρώμη (λέγεται καὶ βρωμοκαλαμιά, γιατί πρὶνέται γιὰ χοντρὸ ἄχυρο ποὺ εἶναι εὐλύγιστο καὶ δὲν σπάνει με τὸ βάρος τοῦ σώματος). Ἐπάνω στὸ στρώμα ἀπλωνόταν τὰ ριζοσέντονα, σεντόνια ὑφασμένα ἀπὸ ριζο, κλωστή δηλ. ἰδιαίτερα ἐπεξεργασμένη καὶ πολὺ φιλὴ, ἀπὸ τίς ἄκρες τῶν τριχῶν τῶν προβάτων. Στὰ μικρὰ παιδιὰ, κάτω ἀπὸ τὸ κατωσέντονο, ἐβαζαν πολλὰς φορὲς μιὰ προβιά, ποὺ κρατοῦσε ζέστη, ἀλλὰ καὶ ἦταν ἀδιαπέραστη ἀπὸ τὴν ὑγρασία. Τὴν τόσο ζεστὴ αὐτὴ προβιά αὐτονόητο εἶναι ὅτι τὴν ἀποζητοῦσαν καὶ οἱ ἡλικιωμένοι. Μετὰ τὸ ἀπάνωσέντονο ἐρχόταν τὸ πάπλωμα, ποὺ γεμιζόταν στὰ παλιὰ χρόνια με ἀρομαύλλια, μαλλὶ δηλ. ἀρνιοῦ, λεπτὸ καὶ ζεστό. Τέλος ἡ μαξιλάρα ἦταν μακριά, στὸ πλάτος τοῦ στρώματος. "Αν τὸ πάπλωμα δὲν ἐφθανε, πρόσθεταν καὶ ἄλλια, ὀνομασίᾳ γενικῇ, ποὺ χρησιμοποιεῖται γιὰ ὅλα τὰ εἶδη κιλιμιῶν, ἀπὸ τὸ τζατζαλόκιμινο, ποὺ εἶδαμε παραπάνω, καὶ τὸν κουρελά, ὡς τὰ διακοσμημένα κιλιμια καὶ ἐκεῖνα ποὺ ἐπαίξαν τὸ ρόλο κουβέρτας.

5. Τίς κόγχες στήν Ίμβρο τίς λένε θυρίδες, όπως λένε θυρίδες και τὰ μικρά παράθυρα, ἐνὺ τὰ πολὺ μικρὰ ἀνοίγματα θυροῦ δάκια.

στάμνα με τὸ πόσιμο νερό. Ὁλὴ τὴν δυτικὴ πλευρὰ τοῦ κάτω σπιτιοῦ τὴν πιάνουν τ' ἀμπάρια (Α), τρία ἢ τέσσερα στὴ σειρά, ποὺ χρησιμεύουν γιὰ τὴν ἀποθήκευσι τοῦ σιταριοῦ καὶ ἄλλων δημητριακῶν. Στὸν δυτικὸ τοῖχο, πάνω ἀπὸ τ' ἀμπάρια καὶ στὸ ὕψος τῆς στέγης, ἀνοίγεται ἓνα μικρὸ παράθυρο ποὺ λέγεται ἀμπαροθυρίδα (πίν. 3:Θα). Ἀντίκρυ στὴν εἴσοδο, μπρὸς στὸν βόρειο τοῖχο, βρίσκεται ἡ γούκερη, ποὺ ἐκτείνεται ἀπὸ τ' ἀμπάρια ἕως τὸ σκαλοπάτι ποὺ χωρίζει τὸ κάτω ἀπὸ τὸ ἐπάνω σπίτι. Ἡ γούκερη εἶναι εἶδος ντουλαπιοῦ ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο τμήματα: ἓνα μεγαλύτερο (πίν. 1:Γ) χωρὶς καπάκια, ποὺ σκεπάζεται μπροστὰ με περντὲ καὶ χρησιμεύει γιὰ νὰ τοποθετοῦνται ἐκεῖ, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἡμέρας, τὰ στρωσίδια τῆς νύχτας καὶ ἓνα μικρότερο με καπάκι (Ν) ὅπου μπαίνουν τὰ φορέματα. Ἡ γούκερη συνεχίζεται πρὸς τὸ ἐπάνω σπίτι με τὸν μεγκενέ (Μ). Αὐτὸς ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀλλεπάλληλα τριγωνικὰ ράφια, ὅπου ἔμπαιναν τὰ πιὸ χρήσιμα στὴ νοικοκυρὰ ἀντικείμενα¹.

Πολλὲς φορές ὁ σπίτος φωτιζόταν καὶ ἀπὸ τὴ στέγη με φεγγίτες, ἓναν, πάνω ἀπὸ τὸ ἐπάνω σπίτι (Φ), ἢ δύο, ὅποτε ὁ δεῦτερος φώτιζε τὸ κάτω σπίτι.

Ὅροφὴ δὲν ὑπῆρχε καὶ ἐπειδὴ ἡ στέγη ἦταν φανερὴ, ἡ κατασκευὴ τῆς παρουσίαζε τάξι στὴ συγκρότησί της: Δύο μακάσια (πίν. 3:Μα), τοποθετημένα κατὰ τρόπο ποὺ νὰ χωρίζεται τὸ μῆκος τοῦ σπιτιοῦ σὲ τρία ἴσα μέρη, σήκωναν τὴ στέγη, ποὺ εἶχε δύο κλίσεις πάνω ἀπὸ τὸ κάτω σπίτι, γιὰ νὰ δημιουργῆται ἀέτωμα στὸν δυτικὸ τοῖχο καὶ νὰ εἶναι δυνατό τὸ ἄνοιγμα τῆς ἀμπαροθυρίδας ὅσο τὸ δυνατό πιὸ ψηλὰ γιὰ τὸν καὶ τὸν ἄνεμόν της καὶ τρεῖς πάνω ἀπὸ τὸ ἐπάνω σπίτι. Ἡ στέγη κάτω ἀπὸ τὰ κεραμίδια εἶχε ἓνα ἀποκαταναλωτικὸ στρώμα ἀπὸ ἀργιλόχωμα².

Τελειώνοντας με τὸ ἀνωί πρέπει νὰ ἀναφερθῇ καὶ ἡ πατοθυρίδα, πλάι στὴν εἴσοδο (πίν. 5:Γτ), ποὺ σὲ νεώτερα σπίτια δὲν ἀνοίγεται στὸν αὐτὸν ὅπως ἐδῶ, ἀλλ' ἀποκόπτεται ἡ κάτω δεξιὰ γωνία τῆς πόρτας. Τέλος, οἱ τοῖχοι τοῦ σπιτοῦ ἦσαν σοβάδωνται μ' ἓνα μείγμα λάσπης καὶ ἰχθυοῦ καὶ ἀσπρίσμενοι.

Τὸ κατώι ἔμενε ἀσοβάντιστο. Δὲν εἶχε παράθυρα, ἀλλὰ μόνον ἓνα μικρὸ ἄνοιγμα —θυρ'δάκι— στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο γιὰ ἀερισμὸ (πίν. 2:Θβ). Τὸ ἄσπεδο δὲν εἶχε κάλυψι. Περιοριζόταν μόνον στὸ νὰ «πατήσουν» καλὰ τὸ χῶμα. Σὲ μιὰ γωνία τοῦ κατωγιοῦ ὑπῆρχε ἓνα εἶδος ἀμπαριοῦ, καμωμένου ἀπὸ σανίδια, ποὺ λεγόταν ἀμπαντὴ καὶ χρησίμευε γιὰ τίς ἐλιές ποὺ μαζευόταν ἀπὸ τὰ δέντρα καὶ ἔπρεπε νὰ σταθοῦν κάμποσο πρὶν σταλοῦν στὸ ἐλαιοτριβεῖο (πίν. 2:Αμ).

Τὸ κατώι, ὅπως ἀναφέρθηκε καὶ παραπάνω, ἦταν ἡ ἀποθήκη τοῦ σπιτιοῦ. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀμπαντὴ ἐδῶ βρισκόταν τὰ πιθάρια³ σὲ διάφορα μεγέθη, γιὰ τὸ λάδι καὶ τὸ κρασί, ποὺ τὰ τοποθετοῦσαν με τὴ σειρά, σύρριζα στοὺς τοίχους καὶ τὰ βύθιζαν λίγο στὴ γῆ, γιὰ νὰ ἰσορροποῦν καλύτερα (πίν. 3:Σφ). Ἐδῶ ἐπίσης στοιβάζονταν ξύλα, ποὺ ξεραίνόμενα θὰ χρησίμευαν γιὰ τὸ

1. Ὅπως ὁ σιδερένιος κλώστης, τὸ ξύλινο ἀδράχτι, τὸ χηνοκούβαρο. Ἀκόμη δοχεῖα ποὺ περιεῖχαν τὸ λάδι, τὸ ξίδι, τὸ κρασί κ.ἄ. Στὸ σπίτι ποὺ ἐξετάζουμε οὔτε ἡ γούκερη σώζεται οὔτε τ' ἀμπάρια, διαγράφονται ὅμως πολὺ καθαρὰ τὰ ἰχνη τοὺς στὸν τοῖχο.

2. Στ' ἀνατολικὰ χωριά, ἀντὶ φτέρης, χρησιμοποιοῦσαν σαμαροχόρτι, ἓνα εἶδος βούρλων ποὺ φύεται στὸν Κέφαλο καὶ χρησίμευε παλιότερα στὴν κατασκευὴ σαμαριῶν.

3. Ποὺ τὰ μικρότερα τοὺς λεγόταν σφίδες. Στὸ σπίτι τοῦ Κουτούφου καὶ ἡ ἀμπαντὴ δὲν σώζεται, ἀλλὰ ἰχνη στοὺς τοίχους καὶ τὴν ὀροφὴ καθορίζουν τὴν θέσι τῆς στὴ βορειοανατολικὴ γωνία τοῦ κατωγιοῦ. Διατηροῦνται ὅμως ἀνέπαφα μερικά πιθάκια, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα καὶ τὸ ὠραῖο πιθάρι τοῦ πίνακα 10/Α, με διακοσμημένες ταινίες (α), ποὺ βρήκαμε καὶ στὰ πιθάκια τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Σκαρλάτου κι ἄλλου (β, γ).

ἀναμμοῦ τοῦ τζακιοῦ, τενεκέδες μὲ τὸ τυρί, οἱ κλαδοῦρες, σωροὶ κλαδιῶν δηλαδὴ ποὺ χρησιμοποι-
οῦνταν στὸ ἀναμμοῦ τοῦ φούρνου, καὶ ὅ,τι ἄλλο χρειαζόταν ἡ οἰκογένεια.

Πολλὲς φορές στὸ κατώι ἐβαζαν καὶ τὶς κότες, ἀλλὰ στὸ σπῖτι ποὺ ἐξετάζουμε ὑπάρχει
γι' αὐτὲς ἰδιαιτέρος χώρος κάτω ἀπὸ τὸ χαγιάτι (πίν. 2:Κμ). Στὸ ἐπίπεδο τοῦ κατωγιοῦ συναντοῦ-
με σωζόμενο τὸν χώρο ποὺ βρισκόταν κάτω ἀπὸ τὸ πρόσθετο δωμάτιο τοῦ ἀνωγιοῦ (πίν. 2:Ο).
Ὁ χώρος αὐτὸς ἔχει μιὰ πόρτα πρὸς τὴν αὐλὴ καὶ ἓνα μεγάλο παράθυρο ποὺ καὶ μόνον αὐτὸ μπο-
ρεῖ νὰ ἀποτελέσῃ ἀναμφισβήτητῃ ἀπόδειξις ὅτι πρόκειται περὶ προσθήκης πολὺ μεταγενέστερης.

Ἄν ἐξετάσουμε τὶς τομὲς τοῦ σπιτιοῦ (πίν. 3, 4), θὰ δοῦμε ὅτι τὰ ὕψη εἶναι ἐναρμονισμένα
πρὸς τὸ ὕψος τοῦ ἀνθρώπου. Στὸ ἀνώι τὸ ὕψος ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ ἐπάνω σπιτιοῦ ὡς τὸ μακάσι
τῆς στέγης εἶναι 2,20 μέτρα, ὕψος καταθλιπτικὰ χαμηλὸ ἂν ὑπῆρχε ὀροφή, ἀλλὰ μὲ τὶς κλίσεις
τῆς στέγης ἐμφανεῖς, ποὺ προσθέτουν ἄλλο ἓνα μέτρο σχεδὸν στὸ ὑψηλότερο σημεῖο, ὁ χώρος
γίνεται εὐχάριστος. Ἡ θύρα ἔχει ὕψος 1,80 μ. καὶ τόσο ἐπίσης μένει ἀπὸ τὸ κεντρικὸ δοκάρι
τῆς ὀροφῆς τοῦ κατωγιοῦ ὡς τὸ δάπεδό του. Ἡ σχέσι τῶν ὑψῶν αὐτῶν πρὸς τὰ μεγέθη τῶν κατό-
ψεων ὅμως εἶναι τέτοια, ὥστε οἱ ὀφεις νὰ παρουσιάζωνται μὲ πολὺ πετυχημένες ἀναλογίες (πίν.
5, 6). Ἡ διάταξι τοῦ οἰκοπέδου, ὅπου εἰσχωρεῖ τὸ πλαῖνὸ σπῖτι, δημιούργησε τὴν ἀνάγκη νὰ
ἐπεκταθῇ ἡ αὐλὴ καὶ πρὸς τὴ δύσι (πίν. 5/Β), ὅπου τοποθετήθηκε ὁ φούρνος (Φν). Στὸ νότιο
μέρος ὑπάρχει τὸ ἀναγκαῖο (Ακ) καὶ ἓνα προφυλαγμένο ὑπόστεγο, ὁ σουντουρμαῖς (Σ), γιὰ τὸ
μεταφορικὸ ζῶο, ποὺ πρέπει νὰ ξεκουρασθῇ σὲ αὐτὸ ὡχρῶς, ὅταν ἔρχεται ἰδρωμένο ἀπὸ
μακριά¹.

Ἐδῶ λήγει ἡ περιγραφή τοῦ σπιτιοῦ, ὅπου ἐπὶ τὴν ἀνάγκη καμμιὰ πρόνοια γιὰ μιὰν
ἀκόμη ζωτικὴν ἀνθρώπινη ἀνάγκη, τὸ πλῆθος² τῶν ἀνθρώπων τοῦ χτίστηκε τὸ σπῖτι ποὺ ἐξε-
τάσαμε, ἓνα ἀπὸ τὰ πλεονέκτα ποὺ σώζονται ἀπὸ αὐτὸ καὶ τὸ πλῆθος γινόντων μὲ λαοὺς, ὅτι
κατὰ μιὰ τοὺς μεγάλους καὶ μετὰ στὸ σπῖτι γιὰ τὰ τέκνα. Φαίνεται ὅμως ὅτι περὶ 50 χρόνια
ἀργότερα ὁ νεοχῦτης ἔγινε ἀπαραίτητος καὶ τοποθετήθηκε πρῶτα³ στὸ ἀνώι πρὸς τ' ἀριστερὰ
τοῦ λαγηνοστάτη, πέτρινος, προσαρμοσμένος στὸν δόμο, ἡ μὲσα σὲ εἰδικὴ θυρίδα².

γ'. Παραλλαγές. Εἶδαμε κατὰ τὴν περιγραφή τῶν σχετικῶν πρὸς τὸ σπῖτι ἐθίμων στὴν
εἰσαγωγὴ ὅτι ἡ ὑποχρέωσι νὰ προικοδοτηθῇ τὸ κορίτσι μὲ σπῖτι ἀνάγκαζε τοὺς γονεῖς νὰ χτί-
σουν, γιὰ τὰ γεράματά τους, ἓνα μικρὸ σπιτάκι, ποὺ ὀνομαζόταν χαρακτηριστικὰ γέρικο, ἢ,
ἂν τὸ σπῖτι ἦταν ἀρκετὰ μεγάλο, νὰ τὸ χωρίσουν στὰ δύο. Ἡ τελευταία αὕτῃ περίπτωσι δὲν ἦταν
δυνατὸ νὰ ἐφαρμοσθῇ στὰ παλιὰ μονόσπιτα, σὰν αὐτὸ ποὺ περιγράψαμε, ἀφοῦ ὁ χωρισμὸς στὰ
δύο θ' ἀκρωτηρίαζε τὸν μοναδικὸ του χώρου καθιστῶντας τὸν ἀκατάλληλο γιὰ κατοικίαν. Στὴν
περίπτωσι αὐτὴν ὅμως μπορούσε τὸ μονόσπιτο νὰ διπλασιασθῇ, διατηρῶντας κοινὸ τὸ χαγιάτι
καὶ τὴν αὐλὴ. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα τέτοιου διπλοῦ σπιτιοῦ ἀποτελεῖ ἓνα σπῖτι, στὸ Πέρα
Χωριὸ τοῦ Σχοινοῦδιοῦ, ἡλικίας περίπου διακοσίων χρόνων (πίν. 7/Α — πίν. 18/4). Τὸ δεῦτερο
σπῖτι ἔχει τὸν μεγάλο ἄξονά του κάθετο στὸν ἀντίστοιχον ἄξονα τοῦ πρώτου, ὅποτε τὸ κτήριο
ἐξωτερικὰ παρουσιάζει τὴ μορφή τοῦ γράμματος Γ. Ἡ τοιχοδομία δείχνει ὅτι ἡ χρονολογία ποὺ
χτίστηκε τὸ δεῦτερο σπῖτι δὲν ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὴ χρονολογία τοῦ πρώτου³.

1. Ἄλλα σπῖτια, κάπως μεταγενέστερα, δὲν διαθέτουν τὸ ὑπόστεγο αὐτὸ γιὰ τὸ ζῶο. Στὴν περίπτωσι αὕτῃ
τὸ δένουν κάτω ἀπὸ τὸ χαγιάτι, ἢ ἀκόμη μποροῦν νὰ τὸ σταβλίσουν καὶ στὸ κατώι.

2. Τὸν βρίσκουμε στὸ σπῖτι τῆς Ἀναστασίας Κουτσουμάλλη, στ' Ἀγρίδια, ποὺ χτίστηκε κάπου 50 χρό-
νια μετὰ τὸ σπῖτι τοῦ Κουτούφου.

3. Πολὺ ἀργότερα προστέθηκε, παράλληλα πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ πρώτου σπιτιοῦ καὶ τρίτο (πίν. 7/Α:

Ένα άλλο τέτοιο διπλό σπίτι είναι το Βασίλη Ζούνη στον "Αι Θόδωρο (πίν. 7/Β), που έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για δύο νέα στοιχεία που παρουσιάζει. Το πρώτο είναι ότι το αρχικό σπίτι (Ι) διαθέτει ένα μεγάλο χαγιάτι (Χ), τοποθετημένο κατά τρόπο που ο μεγάλος άξονας του σπιτιού να είναι κάθετος στον άξονά του, και τούτο γιατί το χαγιάτι αυτό συνδέει το σπίτι μ' ένα τετράγωνο χώρο (Πτ) που αποτελεί πατητήρι για τα σταφύλια. Ο χώρος αυτός έχει το ύψος του άνωγιού και κατωγιού μαζί, έτσι που η πόρτα του, που ανοίγεται στο χαγιάτι, να είναι υπερυψωμένη κατά το ύψος του κατωγιού από το δάπεδό του. Μια σχισμή, σαν πολεμίστρα, που λέγεται στην "Ιμβρο σκιστή (Σκ), στο ύψος κι αυτή του χαγιατιού, αερίζει το πατητήρι, ενώ χαμηλά υπάρχει πέτρινος κρουνός (Κ), απ' όπου τρέχει ο μούστος όταν πατιούνται τα σταφύλια. Φαίνεται ότι ο πρώτος ιδιοκτήτης του σπιτιού ζούσε από το κρασί που παρήγε, γι' αυτό και είχαν ανάγκη από ιδιαίτερο πατητήρι για μεγάλες ποσότητες σταφυλιών¹.

Το δεύτερο χαρακτηριστικό στοιχείο του σπιτιού αυτού είναι ότι το πρόσθετο σπίτι (ΙΙ) συγκοινωνεί με το κατώι του όχι με θύρα, που θα ήταν εύκολο ν' ανοιχτή κάτω από το χαγιάτι, αλλά με φάλι, δηλαδή καταπακτή (Φλ) που ανοιγόταν σε μια γωνία του άνωγιού, τρόπος που βλέπουμε να εφαρμόζεται και σ' άλλα σπίτια, αλλά όπου εκτός από την καταπακτή υπάρχει και η κανονική πόρτα του κατωγιού. Το πρόσθετο σπίτι έχει σχεδόν το μήκος του χαγιατιού και δεν χωρίζεται σε άπάνω και κάτω σπίτι.

Ένα «γέρικο» της εποχής αυτής (πίν. 7/Γ) φαίνεται, μπορούμε να πούμε ανέπαφο, στο Εύλαμιο². Το τζάκι με τα δύο παράθυρα του κατωγιού δεν επιτρέπει πολύ το στένεμά του, γι' αυτό για να προκύψει το γέρικο ανοίγει η πόρτα του⁴. Η όργάνωσι του έσωτερικού χώρου, με το άπάνω και κάτω σπίτι, τη λαιμόδεση, τη σκάφη, την γούκερη, το βορεινό παράθυρο και την ελαιοθυρίδα κ.τ.λ. εφαρμόζεται όπως Μοναστούλει⁵. Μόνο που λείπουν από το ένωι τα άμπάκια, γιατί αν έμπαιναν η γούκερη δεν θα μπορούσε ν' αναπτυχθεί⁵.

Ο προσανατολισμός του σπιτιού (ίσως έπειτα από το τοίχος του είναι έπάνω σε δρόμο, είναι αντίθετος του συνηθισμένου. Το χαγιάτι απλά βρίσκεται στο βοριά. Το πόσο ένοχλητικός είναι για τους κατοίκους ο προσανατολισμός αυτός φαίνεται από το γεγονός ότι σε παρόμοιες περιπτώσεις αναγκάσθηκαν να σκεπάσουν με οικόδομα πρόχειρο την ανοιχτή πλευρά του χαγιατιού (πίν. 18/5). Κατά φυσική συνέπεια αυτό που επέβαλλε η ανάγκη έγινε καθεστώς, κ' έτσι βρίσκουμε έξ' αρχής κλειστά χαγιάτια, όταν ο προσανατολισμός του σπιτιού δεν μπορή να είναι εκείνος που πρέπει.

αβγδ). Ένω όμως η προσθήκη του δεύτερου είναι μελετημένη κατά τρόπο ώστε τα δύο σπίτια μαζί ν' αποτελούν μιάν ένότητα, με το κοινό χαγιάτι και την έξωτερική πετρόσκαλα, το τρίτο δεν έχει καμμιά οργανική σχέση με τα άλλα δύο και επί πλέον διαφέρει και ως τύπος, γιατί έχει έσωτερική σκάφη.

1. Τα σταφύλια που θα χρησιμεύσουν για το κρασί της οικογενείας θα πατηθούν σε μια μονόξυλη σκάφη, που βρίσκεται σε κάθε σπίτι (πίν. 10/Γ).

2. Οι πληροφορίες μου είναι ότι το σπίτι είναι γνωστό ως σπίτι του Γιάννη Πηγγηνού, δέν μόρεσα όμως να καθορίσω αν ο αναφερόμενος είναι ή όχι εκείνος που το πρωτόχτισε.

3. Το πλάτος του άνωγιού του έξεταζόμενου γέρικου σπιτιού είναι 3,50 μ., που δέν διαφέρει σχεδόν από το πλάτος του άνωγιού του Κουτούφου (3,60 μ.).

4. Τα 6,50 μ. του Κουτούφου κατεβαίνουν έδω στα 4.

5. Και ή θέσι της εισόδου, που βρίσκεται στο ακρότατο σημείο του μακρού τοίχου, δέν επιτρέπει την τοποθέτησι άμπαριών. Οι γέροι όμως δέν είχαν ανάγκη από ιδιαίτερη σοδειά δημητριακών, γιατί τούς φρόντιζαν τα παιδιά τους.

Παράδειγμα τέτοιου κλειστοῦ χαγιατιοῦ ἔχουμε στὸ σπίτι τοῦ Στέλιου Σαββαΐδη, στὸ Γλυκὺ. Τὸ σπίτι διατηρεῖ ὅλα του τὰ χαρακτηριστικά, ἀκόμη καὶ τ' ἀμπάρια του, ἀνέπαφα (πίν. 7/Δ)¹. Τὸ χαγιατί ἀποτελεῖ δεῦτερο κλειστὸ χῶρο (πίν. 18/6), μὲ τζάκι καὶ βορεινὸ παράθυρο (X). Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ στὸ κατῶνι (Κτ), ὅπου μπαίνει κανεὶς πρῶτα στὸν κάτω ἀπ' τὸ κλειστὸ χαγιατί χῶρο (Κγ) καὶ ὕστερα στὸ κυρίως κατῶνι (Απ).

Καὶ σ' αὐτὸ τὸ σπίτι καὶ σ' ἓνα ἄλλο, στὸ Κάστρο (πίν. 7/Ε), ὅπου τὸ κλειστὸ βορεινὸ χαγιατί εἶναι καλύπτεται συνδυασμένο μὲ τὸ κύριο σῶμα τοῦ σπιτιοῦ καὶ τὴ σκάλα, γιατί τὸ σύνολο ἀποκτᾷ τὸ σχῆμα Γ, μιὰ καὶ κλείεται, τὸ χαγιατί φαρδαίνει συγχρόνως καὶ ἀποκτᾷ διαστάσεις δωματίου. Στὸ σπίτι τοῦ Κάστρου μάλιστα μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι δὲν λείπει ὁλότελα τὸ χαγιατί ἀλλὰ περιορίζεται μόνο σ' ἓνα εἶδος κεφαλόσκαλου, πρᾶγμα ποὺ δὲν παρατηρεῖται στὸ σπίτι ποὺ βρίσκεται στὸ Γλυκὺ, ὅπου τὸ κεφαλόσκαλο αὐτὸ εἶναι ἀτροφικό.

δ'. **Ἐξέλιξι.** Δὲν εἶναι ἀπίθανο ἡ παρουσία τοῦ κλειστοῦ χαγιατιοῦ νὰ γέννησε τὴν ἰδέα νὰ μεταφερθῇ ἡ σκάλα μέσα στὸ σπίτι, τοποθετούμενη στὸ νέο χῶρο ποὺ ἀπέκτησε.

Τὸ σύστημα αὐτὸ τὸ βλέπουμε στὸ σπίτι τῆς Μαρίας Ντεληκωνσταντῇ στὸ Γλυκὺ (πίν. 8/Α), ὅπου τὸ ἓνα σκέλος τοῦ Γ, ὅπως τὸ εἶδαμε νὰ διαμορφώνεται στὸ Κάστρο, ἐπιμηκύνεται γιὰ νὰ χωρέσῃ μέσα ἡ σκάλα, ποὺ ἔχει τὰ δύο της πρῶτα σκαλοπάτια πέτρινα (Π), ἀνάμνησι τῆς πετρόσκαλας, ἐνῶ ὕστερα συνεχίζεται ὡς ξύλινη (Ξ) ἡ ὁποία εἶναι προφυλαγμένη ἀπὸ τὶς καιρικές μεταβολές. Ἡ ἐπιμήκυνσι τοῦ χώρου ἐπιφέρει ὅμως καὶ τὴν ἀνάγκη νὰ χωρισθῇ τὸ ἄνω, ὡς τὸ σημεῖο ποὺ δὲν παραβλάπτεται ἡ σκάλα, μὲ τὸ κεφαλόσκαλο τοῦ τοῦχο, ὁπότε δημιουργεῖται ἔτσι ἓνα νέο ξεχωριστὸ δωμάτιο, ὁ *μουσαφίρ* αὐτοῦ τοῦ ἐξελιγμένου σπιτί τὸ ἄνω ἐλευθερώνεται ἀπὸ τὰ ἀμπάρια ποὺ τοποθετοῦνται στὸν νέο χῶρο τοῦ κεφαλόσκαλου². Ὁ χῶρος αὐτὸς χρειάζεται ἓνα ἄνω. Ὁνομάστηκε κατωγῇ (Κγ) καὶ ἐξελίχθηκε ὡς περιοριστὸς στὸν ἀποθνήσκοντα ἀρχικαὶ νὰ ἔχη τὸν ἴδιο περιορισμὸ ὅπως καὶ τὸ μονόσπιτο. Στὸ ἄνω δημιουργεῖται ἐκεῖ ποὺ τελειώνει ἡ σκάλα, μιὰ μικρὴ σάλα (Π) ποὺ ἔχει ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος τὸν μεγάλο χῶρο ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὸ ἄνω τοῦ παλιοῦ μονόσπιτου (Σ) καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο τὸ νέο δωμάτιο (Μο). Αὐτὴ ἡ μικρὴ σάλα, ποὺ εἶναι τὸ μέρος ὅπου κατὰ τὴν ἀρχὴν ἡ σκάλα — ὅπως καὶ στὸ χαγιατί — ἔχει κάτι ἀπὸ τὴν ἔννοια τοῦ χαγιατιοῦ ποὺ, κατὰ κάποιον τρόπο, «μπήκε μέσα στὸ σπίτι». Ἡ ἄλλη ἔννοια τοῦ χαγιατιοῦ, ποὺ εἶναι τὸ μέρος στὸ ὁποῖο ἐβγαίνουν ἀπὸ τὸ ἄνω «γιὰ νὰ πάρουν ἀέρα», προκάλεσε ἐδῶ τὴν συνέχισι τῆς σάλας πρὸς τὸ ὑπαιθρο μ' ἓναν κρεμαστὸν ἐξώστη.

Ἔτσι ἀρχίζει μιὰ φυσικὴ ἐξέλιξι τοῦ σπιτιοῦ πρὸς ἓνα νέο τύπο. Τὸν νέο τοῦτο τύπο τὸν βλέπουμε νὰ παίρνη διάφορες μορφές, τείνοντας πρὸς συμμαζέμα καὶ ἀπλούστευσι. Ἔτσι, ἀντὶ ὁ ἄξονας τῶν νέων χώρων νὰ εἶναι κάθετος πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ μονόσπιτου πυρῆνα, μπορεῖ νὰ εἶναι παράλληλος, ὅπως τὸ βλέπει κανεὶς στὸ σπίτι τῆς Μαρίας Καραδημήτρη στὸν Ἄι Θόδωρο (πίν. 8/Β), γιὰ νὰ ξαναγίνῃ πάλι κάθετος, ἀλλὰ αὐτὴ τὴ φορά μέσα σ' ἓνα ἀπλὸ ὀρθογώνιο περίγραμμα. Τέτοιο εἶναι τὸ σπίτι τοῦ Ἀναστάση Στεφανίδη, στὸν Ἄι Θόδωρο ἐπίσης, ποὺ ἀποτελεῖ τὴν τελείωσι τοῦ τύπου (πίν. 8/Γ). Τὸ κτήριο στὸ σύνολό του ξαναβρῆκε τὴν ἀπλὴ μορφὴ τοῦ ὀρθογωνίου παραλληλεπίπεδου. Ἡ συνολικὴ του ἐπιφάνεια εἶναι ὅχι πολὺ μεγαλύτερη

1. Τ' ἀμπάρια τοῦ σπιτιοῦ αὐτοῦ εἶναι μὲν τρία, ἀλλὰ τὸ ἓνα, πρὸς τ' ἀριστερά, εἶναι διπλάσιο σὲ μέγεθος ἀπὸ καθένα ἀπ' τ' ἄλλα δύο. Χωρίστηκε δηλαδὴ τὸ συνολικὸ μέγεθος στὰ τέσσερα, καὶ τὰ δύο τέταρτα ἀπετέλεσαν ἓνα μεγάλο ἀμπάρι (πίν. 7/Δ:Α).

2. Μ' ἓνα σανίδωμα πρόχειρο, ὁ χῶρος ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὸ ἄνω τοῦ μονόσπιτου εἶναι χωρισμένος σήμερα στὰ δύο.

από την επιφάνεια του μονόσπιτου¹, διαθέτει όμως συνολικά τέσσερις χώρους αντί δύο. Οί δύο απ' αυτούς είναι το άνω και το κατώ του παλιού σπιτιού, σε μικρογραφία, με όλα τους τὰ γνωστά εξαρτήματα, εκτός από τ' άμπάρια που μεταφέρθηκαν στην κατωγή².

Ο τύπος αυτός συνεχίζει την εξέλιξί του με την επιμήκυνσι όλόκληρου του κτηρίου με τόν σκοπό νά περιορισθῇ τὸ ὑπέρμετρο, σχετικὰ με τοὺς ἄλλους χώρους, μέγεθος τῆς κατωγῆς καὶ νά καταστῇ πρακτικὰ πὺδ χρήσιμη, νά αὐξηθῇ μάλιστα συγχρόνως καὶ τὸ μέγεθος τῆς μικρῆς σάλας, ὅπου καταλήγει ἡ σκάλα στὸ άνωί. Ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς διαθέσεως εἶναι νά δημιουργηθῇ τρίτος χώρος στὸ κάτω πάτωμα, πού ἔπρεπε κι αὐτὸς νά βρῇ κατάλληλο ὄνομα καὶ τὸ βρῆκε κατὰ πολὺ εὐστοχο τρόπο, γιατί ὠνομάστηκε χαμώι. Ἐχουμε ἔτσι στὸ κάτω πάτωμα — ὅπως μπορούμε νά τὸ διαπιστώσουμε στὸ σπῖτι τοῦ Γιάννη Μπανάγου στὸν "Αἰ Θόδωρο (πίν. 8/Δ)— τὴν παλιά ἀποθήκη, πού διατηρεῖ τὸν προορισμὸ τῆς καὶ μονοπωλεῖ τὴν ὀνομασία «κατώι» ὀλόκληρου τοῦ κάτω πατώματος· τὴν «κατωγή» (Κγ) πού, περιορισμένη σὲ λογικὸ μέγεθος, ἀποτελεῖ τὴν εἴσοδο τοῦ νέου τύπου διατηρῶντας ἀπὸ τὸν ἀμέσως προηγούμενο τὴν συνήθεια νά μπαίνουν ἐκεῖ τ' άμπάρια καὶ τὸ «χαμώι» (Χμ), πού εἶναι ἓνα δωμάτιο ἀνάλογο πρὸς τὸ παλιὸ «ἀπάνου σπῖτ'», με τζάκι δηλαδὴ καὶ γύρω του παράθυρα, ράφια κ.τ.λ. καὶ πού χρησιμεύει σὰν μαγειρειό, καθημερινὸ καὶ τραπεζαρία. Στὸ άνωί τὸ δωμάτιο πού εἶναι πάνω ἀπὸ τὴν ἀποθήκη (Σπ), με τὸ τζάκι στὴν πατροπαράδοτὴ θέσι, παίζει τὸν ρόλο ὑποδωματίου, ἐνῶ τὸ νέο δωμάτιο, πού εἶναι πάνω ἀπὸ τὸ χαμώι (Χμ) εἶναι, ὅπως εἶδαμε, ὁ «μουσαφῖρ ὄντᾶς», πού μαζὺ με τὴν μεγαλωμένη σάλα (Σλ) προσφέρει τὸν ἐκτετατὸν προωριζόμενον τὸ κάτω σπῖτι, δηλαδὴ γιὰ τίς γιορτὲς καὶ τοὺς χορούς. Χαρακτηριστικὸν τοῦ τύπου εἶναι ὅτι ἡ σάλα ἀποκτᾶ, σὲ πολλὰ σπῖτια, ἓνα ἰδιαιτέρο εἶδος τζαμόπου (Τζμ) — ἑστῆς σχετικὰ πλάτους, πού πιάνει σχεδὸν ὅλο τὸν πρὸς τὸν ἐξώστη (Εξ) τοῖχο³ καὶ πού ἐξασφαλίζει ὅτι ἡ ἐκποία τῆς σάλας αὐτῆς δὲν πᾶνει ἀπὸ τοῦ νά εἶναι ἀνεὰ δεμένη με τὴν ἐνδοὶα τοῦ ἀνοιχτοῦ χαλιασιού.

Ο τύπος αὐτὸς σπιτιοῦ μπορεί νά θεωρηθῇ ὅτι δὲν ὑπολείπεται σὲ σημασία ἀπὸ τὸν ἀρχικὸν τύπο τοῦ μονόσπιτου, γιατί ἐξυπηρετεῖ καὶ αὐτὰ πάλαι τίς νέες συνθήκες ζωῆς. Ἦδη ἀρχίζει ἡ χρῆσι κανονικῶν τραπεζιῶν καὶ καθισμάτων καὶ αὐτὸ καὶ τὰ παράθυρα ἀπέχουν περισσό-τερο ἀπὸ τὸ πάτωμα⁴. Ἡ διαφοροποίησι τῶν χώρων θεωρεῖται πιά ἀπαραίτητη, γι' αὐτὸ καὶ τὰ μονόσπιτα ἐγκαταλείπονται σιγὰ σιγὰ. Καὶ εἶναι τόση ἡ σημασία πού ἀπαίτησεν αὐτὸς ὁ τύπος⁵, ὥστε ἀργότερα σπῖτια πλουσιῶν ἀγροτῶν πού μποροῦν, σὲ σύγκρισι με τὰ κανονικά, νά θεωρη-θοῦν πιά νοικοκυρόσπιτα, χτίζονται σὰν παραλλαγὰς τοῦ τύπου αὐτοῦ.

Ἐνα τέτοιο ἀξιοπρόσεχτο σπῖτι εἶναι τοῦ Σκαρλάτου στὸν "Αἰ Θόδωρο (πίν. 8/Ε). Σύμ-φωνα με μιὰν ἐπιγραφή πού εἶναι ἐντειχισμένη στὴν κύρια ὄψι του χτίστηκε τὸ 1896. Τὸ σπῖτι

1. Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Κουτούφου εἶναι 23,40 τ.μ., ἐνῶ τοῦ σπιτιοῦ πού ἐξετάζουμε 28,50 τ.μ. Τὸ δεύτερο δηλ. εἶναι μόνο κατὰ 22 τοῖς ἑκατὸ μεγαλύτερο τοῦ πρώτου.

2. Θὰ μπορούσε κανεὶς νά διερωτηθῇ, ἀν ὁ νέος αὐτὸς τύπος δημιουργήθηκε καὶ συνεχίστηκε, γιατί παρου-σίαζε πλεονεκτήματα σὲ σύγκρισι με τὸν παλιό. Μᾶλλον θὰ πρέπει νά δεχτοῦμε ὅτι οἱ συνθήκες τῆς ζωῆς ἄλλαξαν, δημιουργῶντας νέες ἀπαιτήσεις. Τὸ χωριὸ πυκνοκατοικήθηκε καὶ ἦταν ὅλο καὶ πὺδ δύσκολο νά βρῇ κανεὶς ἐλεύ-θερο οἰκόπεδο, γιὰ νά προσανατολίσῃ τὸ σπῖτι του ὅπως ἔπρεπε. Γιὰ τὴ νέα κατάστασι ὁ καινούργιος τύπος ἦταν βέβαια πὺδ ἐξυπηρετικὸς, καταργοῦσε ὁμως τὴν ὀργανικὴν ἐνότητα αὐλῆς-σπιτιοῦ τοῦ μονόσπιτου.

3. Τὸ σπῖτι σήμερα ἔχει ὑποστῇ ριζικὴν ἐπισκευὴ στὸ ἐπάνω μέρος του, ἀλλὰ τὴν παλιά του κατάστασι μοῦ τὴν περιέγραψε λεπτομερῶς, ἐπὶ τόπου, ὁ ἰδιοκτήτης του, πού εἶναι ἐκεῖνος πού ἔκαμε τίς ἐπισκευές.

4. Ἀπὸ 45 ἐκ. στὸ σπῖτι τοῦ Κουτούφου, ἐδῶ βρίσκονται σὲ ὕψος 75 ἐκ.

5. Ἐχει κατακλύσει τὰ χωριά, ἀντικαθιστῶντας παντοῦ τὸ μονόσπιτο.

μπορεί να θεωρηθῇ ὅτι ἀνήκει στὴν ἐξελικτικὴ φάσι, ὅπου ὁ ἄξονας τῆς κατωγῆς εἶναι παράλληλος πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ μονόσπιτου, μετὰ τὴ διαφορὰ ὅτι ἐδῶ ὑπάρχει καὶ χαμῶι. Ἡ παλιὰ δηλαδὴ ἀποθήκη (Απ), τὸ κατῶι τοῦ νέου τύπου, δὲν εἶναι στὴν ἴδια σειρὰ μετὰ τὴν κατωγῇ (Κγ) καὶ το χαμῶι (Χμ), ὅπως στὸ σπῖτι τοῦ Μπανάγου (πίν. 8/Δ), ἀλλὰ πίσω ἀπὸ τοὺς δύο αὐτοὺς χώρους, ὅπως συμβαίνει στὸν ἐνδιάμεσο τύπο τοῦ σπιτιοῦ τῆς Μαρίκας Καραδημήτρη (πίν. 8/Β). Στὸ ἀνώι ἡ σάλα ἔχει ἀποκτήσει σημασία, γιατί εἶναι ὁ μεγαλύτερος χώρος τοῦ ὀρόφου καὶ ἀνοίγεται πρὸς τὸν στενόμακρο ἐξώστη μετὰ μεγάλη τζαμόπορτα, ὅπως καὶ στὸ σπῖτι τοῦ Μπανάγου¹. Ἀνάμνησι τοῦ παλιοῦ σπιτοῦ ἀποτελεῖ τὸ δωμάτιο ποὺ βρίσκεται πίσω ἀπὸ τὴ σάλα, ὅπου διατηρεῖται τὸ τζάκι, τ' ἀμπάρια², ἀκόμη καὶ ἡ ἀμπαροθυρίδα. Τὸ μήκος τοῦ ὅμως εἶναι τὸ μισὸ περίπου τῆς ἀπὸ κάτω ἀποθήκης, ἀπὸ τὸ πλάτος τῆς ὁποίας μικρότερο ἐπίσης εἶναι τὸ πλάτος τοῦ δωματίου αὐτοῦ γιὰ νὰ μεγαλώσῃ ἡ σάλα. Τὸ ἄλλο μισὸ τοῦ μήκους τῆς ἀποθήκης καλύπτεται ἀπὸ ἓνα δεύτερο δωμάτιο, ἐνῶ ἓνα τρίτο (Μο), ὁ μουσαφίρ ὄντᾶς τοῦ νέου τύπου, εἶναι πάνω ἀπὸ τὸ χαμῶι.

"Ενας ἐνδιάμεσος τύπος πού συναντᾷ κανεὶς μόνο στὸ Σχοινοῦδι καὶ δὲν εἶχε κατοπινὴν ἐξέλιξι. προῆλθε, πρὶν ἀκόμη ἀπὸ τὴν ἀνάγκη μεταφορᾶς τῆς πετρόσκαλας μέσα στὸ σπίτι, ἀπὸ τὴν διάθεσι πολλαπλασιασμοῦ τῶν ξεχωριστῶν χώρων, μὲ τὸν χωρισμὸ τοῦ ἁπάνω ἀπὸ τὸ κάτω σπίτι στὸ ἄνωι. Πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸ μεταφέρθηκε τὸ O_1 πρὸς ἀκριβῶς στὴ μέση τῆς νοτίας ὁψεως, ὅπου ἀνοίχτηκεν ἡ θύρα τοῦ ἀνωγιοῦ (πίν. 91α). Ὁ O_1 (Π) διατηρήθηκε ἐξωτερικὴ, δημιουργήθηκε ὅμως μπαλκόνοντας στὸ ἄνωι μὲ στήλη ἐισόδου τοῦ ἔφθανε σὲ βάθος ὡς τὸν ἄξονα τοῦ σπιτιοῦ. Ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα τοποθετήθηκαν μὲ τὴν ἐξέλιξιν τὸν χώρο πού ἀντιστοιχοῦσε στὸ ἐπάνω σπίτι (O_1) καὶ μιὰ στὸν ὅσον πρὸς τὸν ἄνωι καὶ τὸν κάτω σπίτι (O_2). "Ετσι ἀντὶ καὶ ἔχομε τὸν ἐνδιάμεσον τύπον ἔχομε δυὸ μιὰ καὶ σὲ καὶ ἀποτέλει. Σὲ κανένα ἀπ' αὐτὰ βέβαια δὲν μποροῦν νὰ ἐξοικονομητοῦν ἀντάρια, πλὴν δὲν ξερᾷ ἀν τοποθετήθηκαν στὸ κάτω, γιὰ τὸ σπίτι, ὅταν τὸ ἐπισκέφθηκα, χρησιμοποιοῦνταν ἀντάρτοι καὶ στὸν ἄνωι καὶ ἀποθήκη ἐπάνω.

Τέτοια σπίτια, ἀλλοιωμένα κατὰ τρόπο ὥστε νὰ παριστάσῃ τὸν τελευταῖον ὁλοκληρωμένο τρόπο πού εἶδαμε, μὲ χωρισμὸ τοῦ κατωγιοῦ καὶ ἄλλας περὶβάσεις, ὑπάρχουν στὸ Πέρα Χωριὸ καὶ στὴν Ἀγία Ἐλένη τοῦ Σχοινοῦδιου.

Είναι φανερό ότι η εξελικτική του ιμβριωτικού σπιντιού πορεία, που περιγράψαμε ως τώρα, είχε ως άφετηρία ανάγκες που προέκυψαν από τις απαιτήσεις της ζωής του νησιού, γι' αυτό και δεν παρουσιάζουν κανένα ξένο στοιχείο στους τύπους που προέκυψαν. Το ξένο στοιχείο αναφαίνεται πρώτα στην Παναγία, όπου η ώθησι προς τις αστικές συνήθειες είναι έντονωτερη, οφειλόμενη, χωρίς άλλο, στις διαθέσεις ξενητευομένων Ίμβριων, που γυρνούσαν στον τόπο τους.

Είδαμε ότι στον τελικό τύπο το επάνω από το χαμώι δωμάτιο θεωρήθηκε ο μουσαφίρ
 ὀντᾶς. Αυτό ακριβῶς τὸ δωμάτιο, ὅπου θὰ δεχθῇ ὁ ἐντόπιος τὸν ξένο, ἦταν ἐπιθυμητὸ ν' ἀπο-
 κτήσῃ ὅσο τὸ δυνατόν περισσότερο ἀστικό ὕφος. Καὶ πρῶτ' ἀπ' ὅλα ν' ἀποκτήσῃ μεγάλη παράθυρα.
 Ὁ βαρὺς ὅμως λιθόκτιστος τοῦχος δύσκολα μπορεῖ νὰ δεχθῇ μεγάλη ἢ πολλὰ παράθυρα. Οἱ μα-
 στόροι ἀποφαίνονταν ὅτι οἰκοδομικὰ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ πραγματοποιηθῇ ἡ ἐπιθυμία τοῦ πελά-

1. K' ἐδῶ σήμερα ἡ πόρτα αὐτὴ δὲν ὑπάρχει, ἀλλὰ ἔχει κλεισθῇ μὲ στενὸν πλίνθινο τοῖχο, ποὺ ἀφίνει νὰ διαγράφεται στὸ ἐσωτερικὸ τὸ παλιὸ ἀνοιγμα. Οἱ σημερινοὶ ἰδιοκτῆτες τοῦ σπιτιοῦ μοῦ περιγράφανε, μὲ κάθε λεπτομέρεια, τὴν παλιὰ ἑξαμύπορτα, ποὺ τὸ κούφωμά της εἶχε τὸ σχῆμα ποὺ εἰκονίζεται στὸν πίν. 8/Ε: "Οψι.

2. Τ' ἀμπάρια σήμερα λείπουν αλλά, όπως στού Κουτούφου, τὰ ἔχνη τους στὸν τοῖχο υπάρχουν. Μαρτυροῦν ἐπίσης γιὰ τὴν ὑπαρξί τους οἱ πληροφορίες τῶν ιδιοκτητῶν.

του, αλλά και ο πελάτης επέμενε, ρωτώντας πώς ανοίγονται όλα εκείνα τὰ παράθυρα πού είδε σ' άλλα μέρη. Ἡ ἀπάντησι ἦταν ὅτι ἐκεῖ τὰ σπίτια εἶναι ξύλινα. Καί πάλι ἡ μοιραία ἐρώτησι: Δὲν μπορεῖ ὁ τοῖχος πού θ' ἀνοίχτοῦν τὰ παράθυρα νὰ γίνη ξύλινος;

Ἔτσι μπῆκε τὸ ξένο στοιχεῖο στὸν ἐντόπιο τύπο σπιτιοῦ, ὅταν ἔκαμαν μόνο τὸν ἓνα τοῖχο τοῦ καλοῦ ὄντᾶ ξύλινο (πίν. 8/Ζ) μὲ δύο μεγάλα παράθυρα¹. Στὴν ἀρχὴ ὁ τοῖχος αὐτὸς εἶναι τὸ ἐπάνω μέρος τοῦ στενοῦ προσώπου τοῦ ὅλου κτηρίου, γιὰ νὰ μὴ παραβλάπτεται ἡ ἀντοχὴ τῶν μακρῶν τοίχων πού μένουν ἔτσι ἀσύνδετοι στὴν ἄκρη τους. Στὸ δεύτερο βῆμα ὁ τοῖχος αὐτὸς θὰ προχωρήσῃ ἔξω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἀπὸ κάτω λίθινου τοίχου σχηματίζοντας σαχνισὶ (πίν. 8/Η), ἀφοῦ εἶναι εὐκόλο νὰ στηριχθῇ ἐπάνω στὰ δοκάρια τοῦ πατώματος². Στὸ ἐπόμενο βῆμα μοιραῖα θὰ γεννηθῇ ἡ ἰδέα ὅτι, ἀφοῦ ὁ τοῖχος αὐτὸς εἶναι τόσο ἐλαφρὸς, ὥστε νὰ μπορῇ νὰ κρεμαστῇ σὰν ἐξώστης ἀπ' τὰ ξύλινα δοκάρια, ἔπεται ὅτι μπορεῖ ν' ἀφαιρεθῇ καὶ ὁ ἀπὸ κάτω λίθινος τοῖχος τοῦ χαμωγιοῦ. Ἀλλὰ τότε τὸ χαμῶι μπορεῖ ν' ἀποκτήσῃ βιτρίνα καὶ νὰ μετατραπῇ σὲ μαγαζὶ γιὰ νὰ φέρῃ εἰσόδημα. Ἀρκεῖ γι' αὐτὸ τὸ σαχνισὶ τοῦ καλοῦ ὄντᾶ νὰ στραφῇ πρὸς τὸ δρόμο (πίν. 8/Θ).

Ἔτσι φθάνουμε πάλι σ' ἓναν ἐξυπηρετικὸν τύπο πού γενικεύεται κυρίως σ' ἐκείνους πού θέλουν νὰ ἔχουν μαγαζὶ, καὶ μ' αὐτὴ τὴ μορφή διαδίδεται στὰ περισσότερα χωριά τῆς Ἰμβρου³.

Ὅταν συνηθίστηκε ἡ ἰδέα τοῦ ξύλινου τοῖχου, ἔπρεπε νὰ χρειαζόταν παρὰ ἓνα βῆμα γιὰ νὰ δοῦμε νὰ χτίζεται ὁλόκληρος ὄροφος ξύλινος (πίν. 15/Α). Ἐννοεῖται ὅτι ἡ μέθοδος κατασκευῆς τῶν ξύλινων σπιτιῶν εἶναι ξένη πρὸς τὴν ἐντοπικὴν παράδοση, φερμένη στὸ νησί ἀπὸ τεχνῖτες πού ἐργάζονταν, ὅταν δὲν εὕρισκαν στὸν τόπο τοῦ ἐντοπίου ὅτιν κοντινὴ Ἀνατολή, ὅπου κυριαρχεῖ τὸ ξύλινο σπίτι. Γι' αὐτὸ συναντοῦνται στὴν Παναγία τὰ σπίτια μὲ ξύλινο καπλαμά στὸ ἐξωτερικόν τους, καὶ τὸ ἐντοπικὸ μικρασιατικὸ (σὰν πρὸς τοῦ ἐξωτερικοῦ τοῦ ἐπάνω πρὸς μαγαζακι) μὲ περβάζια ξύλινα στὶς ἄκρες τῶν πικιαστῶν κτιρίων (πίν. 49/4). Πάντως ἡ δύναμι τῶν παραδοσιακῶν δεδομένων εἶναι τόση, ὥστε καὶ ἐνδεῶς στὸν ἀρρείστακτο μικρασιατικὸν τύπον σπιτιοῦ, νὰ βρίσκουμε πολλὰ τοπικὰ γνωρίσματα καὶ ὅπως αὐτὲς τίς κατηγορίες νὰ μπορούμε νὰ μιλάμε γιὰ «Ἰμβριώτικον σπίτι». Αὐτὸ δυστυχῶς δὲν ἀπορούμε νὰ τὸ κάνουμε στὰ σύγχρονα σπίτια, τὰ ὁποῖα, ξεκομμένα, ὅπως ἀναφέραμε καὶ στὴν εἰσαγωγή, τελείως ἀπὸ ὁποιαδήποτε παράδοσι καὶ μὲ τὴν ἀσυνδοσία πού ἐπιτρέπει σὲ ἀκατάριστους τεχνῖτες ἢ εὐκολία χειρισμοῦ τοῦ πετετὸν ἀρμέ, παρουσιάζουν ὅψι τραγελαφικὴ καὶ ποιότητα κάτι παραπάνω ἀπὸ χαμηλὴ. Τὸ φαινόμενο αὐτὸ δὲν ἀφορᾷ βέβαια μόνο τὴν Ἰμβρο ἀλλὰ εἶναι γενικὸ στὶς μέρες μας.

1. Τέτοια εἶναι στὴν Παναγία τὰ σπίτια τοῦ Παναγιώτη Παχύλη, τοῦ Νικόλα Μιχαηλίδη, τῆς Κυριακούλας Ψωμᾶ κ.ἄ.

2. Ὅπως στὸ σπίτι τοῦ Γιάννη Πολίτη στ' Ἀγρίδια, τοῦ Φώτη Πούπα καὶ τοῦ Δημήτρη Ντεμιρτζή στὴν Παναγία κ.ἄ.

3. Ὅπως φαίνεται στοὺς πίνακες 19/1 καὶ 19/2, πού παριστάνουν, ὁ πρῶτος ἓνα τέτοιο σπίτι στὸ Γλυκὺ καὶ ὁ δεύτερος στὸ Σχοινοῦδι.

Β'. ΤΑ ΜΕΡΗ ΤΟΥ ΣΠΙΤΙΟΥ

Τὸ παλιὸ μονόσπιτο, ὅπως εἶδαμε στὸ πρῶτο κεφάλαιο, ἀποτελεῖται ἀπὸ τὴν ἀνοιχτὴ αὐλὴ καὶ ἀπὸ τὸ κλειστὸ διώροφο κτήριο. Ἐδῶ θὰ ἐξετάσουμε, ἀπὸ κοντά, τὰ διάφορα μέρη ποὺ συγκροτοῦν τὶς δυὸ αὐτὲς βασικὲς ὑποδιαίρεσεις τοῦ σπιτιοῦ.

α'. **Ἡ αὐλὴ.** Κατὰ κανόνα ἡ αὐλὴ βρισκόταν, ὅπως εἶδαμε, μπρὸς στὴ νότια μακρὰ πρόσοψι τοῦ σπιτιοῦ, γιὰ νὰ προφυλάγεται μὲ τὸν ὄγκο του ἀπὸ τὸν κρύο βοριά.

Εἶναι φανερὸ ὅτι ὅταν πρωτοσυνοικίστηκε τὸ χωριό, ὁ κανόνας αὐτὸς ἐφαρμόστηκε, σιγὰ σιγὰ ὅμως μὲ τὸν διπλασιασμό, τὶς προσθήκες καὶ ἄλλες ἀναπόφευκτες ἐπεμβάσεις, ποὺ προήλθαν ἀπὸ ζωτικὲς ἀνάγκες, οἱ αὐλὲς σφίχτηκαν, μίκρυναν καὶ ἄλλαξαν προσανατολισμό.

Ἀπὸ τὰ σπίτια ποὺ ἐξετάσαμε, ἡ αὐλὴ τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Κουτούφου βρίσκεται μὲν ὅπως εἶδαμε (πίν. 5/Β) κανονικὰ μπρὸς στὴν νότια ὄψι, ἐπεκτείνεται ὅμως καὶ πρὸς τὴ δύσι, ὅπου ἔχει τοποθετηθῇ ὁ φοῦρνος¹, κατὰ μεγάλη πιθανότητα μετὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ νοτίου δωματίου.

Στὸ σπίτι μὲ τὸ πατητῆρι τοῦ Βασιλῆ Ζούνη ἡ αὐλὴ βρίσκεται ἀνατολικά, στοῦ Ἀναστάση Στεφανίδη στὸν βοριά, ἐνῶ σὲ σχετικὰ νεώτερα σπιτὰ ἐκτείνεται νὰ μὴν ὑπάρχει πιά χώρος γιὰ αὐλὴ, ὅπως συμβαίνει στὸ σπίτι τοῦ Μανώλη σ. 1. Ἀρκετὰ ὅπου ὁ φοῦρνος του, ποὺ παίρνουμε γιὰ παράδειγμα παρακάτω, βρίσκεται ἐντὸς τοῦ σπιτιοῦ, ἔξω τ' ἄλλο μέρος τοῦ ὁρόμου σ' ἓνα μικρὸ, ανεξάρτητο οικόπεδο.

1. **Ὁ φοῦρνος.** Τὸ σπουδαιότερο ἐξάρτημα τῆς αὐλῆς εἶναι ἀναμφισβήτητα ὁ φοῦρνος, ἀπαραίτητος σὲ κάθε σπίτι γιὰ τὸ ψήσιμο τοῦ ψωμοῦ. Ἀποτελεῖ ἓνα ἰδιαίτερο μικρὸ κτήριο (πίν. 9/Β), κτισμένο — τουλάχιστον τὴν ἐποχὴ τὸν ἀποκατασκευάζονταν — μὲ τὴ ἴδια, ὅπως καὶ τὸ σπίτι, ἐπιμέλεια. Στὸ μικρὸ αὐτὸ κτήριο, ποὺ ἡ στέγη προεκτείνεται πρὸς τὴν κύρια ὄψι του γιὰ νὰ σχηματίζῃ ὑπόστεγο, τὸ μέρος ὅπου ἀνάβεται ἡ φωτιά ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓνα ἡμισφαιρικὸ θόλο, χτισμένο μὲ κομματίδια ἀπὸ κεραμίδια γιὰ νὰ κρατοῦν τὴ ζέστη. Ὁ θόλος, ποὺ ἔχει διάμετρο περίπου 1,20 μ., ἐδράζεται πάνω σὲ μιὰ συμπαγῆ βάσι ὕψους περίπου 60 ἐκ., ποὺ σκεπάζεται μὲ πλάκες στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ φούρνου, σχηματίζοντας μιὰν αὐστηρὰ ἐπίπεδη ἐπιφάνεια. Ὁ θολωτὸς φοῦρνος ἔχει δυὸ ἀνοίγματα: τὸ **στόμα** (Σμ) — ποὺ σχηματίζεται ἀπὸ μιὰν ὀριζόντια πέτρα στηριγμένη πάνω σὲ δύο κατακόρυφες ποὺ ὀνομάζονται **μπριόφλια** (Μφ) — ἀπ' ὅπου μπαίνουν τὰ κλαδιά ποὺ θὰ καοῦν γιὰ νὰ ζεσταθῇ ὁ φοῦρνος καὶ ὕστερα τὰ ψωμιά, καὶ τὴν **ἀνιπνιά** ἢ τὸ **ρ'θούν'** (Αι), ποὺ ἀποτελεῖ τὸ στόμιο ἑνὸς **τούμπου**, δηλαδὴ πῆλινου σωλῆνα ποὺ καταλήγει στὸ ἐπάνω μέρος τοῦ θόλου καὶ κλείεται πρὸς τὰ ἔξω μὲ μιὰ μικρὴ πλάκα. Ὁ ρόλος τῆς ἀνιπνιάς εἶναι νὰ προκαλῇ τὸ κρῶμα τοῦ φούρνου, ἂν παραπυρώσῃ. Μπρὸς τὸ στόμα τοῦ φούρνου βρίσκεται ὁ **μπατζᾶς** (Μζ), ὁ ὁποῖος στηρίζεται πρὸς τὰ ἔξω ἐπάνω σὲ τόξο. Δημιουργεῖται ἔτσι μπρὸς στὸ φοῦρνο ἓνας μακρόστενος χώρος, 30 - 40 ἐκ. πλάτους, ποὺ χωρίζεται στὰ τρία: τὸ κεντρικόν, μπρὸς στὸ στόμα, μέρος (πίν. 9/Β:α), καὶ δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ δύο **φουρνοθυρίδες** (Θφ),

1. Στὴ μεταφορὰ τοῦ φούρνου στὴ θέσι ποὺ βρίσκεται σήμερα συνέτεινε ἀσφαλῶς καὶ ἡ παρουσία ἐνὸς βράχου στὴ μιὰ γωνία τῆς νότιας αὐλῆς (πίν. 5/Β:Β) ποὺ ἐμπόδιζε τὴν τοποθέτησι τοῦ φούρνου ἐκεῖ.

από τις όποιες ή μία άνοίγεται πρός τά έμπρός καί ή άλλη, ή πρός τά δεξιά, άνοίγεται πρός τó στόμα. 'Η πρώτη χρησιμεύει γιά νά μπαίνουν προσανάμματα ή άλλα σχετικά μέ τó άναμμα τού φούρνου, ένδ ή δεύτερη γιά νά μαζεύεται εκεί ή στάχτη¹.

2. 'Ο σουντουρμάς. Πολλά σπίτια έχουν στην αύλή σουντουρμά², πού χρησιμεύει γιά άποθήκευσι πραγμάτων πού δέν θέλουν μεγάλη προφύλαξι, όπως π.χ. ξύλων³, ή γιά νά ξειδρώνη τó μεταφορικό ζώο⁴.

3. Τό άναγκαϊό. 'Ως τά τελευταία χρόνια, όπως γίνεται φανερό από τó σπίτι τού Σκαρλάτου, χτισμένο όπως είδαμε στά 1896, τó άποχωρητήριο, πού στην 'Ιμβρο λέγεται «άναγκαϊό», δέν έχει καμμιά σχέση μέ τó σπίτι, αλλά κτίζεται σάν ανεξάρτητο μέρος τής αύλης.

Στά πολύ παλιά χρόνια φαίνεται ότι άναγκαϊό δέν υπήρχε, καθιερώθηκε όμως πολύ νωρίς μέ ξύλινο πάτωμα, πού είχε στη μέση τετράγωνο άνοιγμα. Κανένα από τά σωζόμενα σήμερα άποχωρητήρια δέν διατηρεί την παλιά μορφή, πρῶτα φυσικό, άν σκεφθῇ κανείς ότι μέ την εξέλιξι τής υγιεινής εκείνο πού εκσυγχρονίστηκε τέλεια υπήρξε τó παλιό μέ την ξύλινη πατωσιά άναγκαϊό.

β'. Τό κτήριο. 1. Τό τζάκι. 'Αν τώρα, μετά την αύλή, στρέψουμε την προσοχή μας πρός τó κτήριο τού σπιτιού, θά δοῦμε ότι τó σπουδαιότερο μέρος του είναι τó τζάκι. Τοποθετείται, όπως είδαμε στην περιγραφή, στόν άνατολικό-τοίχο τού άνωγιού. Τό άνοιγμα τού τζακιού καλύπτεται πάντα μέ τόξο (πίν. 4) πού στήνεται σέ δυό πέτρες λοξότμητες, τις τζακόπετρες (Τζ, καί πίν. 19/6), τοποθετημένες όρθίως στις γεννήσεις του. Τό επάνω μέρος τού τζακιού σχηματίζει ράφι. Μετάξυ ραφιδάκι καί άνω δεξιά καί άριστερά τού τελευταίου, διακρίνονται τά κυκλικά στόμια δύο πέτρων πού είναι τά μαζγκάλια (πίν. 4:Μζ), όπου μπαίνουν τά τσάπια ('Αγρίδια) ή πιασάκια (Ξαξάκια) καί λαδώναι τεντζερουπίστες καί άλλα πρός μάτια. 'Υπάρχει καί πέντρο κάλυμμα τού άνω μέρους τού τζακιού, τó χάκακάνη ή τσάβλι, έπί στό μέσα μέρος τού τζακιού, πρός τά δεξιά (πίν. 3). 'Υπάρχει ακόμη μιá θυρίδα (Θρ), όπου τοπο-

1. 'Υπάρχουν καί φούρνοι όπου καί οί δυό θυρίδες άνοίγουν πρός τά έμπρός (πίν. 19/5).

'Η προετοιμασία τού φούρνου γιά νά ψηθούν τά ψωμιά έχει ώρισμένη διαδικασία, πού μπορεί νά συνοψισθῇ στα εξής. Πρῶτα μπαίνουν στό φούρνο τά κλαδιά πού καίονται, τροφοδοτούμενα συνεχώς επί άρκετό χρονικό διάστημα, γι' αυτό ό φούρνος ανάβεται τó πρωί, έως ότου τά κεραμίδια πυρώσουν σέ τέτοιο σημείο ώστε ν' άσπρίσουν. Γιά νά καλοκαίονται τά κλαδιά τ' άναδεύουν, από καιρό σέ καιρό, μέ ένα κοντάρι ξύλινο, τόν σφλιάστρο ('Αγρίδια) ή φαντράλι (Παναγία, Ευλάμπιο), πού γιά νά μή καίεται τó βουτούν κάθε τόσο στό νερό. 'Όταν ή νοικοκυρά κρίνη, από τó χρώμα τών κεραμιδιών, ότι ό φούρνος έφθασε στό κατάλληλο πύρωμα, τραυά την καρβουιά πρός τó στόμα τού φούρνου. 'Όταν τότε, μαζί μέ την καρβουιά πού θά μείνη εκεί γιά νά εξακολουθῇ νά ζεσταίνη τó φούρνο, μαζευτῇ καί στάχτη σέ ποσότητα περισσότερη από ό,τι πρέπει, την βγάζει από τó φούρνο καί την άποθηκεύει πρόχειρα στην πλάγια φουρνοθυρίδα. Μετά τó τράβηγμα τής καρβουιάς πρός τά έξω καθαρίζεται καλά καλὰ ό φούρνος μέ τή σφουγγία, μιá πατσαβούρα προσαρμοσμένη σέ κοντάρι, καί ύστερα φουρνίζονται τά ψωμιά μέ τó φκνάρ' (όρθιο μπροστά στό φούρνο τού σπιτιού τού Ζούνη στόν 'Αι Θόδωρο, πού εικονίζεται στόν πίνακα 19/5), πού άποτελείται από μακρύ κοντάρι μέ στρογγυλή ξύλινη επιφάνεια στην άκρη. 'Όταν όλα τά ψωμιά τοποθετηθούν μέσα στό φούρνο, κλείεται τó στόμα μέ μιá πλάκα, γιά νά ψηθούν. Μετά τó ψήσιμο άφαιρούνται μέ τó ζδηρό ή ζδηρίδ (σιδηρό), μικρότερο στό μέγεθος από τó ξύλινο φκιάρι (πίν. 9/Γ: α, β. Στόν πίνακα 19/5 φαίνεται τó ζδηρό, χωρίς κοντάρι, τοποθετημένο μπρός στό στόμα τού φούρνου).

2. Τούρκικη λέξι πού σημαίνει ύπόστεγο.

3. Τέτοιος είναι ό σουντουρμάς πού βρίσκεται πλάι στό φούρνο τού σπιτιού τού Κουτούφου (πίν. 5/Β).

4. 'Ιδιαιτερος σουντουρμάς, πού προφυλαγμένος, γιάτι άποτελεῖ κλειστό σχετικά χώρο μέ τρεις τοίχους, βρίσκεται όπως είδαμε στην αύλή τού σπιτιού τού Κουτούφου, καμωμένος ειδικά γιά τó ζώο (πίν. 5/Β).

θετούσανε λυχνάρι. Σὲ μερικά πάλι σπίτια κατασκευαζόταν μέσα στὸ τζάκι μικρὸ φουρνὶ (πίν. 1:Φρ), ὅπου ἐν ἀνάγκη μπορούσε νὰ ψηθῇ ἕνα μόνο ψωμί καὶ ποὺ ὅταν δὲν ὑπῆρχε τέτοια ἀνάγκη χρησίμευε σὰν σταχτοδόχος¹.

2. Ἡ γ ο υ κ ε ρ η. Σπουδαῖο ἐξάρτημα τοῦ σπιτιοῦ ἦταν ἐπίσης ἡ γούκερη ἢ γούκιρ². Ἀποτελεῖται, ὅπως εἶδαμε στὴν περιγραφή, ἀπὸ τρία τμήματα: α' Ἐνα ἀνοιχτὸ μπροστὰ ντουλάπι, ὅπου μπαῖναν τὴν ἡμέρα τὰ στρωσίδια (πίν. 3:Γ). Τὸ ἀνοιχτὸ αὐτὸ τμήμα δὲν ἀρχίζε ἀμέσως ἀπὸ τὸ πάτωμα, ἀλλὰ ὕστερ' ἀπὸ 40 - 50 ἐκ. ποὺ τὰ γέμιζε μιὰ σειρὰ ἀπὸ χαμηλὰ ντουλαπάκια, τὰ ἀμπαρούδια, μ'σάμπαρα ἢ ἀκόμη μ'σάντερα (Μμ - Ἀγρίδια, Ἀι Θόδωρος). Τὸ ἀνοιχτὸ μέρος τῆς γούκερης ἔχει περὶ τὸ 1,50 μ. ὕψος καὶ καλύπτεται μὲ περυντέ. β' Συνέχεια τοῦ ἀνοιχτοῦ ἀποτελεῖ ἕνα δεύτερο πολὺ στενότερο ντουλάπι μὲ καπάκι, ὅπου τοποθετοῦνται τὰ φορέματα (Ν). γ' Ἀκολουθεῖ ὁ τριγωνικὸς, κατὰ τὴν κάτοψι, μεγκενές (Μ), χρησιμώτατος στὴ νοικοκυρά, γιατί ἀποτελεῖται ἀπὸ ἐπανωτὰ ράφια, ὅπου τοποθετοῦνται ἀντικείμενα πρώτης ἀνάγκης. Ὁ μεγκενές εἶναι κατασκευαστικὰ ἀνεξάρτητος ἀπὸ τὴ γούκερη, πρὸς τὴν ὁποία εἶναι προσκολλημένος, ἔχει ὅμως τὸ ἴδιο μ' αὐτὴν ὕψος καὶ ἀρχίζει κι αὐτὸς ὕστερ' ἀπὸ ἕνα ἀμπαρούδι³.

3. Τ' ἀ μ π ά ρ ι α. Τ' ἀμπάρια, ποὺ ὅπως εἶδαμε ἐκτείνονται ἀπὸ τὸν ἕνα μακρὸ τοῖχο ἕως τὸν ἄλλο, κατασκευάζονται κατὰ κανόνα ξύλινα (πίν. 4:Α). Τὰ τοιχώματα ἀποτελοῦνται ἀπὸ σανίδια κατακόρυφα, ποὺ οἱ ἄρμοί τους σκεπάζονται μὲ πέτρας, γιὰ νὰ μὴ ξεφεύγῃ ἀπὸ κεῖ τὸ περιεχόμενό τους⁴. Τ' ἀμπάρια ἔχουν πλάτος περὶ τὸ 20 ἐκ. καὶ ὕψος ἐνάμισυ περίπου μέτρο καὶ σὲ πολλές περιπτώσεις ἀνασηκώνονται ἀπὸ τὸ πάτωμα περὶ τὰ 10 - 25 ἐκ. Σὲ παλαιότερα σπίτια τὸ μισὸ καὶ παραπάνω κάλυμμα τοῦ ἀμπάρου ἀνοίγει σὰν καπάκι, γιὰ νὰ μπορῇ νὰ μπῇν μέσα ἄνθρωπος καὶ νὰ καθαρίσῃ τὸ εἰσαγωγικὸ τοῖχο, ὅταν ἀδειάζουν (πίν. 4:Β). Ὅταν προκίετται νὰ περθῇ μιὰ κομμάτι ἀπὸ τὸ περιεχόμενον, ἀνοίγει ἕνα μικρὸ θυρίδιaki στὸ κάτω μέρος τοῦ ἀμπάρου ἀπ' ὅπου κινεῖται τὸ περιεχόμενό του.

4. Τὰ ρ ά φ ι α. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ πέτρινο ράφι, ποὺ εἶδαμε παραπάνω ὅτι ὑπῆρχε στὸ ἀνώτατο μέρος τοῦ τζακιοῦ, τὰ ἄλλα ράφια ἦταν ξύλινα καὶ ἀποτελοῦσαν μιὰ ὀριζόντια ἐπιφάνεια 20 - 25 ἐκ. ποὺ κατέληγε συνήθως σ' ἕνα κατακόρυφο στενὸ σανίδι, ποὺ σχημάτιζε στὴν ἄκρη τῆς «ἐμπόδιου» 3 - 4 ἐκ., γιὰ νὰ μὴ πέφτουν τὰ πράγματα ποὺ βρίσκονταν τοποθετημένα πάνω

1. Τὸ φουρνὶ αὐτό, ποὺ διέθετε χῶρο γιὰ ἕνα μεγάλο καὶ ἕνα μικρὸ ψωμί, ἦταν γιὰ ὥρα ἀνάγκης, ὅπως μοῦ εἶπε μιὰ ἡλικιωμένη νοικοκυρά, προσθέτοντας χαρακτηριστικὰ ὅτι «ὅταν δὲν μπορούμ' νὰ κάνουμε' ἄλλως, πορευόμεθα μ' αὐτό».

2. Στ' Ἀγρίδια τὴν λένε βούκιρ'.

3. Ἡ λέξι στὰ τούρκικα δηλώνει ἕνα ἐργαλεῖο τῶν μαραγκῶν ποὺ χρησιμεύει στὸ σφίξιμο τοῦ σανιδιοῦ ποὺ πρόκειται νὰ ροκανισθῇ. Ὑπάρχει μάλιστα στὴν Πόλη καὶ μιὰ παροιμία ποὺ λέει ἀπιάστηκε στὸν μεγκενές, ποὺ σημαίνει ὅτι περισφίχτηκε ἄσχημα ἀπὸ τίς περιστάσεις, βρίσκεται δηλαδὴ σὲ ἀδιέξοδο. Εἶναι παράδοξο τὸ ν' ἀποκτήσῃ αὐτὸ τὸ σύνολο ραφιῶν τὴν ὀνομασία αὐτή. Κρίνοντας ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἡ κυρίως γούκερη, μὲ τὸ ἀνοιχτὸ καὶ κλειστὸ τῆς τμήμα, εἶναι μονοκόμμη, ἐνῶ ὁ μεγκενές ἀποτελεῖ ἰδιαίτερο, ἀνεξάρτητο κομμάτι, καταλήγω στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ὀνομασία ἔχει κατασκευαστικὴ τὴν προέλευσι. Πρῶτα δηλ. στὸ κάτω σπῖτι τοποθετοῦσαν τ' ἀμπάρια καὶ ὕστερα τὴν κυρίως γούκερη ποὺ «σφιγγόταν» μὲ τὸν τριγωνικὸ μεγκενέ, ὁ ὅποιος ἐμπαινε στὴ θέσι του τελευταῖος καὶ ἐπαίξε ἔτσι τὸν ρόλο ποὺ παίζει ὁ πραγματικὸς μεγκενές, ὅταν σφίγγῃ τὸ σανίδι. Ὁ μεγκενές χρησίμευε σὰν κελλάρι. Ἐκεῖ ἐμπαιναν μικρὲς «σφίδες», κιούπια, μὲ λάδι, κρασί ἢ ὅ,τιδήποτε ἄλλο, καὶ ἀργότερα μπουκάλια. Ἐδῶ ἐπίσης βρισκόταν τὸ ζδερογοῦδι (πίν. 10/Δ) καὶ τὸ ξύλινο σκορδογοῦδι γιὰ τὴ σκορδαλιά κ.λ.

4. Σὲ νεώτερα σπίτια, πολλὲς φορές, τὰ σκεπάζουν ἀπὸ μέσα μὲ τσίγκο.

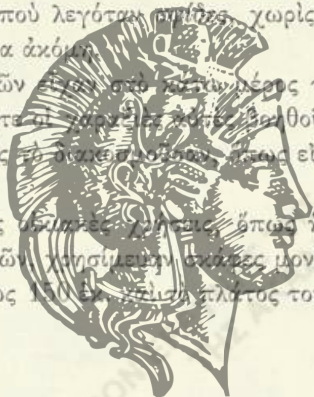
στο ράφι (πίν. 10/Ζ:β). Όταν το ράφι ήταν διπλό, το εμπόδιο αυτό βρισκόταν στην κατώτερη επιφάνεια (πίν. 10/Ζ:α), στενότερη από την άπάνω, πλάτους 8 - 15 εκ.¹

5. Ό λ α γ η ν ο σ τ ά τ η ς. Ἡ λαίηνα ἢ τὸ λαγήνι, πού λεγόταν καί κιορλᾶς ἢ ἀκόμη καί σουρουλάηνο ὅταν εἶχε σωληνάρι γιὰ νὰ τρέχει τὸ νερό, εἶχε περὶ τὰ 50 εκ. ὕψος καί διέθετε ἓνα ἢ δύο χερούλια. Ὁ λαηνουστάτ'ς πού, ὅπως εἶδαμε στὴν περιγραφή, βρισκόταν πρὸς τὰ δεξιὰ τῆς θύρας τοῦ κάτω σπιτιοῦ, ἦταν θυρίδα πού εἶχε στὸ κάτω μέρος της ἓνα σανίδι σκαφιδωμένο κυκλικά στὸ ἐπάνω μέρος του, ὅπου ἀκουμπούσε ἡ κοιλιά τῆς λαγήνας κάνοντάς την νὰ στέκη ὄχι κατακόρυφα, ἀλλὰ μὲ κάποια κλίσι (πίν. 10/Β), γιὰ νὰ μετακινῆται πιὸ εὐκόλα. Δὲν ἀποκλείεται καί λαηνουστάτης γιὰ περισσότερες ἀπὸ μιὰ λαγῆνες.

6. Ἀ μ π α ν τ ῆ. Κατεβαίνοντας στὸ κατῶι βρῖσκουμε τὴν ἀμπαντή, πού εἶδαμε στὴν περιγραφή. Ἐπειδὴ οἱ ἐλιές ὅταν μαζεύονταν ἀπὸ τὰ δέντρα ἔπρεπε νὰ μείνουν ἓνα διάστημα, πρὶν πᾶνε στὸ ἐλαιοτριβεῖο, γιὰ ν' ἀφίσουν τὸ ζουμί τους, τὸν λιόσμο, ὑπῆρχε στὴν ἀμπαντὴ θυρ'δάκι χαμηλὰ τοποθετημένο, ἀπ' ὅπου ἔτρεχε ὁ λιόσμος σ' ἓνα μικρὸ κανάλι πού ὠδηγοῦσε σὲ λάκκο, διαμέτρου 50 περίπου εκ., ὅπου μαζεψόταν τελικὰ ὁ λιόσμος².

7. Τ ἄ π ι θ ἄ ρ ι α. Τὰ πιθάρια ἔπαιρναν διάφορα σχήματα καί τὸ μέγεθός τους ἐποίκιλλε πολὺ. Τὰ συνηθισμένα εἶχαν ὕψος ἀπὸ 75 ἑκατοστὰ ἕως ἓνα μέτρο, ἀλλὰ πολλὰ ἦταν καί τὰ μικρότερα μὲ στενὸ σχετικὰ λαιμὸ πού λεγόταν πηλὴς, χωρὶς νὰ λείπουν καί τὰ πελώρια (πίν. 20/1) πῆλινα κι αὐτὰ ἢ καί πέτρινα ἀκόμη.

Συνήθως ὅλα τὰ εἶδη πιθαριῶν εἶχαν στὸ κάτω μέρος τους ὀριζόντιες χαραξίες, γιὰ τὰ παράχωναν ὡς ἓνα σημεῖο καί τότε αἱ κοιλίες αὐτῶν βαρυνόταν στὸ νὰ στερεωθοῦν καλύτερα. Τὸ ἐπάνω μέρος τους πολλὲς φορές ἐν διασκευάσῃ, ὅπως εἶδαμε (πίν. 10/Α), μὲ ὠραῖα γεωμετρικὰ σχήματα. Τὰ κοίκες ὅσες ἦσαν, ὅπως ἡ πρῶτη, αἰῶσι, τὸ ζουμὶ τοῦ ψωμιοῦ ἢ τὸ πάτημα τῶν σταφυλῶν, χρησίμευαν σὰν μονόζυγες, ἀπὸ κορμὸ δέντρου, πού τὸ μῆκος τους κυμαίνονταν ἀπὸ 80 ἕως 150 εκ. καὶ τὸ πλάτος τους ἀπὸ 45 ἕως 55 εκ. (πίν. 10/Γ).

1. Στὴ θέσῃ τῆς γουινῆς ἔμπαινε τὸ ἀλάτι, τὸ πιπέρι, τὸ φλαμοῦρι, ἡ μέλισσα, ὁ καφές, τὸ τσάι καί ἄλλα παρόμοια. Ἐδῶ τοποθετοῦνταν καί τὸ ρολόι, ἐνῶ στὰ ἄλλα ράφια πανεράκια μὲ μαχαιροπήρουνα, πετσέτες πού λέγονται πατσαβοῦρες, ταψιά πού τὰ λέν ταβᾶδες, τεντζερέδες πού τοὺς ὀνομάζουν χαρανιά (ὑπάρχει καί πετροχάρανο, κάτι σὰν τὰ πῆλινα «τσουκάλια» ἄλλων περιοχῶν, πού ἐδῶ ὅμως εἶναι πέτρινο), παλαιότερα πέτρινες γαβάθες πού χρησίμευαν ἀντὶ γιὰ πιᾶτα καί τίς ὀνόμαζαν κοῦπες καί γενικά ὅ,τι εἶχε σχέση μὲ τὸ φαγητό. Στὸ ἀνατολικὸ ράφι τοποθετοῦσαν στὴν μιὰν ἄκρη του τίς ἅγιες εἰκόνες, ὅταν δὲν ὑπῆρχε ἰδιαιτέρου εἰκονοστάσι (πίν. 4).

2. Κατὰ γενικὴν ὁμολογίαν ἡ ἀμπαντὴ ἀρχικὰ κατασκευαζόταν χτιστὴ καί βρῆκα πράγματι μιὰ τέτοια σ' ἓνα ἐγκαταλελειμμένο σπῆτι τοῦ Κᾶστρου (πίν. 7/Ε). Φαίνεται λοιπὸν ὅτι ἡ παλιὰ ἀμπαντὴ τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Κουτούφου καταδαφίστηκε γιὰ κάποιο λόγο καί ἀργότερα κατασκευάστηκε αὐτὴ πού σώζεται σήμερα, τύπου πού ἐφαρμόζεται ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν μονόσπιτων.

Γ'. ΤΑ ΝΤΑΜΙΑ

α'. **Περιγραφή.** Όπως είδαμε στην εισαγωγή, απαραίτητο συμπλήρωμα του σπιτιού είναι για τον αγρότη της Ίμβρου το ντάμι, το βοηθητικό δηλαδή σπίτι, το έφωδιασμένο με τους απαραίτητους για την αγροτική ζωή χώρους: τόν στάβλο, τὸ άλῶνι, τὸν ἀχερῶνα κ.τ.λ.

Ἡ κατοικία μέσα σ' αὐτὸ τὸ συγκρότημα δὲν εἶχε πρωτεύουσα σημασία, γι' αὐτό, ἂν καὶ θύμιζε σὰν διαρρήθμισι καὶ μέγεθος τὸν «σπίτο» τοῦ χωριοῦ, δὲν χωριζόταν σὲ κάτω καὶ πάνω σπίτι, ἀφοῦ ὁ μόνος του προορισμὸς ἦταν νὰ κοιμηθῇ σ' αὐτὸ ἡ οἰκογένεια καὶ νὰ φάγη.

Τὸ δάπεδο, ὅταν τὸ ντάμι ἦταν μονόροφο, ἦταν ἀπὸ πατημένο χῶμα, γι' αὐτὸ καὶ γεννήθηκε ἡ ἀνάγκη καρεκλιοῦ, χαμηλοῦ δηλαδὴ ξύλινου σκαμνιοῦ, στὸ ὕψος τοῦ σοφρᾶ, γιὰ τὸ φαγητό, καὶ κρεββατιοῦ γιὰ τὸν ὕπνο, ποὺ τὸ ἀποτελοῦσε ἓνα σανίδωμα ἐπάνω σὲ δυὸ τρίποδα (πίν. 13: Κρ). Τὰ στρωσίδια ἔμεναν τὴν ἡμέρα ἐπάνω στὰ κρεβάτια καὶ ἔτσι ἡ γούκερη ἦταν περιττή. Μαζὺ μὲ τὴ γούκερη ὅμως ἐξαφανίστηκε καὶ ὁ πρὸς ἀποκομιμὸς μεγκενές, γι' αὐτὸ ἀυξήθηκαν σὲ ἀντιστάθμισμα τὰ ράφια ποὺ μπόρεσε νὰ ἐκμεταλλεῖται γύρω στοὺς τοίχους. Ἐπὶ πλέον ἀπὸ τὸ μακάσι τῆς στέγης κρεμοῦσαν ἐνῶ ἀπὸ τὸν ἀχέροντα ἢ, ἀργότερα, καφασωτό, ποὺ χρησίμευε γιὰ νὰ μπαίνουν τὰ ψωμιά.

Δεύτερο χῶρο ὅπου ἀποθηκευόταν τὸ ἀγρὸν ἦταν ὁ μπλοκὸς. Αὐτὸς (πίν. 12,13:Μκ) εἶχε μιὰ θυρίδα ὑψηλὰ γιὰ νὰ ρίχνεται μέσα τὸ ἀγρὸν (πίν. 12/Β) καὶ μιὰ θύρα κάτω γιὰ νὰ καίρεται καὶ νὰ μπόρῃ κανεὶς νὰ μπαίνει μέσα. Ὅταν τὸ ἀγρὸ ἐφθανε στὴ στάθμη τῆς ἐπάνω θυρίδας, αὐτὴ κλεινόταν μὲ ξύλινο καπάκι καὶ ἀναρροῦντο ἀπὸ τὴ στέγη μερικὰ κεραμίδια, κάτω ἀπὸ τὰ ὅποια ὑπῆρχε, στὸ σανίδωμα τῆς στέγης, φράγμα τοῦ ἀγροῦ καὶ ρίχνονταν τὰ ἄχυρα ἀπὸ κεῖ, γιὰ νὰ γεμίσει ὁ μπλοκὸς ἕως ἐπάνω (πίν. 13). Ἀπὸ τὰ στὸν μπλοκὸ βρισκόταν τὸ άλῶνι, γιὰ νὰ εἶναι εὐκόλη ἡ μεταφορὰ σ' αὐτὸν τοῦ ἀχύρου. Προνότιζαν μάλιστα νὰ ἐπωφελοῦνται ἀπὸ τὴν κλίσι τοῦ ἐδάφους καὶ νὰ κάνουν τὸ άλῶνι πίσω ἀπὸ τὸ ντάμι, σὲ ὑπερυψωμένη στάθμη, ὅπου μὲ ἀναλημματικὸ τοῖχο ἰσοπέδωναν τὸν τόπο τοῦ άλωνιοῦ. Μὲ τὸν τρόπο αὐτό, μὲ τὴ βοήθεια ἐνὸς ἀπλοῦ χοντροῦ σανιδιοῦ, ἐφθάναν ἀπὸ τὴν ὑπερυψωμένη στάθμη στὴ θυρίδα τοῦ μπλοκοῦ ἢ ἀκόμη καὶ στὴ στέγη (πίν. 13).

Τρίτο χῶρο ἀποτελοῦσε ὁ σουντουρμᾶς ἢ στάβλος τῶν βοδιῶν, μὲ ξύλινο ἢ κτιστὸ παχνὶ (πίν. 12,13:Σβ). Ἐνα μέρος τοῦ χώρου τοῦ στάβλου χωριζόταν συνήθως μὲ πλεχτὲς βέργες γιὰ τὸ χόρτο τῶν ζώων (πίν. 12, 13: Χρ).

Οἱ χῶροι τοῦ νταμιοῦ συμπληρωνόταν μὲ ἓνα ἀκόμη στάβλο, γιὰ τὸ μεταφορικὸ ζῶο (πίν. 13) καὶ μὲ φοῦρνο (πίν. 12,13), ἀπαραίτητον ὅταν τὰ ντάμια ἦταν ἀπομονωμένα. Στὴν περίπτωσι ποὺ ὑπῆρχαν γειτονικά ντάμια,μποροῦσε νὰ ἔχη φοῦρνο τὸ ἓνα ἀπ' αὐτά, τὸ ἀρχαιότερο, ἀπὸ τὸν ὅποιο νὰ ἐπωφελοῦνται καὶ τὰ ἄλλα¹.

β'. **Παραλλαγὲς καὶ ἐξέλιξι.** Ἡ ἀπλούστερη μορφή νταμιοῦ εἶναι ἐκεῖνο ὅπου οἱ χῶροι

1. Κατὰ τὸ ἔθιμο ἔπρεπε ὁ ξένος ποὺ μεταχειριζόταν τὸ φοῦρνο νὰ προσφέρῃ ἀπὸ ἀβρότητα κατὰ ἀπ' ἐκεῖνα ποὺ ἔψηνε στὸν νοικοκύρη τοῦ φοῦρνου.

πού άπαριθμήσαμε παραπάνω είναι τοποθετημένοι στη σειρά, σχηματίζοντας ένα μακρόστενο, μονόπατο κτήριο. Οί θύρες καθενός από τούς χώρους αυτούς άνοίγονται σ' ένα στενόμακρο υπόστεγο πού λέγεται καρτσέλα (πίν. 12/Α, 13:Κλ).

Τέτοιο είναι τὸ ντάμι τοῦ Στέλιου Καλαϊτζή, στὰ Λακκώματα, τοποθεσία πού βρίσκεται βορειοδυτικά τῶν Ἀγριδιῶν (πίν. 12/Α). Στὸ μακρόστενο κτήριο πού ἀποτελοῦν ὁ στάβλος, ὁ μπλοκὸς καὶ τὸ σπίτι, ἔχει προστεθῇ, κατὰ συνέχεια, καὶ ἕνας σουντουρμάς πού ἔχει μέσα καὶ τὸν φοῦρνο. Ἡ καρτσέλα δὲν συνεχίζεται μπρὸς τὸν σουντουρμά. Τὸ σπίτι δὲν ἔχει παράθυρα, ἀλλὰ φωτίζεται μόνο μὲ φεγγῖτες ἀπὸ τὴ στέγη.

Παραλλαγὴ τοῦ τύπου αὐτοῦ μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ τὸ ἐπίσης μονόπατο ντάμι τοῦ Ἀριστείδη Ἀλατζᾶ, στὸν Πλακιᾶ, ἀνατολικά τοῦ Εὐλάμπιου (πίν. 13). Ἐδῶ σουντουρμάς, σπίτι καὶ μπλοκὸς βρίσκονται στὴ σειρά, ἀλλὰ ὁ στάβλος τοποθετήθηκε μπρὸς τὸν μπλοκὸ, τοῦ ὁποῖου ἡ θύρα ἀνοίγεται πρὸς τὸν στάβλο. Τὸ πλάτος τοῦ στάβλου καθορίζει κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο τὸ πλάτος τῆς καρτσέλλας, πού ἔτσι ἀποκτᾷ εὐρυχωρία καὶ καλύπτει καὶ τὸ φοῦρνο. Ὁ σουντουρμάς, κλειστός ἀπ' ὅλα τὰ μέρη, χρησιμεύει ἐδῶ σάν ἕνας τέλειος δεῦτερος στάβλος, γιὰ τὸ μεταφορικὸ ζῶο (Σ). Καὶ σ' αὐτὸν καὶ τὸν στάβλο τῶν βοδιῶν χωρίζεται μὲ πλέγματα ἀπὸ βέργες τὸ μέρος ὅπου μπαίνει τὸ χόρτο (Χρ). Κ' ἐδῶ τὸ σπίτι φωτίζεται μόνο ἀπὸ δύο φεγγῖτες, ἐνῶ ὁ στάβλος ἔχει ἕνα μικρὸ παράθυρο. Τὸ ράφι (Θ) ἐκτείνεται σ' ἕναν μακρὺ καὶ σ' ἕνα στενὸ τοῖχο, ὅπου, ἀντίκρου στὸ τζάκι, ἀνοίγεται καὶ ἕνα παράθυρο (Ν).

Τὸ ἔδαφος εἶναι κατηφορικὸ (τομὴ Ν-Ν'). Εἰς τὸ ἀλῶνι (Αλ), στηριγμένο μὲ τοῖχο πρὸς τὸ μέρος τοῦ νταμιοῦ, βρίσκεται καὶ ἡ κεντρικὴ στέγη. Ὁ προσανατολισμὸς εἶναι τέτοιος, ὥστε ἡ καρτσέλλα καὶ ὅλες οἱ θύρες νὰ βλέπουν πρὸς τὴν νοτιά. Μιά χαμηλὴ ξερολιθιά, πού οἱ ἱμβριῶτες τὴν ὀνομάζουν ξεροτρόχαλο, ἀνατρέπει ὡς πρὸς τὸ ντάμι εἶδος, κύληγρος, στὴ βορειοανατολική θάλα τὸ ὁποῖο ἔχει φυτεῖς καρπούζι (Μρ)¹. Στὴ μέση τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς καὶ κατὰ τὸ πλάτος τοῦ σπιτιοῦ, ὑπάρχει καφαντεράς (Λχ). Ἐδῶ βρίσκεται καὶ τὸ πηγάδι (Πγ). Στὸ νότιο τμήμα, πού εἶναι μικρότερο μ' ἕνα εσωτερικὸ ξεροτρόχαλο (Ξρ) σὲ δύο ἐπίπεδα, ὑπάρχουν, στὸ ἀνώτερο, δύο καρτσέλας πού στὸ ἕνα φυτεύονται κρομμύδια (Κδ) καὶ στὸ ἄλλο σκόρδα (Σρ). Στὸ κατώτερο ἐπίπεδο φυτεύει χόρτο (Χρ) γιὰ τὰ ζῶα.

Ἐξέλιξι τοῦ μονόροφου νταμιοῦ πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἐκεῖνο, ὅπου παρατηρεῖται συνδυασμὸς τοῦ μονόσπιτου τοῦ χωριοῦ μὲ τούς βοθηθικοὺς ἀγροτικοὺς χώρους. Τέτοιο εἶναι τὸ ντάμι τοῦ Δημήτρη Ντεληγιωργάκη, πού ἀποτελεῖται ἀπὸ ἕνα μονόσπιτο καὶ ἕνα μπλοκὸ (πίν. 12/Β). Στὸ κατῶ εἶναι ὁ στάβλος, ἐνῶ ὁ μπλοκὸς, ἀρκετὰ ὑψηλός, χωρὶς ὅμως νὰ φθάνη τὴν στέγη τοῦ ἀνωγιοῦ, ἔχει μπλοκοθυρίδα καὶ πόρτα πρὸς τὸ κατῶ.

Εἶναι φανερό ὅτι ὁ τύπος αὐτὸς προῆλθε ἀπὸ τὴν ἀνάγκη ἀνετώτερης διαμονῆς τῆς οἰκογενείας καὶ ἀπὸ διάθεσι περιορισμοῦ τῆς δαπάνης τῆς οἰκοδομῆς μὲ τὴν τοποθέτησι τοῦ στάβλου κάτω ἀπ' τὴν ἴδια στέγη μὲ τὸ σπίτι. Σ' αὐτὰ ἦλθε νὰ προστεθῇ καὶ ἕνα ἄλλο πλεονέκτημα, πού ἀποκτήθηκε ὅταν ὁ μπλοκὸς ὑψώθηκε ὡς τὴ στέγη τοῦ σπιτοῦ κι ἀπέκτησε ἔτσι ἱκανὴ χωρητικότητα. Ὁ τύπος, μ' αὐτὴ τὴν τελευταία μορφή, διαδόθηκε περισσότερο.

Τέτοιο εἶναι τὸ ντάμι τοῦ Θανάση Ἀλατζᾶ στὸ Γλυκὺ, στὴν τοποθεσία Ἀλῶνια (πίν. 12/Γ). Τὸ παραλληλεπίπεδο πού σχηματίζεται ἀπὸ τὸ σπίτι καὶ τὸν μπλοκὸ συνεχίζεται στὸ

1. Τὸ μέρος ὅπου φυτεύονται καρπούζια καὶ πεπόνια.

ντάμι αυτό, πρὸς τὴ νοτιά, μ' ἓνα μονόπατο σουντουρμᾶ (Σ), στὸν ὁποῖο εἶναι προσκολλημένος καὶ ὁ φοῦρνος. Ἡ πετρόσκαλα (Π) ἔχει δύο διευθύνσεις, γιατί πρὸς τ' ἀριστερά της ἔχει κτισθῇ ἓνα ἀνθοδοχεῖο. Ὁ μπλοκὸς διαθέτει μιὰ σκιστὴ γιὰ ἀερισμό¹. Τὸ ντάμι εἶναι κτισμένο σὲ ἐπίπεδο ἔδαφος. Τὸ ἀλῶνι (Αλ) βρίσκεται μπροστὰ στὸ χαγιάτι ὅπου πετιοῦνται πρῶτα τὰ ἄχυρα μετὰ τὸ ἀλῶνισμα, ἀπ' ἐκεῖ μεταφέρονται στὸ σπίτι καὶ ἀπ' ἐκεῖ ρίχνονται στὸ μπλοκὸ ἀπὸ μιὰ ἐσωτερικὴ πόρτα. Τὸ σύστημα αὐτό, καθόλου πρακτικόν, ἐφαρμόζεται κατ' ἐξαίρεσι στὸ ντάμι αὐτό. Στὸ ντάμι τοῦ Δημήτρη Χατζούδη, πού βρίσκεται στὴν τοποθεσίᾳ Μαγυράδος στ' Ἀγρίδια καὶ εἶναι τοῦ ἴδιου τύπου, ὑπάρχει ἐξωτερικὴ μπλοκοθυρίδα, γιὰ νὰ γεμίζῃ ὁ μπλοκὸς ἀπ' εὐθείας.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

1. Πολύ στενὴ θυρίδα.

Δ'. ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΑ

*Ας ρίξουμε τώρα μιὰ ματιά στὴν ἀξιοπρόσεκτη κατασκευὴ τῶν κτηρίων τῆς Ἱμβρου.

α'. **Οἱ πέτρες.** Ἡ σχιστολιθικὴ φύσις τῆς πέτρας, ποὺ τῆς προσδίδει σχῆμα παραλληλεπιπέδου, ἐξασφαλίζει στὴν τοιχοδομίᾳ ἀνθεκτικότητά¹. Ὑπάρχουν στὰ χωριά ξερολιθιᾶς παμπάλαιες, ποὺ διατηροῦνται ἕως σήμερα θαυμάσια. Καὶ στοὺς τοίχους τῶν σπιτιῶν φυσικά, ἐκεῖνο ποὺ εἶναι αἰτία τῆς ἀνθεκτικότητάς τους δὲν εἶναι βέβαια ἡ ἀργιλώδης λάσπη ποὺ χρησιμεύει μᾶλλον γιὰ ἐλαστικότητα παρὰ γιὰ συνδετικό, ἀλλὰ ἡ καλὴ ἑδρασι τῆς πέτρας καὶ ἡ δεξιότη-
χνία τοῦ τεχνίτη.

Ἡ τοιχοδομία. Στὰ παλαιότερα σπίτια τὸ σύστημα τῆς τοιχοδομίας εἶναι σχεδὸν ἰσόδομο (πίν. 20/2) καὶ ὅπου δὲν εἶναι τόσο κανονικὸ χρησιμοποιοῦνται ἰσχυρὰ ἀγκωνάρια (πίν. 20/3), ποὺ πολλὲς φορὲς ἀποκτοῦν μῆκος ὑπερβολικὸ (πίν. 20/4), ἕως 1,50 μέτρο καὶ παραπάνω. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐνίσχυσι τῶν γωνιῶν, φροντισμένη εἶναι καὶ τὸ «δέσιμο» τοῦ τοίχου μὲ ἐγκάρσιες μεγάλες πέτρες (πίν. 14/Γ), τὰ τζάκια ἢ τζάκια (Τζ), ποὺ ἐπαναλαμβάνονται σὲ κάθε μέτρο περίπου.

Στὰ μονόσπιτα τὸ πάχος τοῦ τοίχου εἶναι σχεδὸν πάντοτε 60 ἐκ. καὶ μένει τὸ ἴδιο στὸ ἀνωί καὶ στὸ κατώι (πίν. 14). Ἀργότερα δὲ τὸ πάχος κατεβαίνει στὰ 50 ἐκ., χωρὶς αὐτὸ ν' ἀπο-
τελῇ κανόνα.

Στὴν ἀρχὴ ὁ τοίχος ποὺ περιεῖχε τὸ τζάκι εἶχε πάχος 30 ἐκ., γιὰ ν' ἀφαιρεθοῦν τὰ 50 γιὰ τὸ τζάκι καὶ νὰ μείνουν τὰ 20. Ἀργότερα γινέται τὸ ἡ κρεμαστή (πίν. 3, 6: Κρ). Ὁ ἀνατολικὸς δηλαδὴ τοίχος ἔμεινε στὰ 60 ἐκ., ἐν τῇ πρὸς βρισκόταν τὸ τζάκι, 10 - 20 ἐκ., «κρέμασαν» πρὸς τὰ ἔξω. Ἡ κρεμαστή, πρὸς τὸ ἐπίσω, κατέληγε στὸν τετράγωνο μπατζᾶ τοῦ τζακιοῦ, χτισμένο κι αὐτὸν μὲ πέτρες (πίν. 6: Μζ). Στὴν βάσι του εἶχε, γύρω - γύρω, προ-
εξέχουσα πλάκα γιὰ τὰ νερά, σὲ δύο ἐπίπεδα σύμφωνα μὲ τὴν κλίσι τῆς στέγης (πίν. 20/5). Τὸ στόμιο τοῦ μπατζᾶ, στὰ παλιὰ σπίτια, προφυλαγόταν ἢ μὲ δύο πλάκες ποὺ ἀκουμποῦσε ἡ μιὰ στὴν ἄλλη καὶ σχημάτιζε τριγωνικὴ κάλυψι (πίν. 20/5), ἢ μὲ ἓνα εἶδος ἀναποδογυρισμέ-

1. Ἡ πέτρα βγαίνει ἀπὸ τὸ νταμάρι ὑπὸ μορφὴ πλάκας, ποὺ τὸ μῆκος της μπορεῖ νὰ φθάσῃ τὰ 2, ἀκόμη καὶ τὰ 3 μέτρα, τὸ πλάτος της τὸ ἓνα περίπου μέτρο καὶ τὸ πάχος της τὰ 15 - 25 ἑκατοστά. Τὴν πλάκα αὐτὴ τὴν κομματιάζουν γιὰ ν' ἀποκτήσουν τίς πέτρες ἢ τὴν σχίζουν μὲ τὴ σφήνα, γιὰ νὰ δώσῃ τίς λεπτὲς πλάκες, ποὺμποροῦν νὰ φθάσουν, σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις, σὲ πάχος ποὺ νὰ μὴ ὑπερβαίνῃ τὸ ἓνα ἑκατοστόμετρο. Τίς πέτρες τὸ κάθε χωριὸ μποροῦσε νὰ τίς βρῇ στὸ γῦρό του. Τὸ Γλυκὸ ἀπὸ τίς περιοχὰς Ἱμβρο τοῦ Χάλακα καὶ τῶν Μύλων τοῦ Ζερβοῦ, ποὺ βγάζουν σιδερόπετρα ὅπως ὀνομάζουν στὴν Ἱμβρο τὸν γρανίτη. Τ' Ἀγρίδια προμηθεύονται τίς πέτρες ἀπὸ τίς περιοχὰς Μαυριᾶδες, ὅπου βγάζαν περίφημες πλάκες μέσα ἀπ' ἓνα ξεροπόταμο, Μαγεράδος, τὸς κ'φές (κουφές) πέτρες, καὶ σὲ νεώτερα σχετικά χρόνια ἀπὸ τὴ Σηλιά. Στὸ Σχοινοῦδι ὑπῆρχε νταμάρι μέσα στὸ χωριὸ, στὸν Μαδαρό, βουνὸ ποὺ βρίσκεται στὰ νότια. Ὑπάρχει καὶ δεῦτερο λατομεῖο, σὲ ἀπόστασι 2 - 2,5 χιλιομέτρων, σὲ μιὰ τοποθεσίᾳ ποὺ εἶναι γνωστὴ μὲ τὸ ὄνομα Τ' Διάπ' ἢ βρύσ'. Ὁ Αἰ Θόδωρος προμηθεύεται τίς πέτρες του ἀπὸ τὸ Φτεράδο καὶ ἡ Παναγία ἀπ' τὸ Μαδαρό, ποὺ βρίσκεται σὲ μικρὴ ἀπὸ τὸ χωριὸ ἀπόστασι.

νης στάμνας (πίν. 20/6) χωρίς πάτο. Πολλές φορές τὸ ἄκρο τοῦ μπατζᾶ στὴν περίπτωση αὐτὴ σκεπαζόταν μὲ κεραμίδια ποὺ σχηματίζαν δύο κλίσεις. Γιὰ νὰ προκύψουν μάλιστα τὰ δύο κεκλιμένα ἐπίπεδα στὸ ἄκρο τοῦ μπατζᾶ, σὲ τόσο μικρὴ κλίμακα, τοποθετοῦσαν μπρούμυτα δυὸ κεραμίδια πλάι πλάι κ' ἓνα ἀπὸ πάνω τους, κατὰ τρόπο πολὺ διακοσμητικὸ (πίν. 20/7).

Ὁ τοίχος διέθετε πλατύτερο θεμέλιο 70 - 80 ἐκ. ποὺ κατέβαινε ἕως τὸ στερεὸ ἔδαφος, τὸ ὁποῖο συνήθως βρισκόταν ὄχι πολὺ βαθειὰ καὶ ἦταν βράχος.

Τὰ ἀνοίγματα τὰ γεφύρωναν δοκάρια, τέσσερα συνήθως, οἱ κενετλεμέδες (πίν. 14:α) ποὺ ἔμπαιναν καὶ κάτω (β). Ὁ τελευταῖος πρὸς τὰ ἔξω κενετλεμέδες βρισκόταν «πρόσωπο» μὲ τὴν ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ τοίχου, γι' αὐτὸ καὶ ἦταν ἐκτεθειμένος στὶς καιρικὲς μεταβολές. Γιὰ νὰ προφυλαχθοῦν τὰ δοκάρια εἶχαν περβάζια καὶ πρὸς τὰ ἔξω. Τὸ ἐπάνω δοκάρι καὶ τὰ ἐξωτερικὰ περβάζια ὅμως κινδύνευαν νὰ σαπίσουν ἀπὸ τὸ νερὸ ποὺ κατέβαινε «γλύφοντας» τὴν πρόσοψι. Πρόλαβαν αὐτὸ τὸ κακὸ μὲ τὴν τοποθέτησι πάνω ἀπὸ τὸ τελευταῖο πρὸς τὰ ἔξω δοκάρι μιᾶς πλάκας ποὺ ἔπαιξε τὸν ρόλο ποὺ παίζει ἀκριβῶς τὸ φρύδι στὸ μάτι (γ). Ἡ πλάκα αὐτὴ, τοποθετημένη μὲ κάποια κλίσι, ἀνάγκασε τὸ νερὸ νὰ στάζῃ στὸ κενὸ (πίν. 20/8). Σὲ πολλὰς περιπτώσεις οἱ πλάκες αὐτὲς εἶναι λεπτότατες, πάχους περίπου ἑνὸς ἑκατοστοῦ (πίν. 21/1).

Ἐκεῖ ποὺ τελείωνε ὁ τοίχος ἔμπαινε ἄλλη μιὰ πλάκα παχύτερη (πίν. 14/8) ποὺ λεγόταν ἀκροκέραμο (πίν. 20/6, 8) καὶ ἀποτελοῦσε τὸ τελικὸ καὶ ἄρτιον σπιτιοῦ. Ἐξεῖχε ἀπὸ τὸν τοῖχο κατὰ 10 - 15 ἐκ. προφυλάγοντάς τον ἀποτελεσματοῦς.

β'. Τὸ ξύλο. Στέγη καὶ πάτωμα κατασκευάζονταν ἀπὸ ξύλο, ποὺ βρισκόταν ἐπίσης στὸ νησί. Τὰ προμήθευαν δέντρα σὰν τὰ καβάνια, ποὺ εἶναι ἀπὸ τὸ γένος *Quercus*², οἱ ἀγριοκαστανιές καὶ κυρίως τὰ ροπάκια, δηλαδὴ οἱ βαλανιδιές ποὺ τὰ εἶναι καὶ ἀπὸ τὸ γένος *Quercus*.

Ἡ στέγη καὶ τὰ μόνωστικά της ἀποτελοῦσαν τὴ στέγη³. Ὁ μπατζᾶ⁴ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓνα βρισκόταν δοκάρι, τὸ διατόνι ἢ αὐτόν (πίν. 14/ε), ποὺ στηρίζεται πάνω στοὺς μακροὺς τοίχους τοῦ σπιτιοῦ. Στὴ μέση του ὑψώνεται κατὰ κόρυφα ὁ μπαμπᾶς (ζ) συνδεόμενος μὲ τὸ διατόνι μὲ μιὰ γυφτόπροκα (η). Ὁ μπαμπᾶς στηρίζεται μὲ δυὸ μακασλίκια (θ) καὶ σηκώνει τὸν κορφιᾶτη (ι), ποὺ ἐκτείνεται ἀπὸ τὸ κατὰ τὸ μπατζᾶ⁵. Μεταξὺ κορφιᾶτη καὶ

1. Μὲ τὸν καιρὸ ἡ τοποθέτησι τῆς πλάκας αὐτῆς ἐπάνω ἀπὸ τὸ παράθυρο παραμελήθηκε, κυρίως στὸ Κάστρο καὶ τὸ Γλυκὺ (στ' ἄλλα χωριά συνεχίστηκε ἕως τὶς μέρες μας), γιὰ τὴν αὐτὰ ἔφεταν μακριὰ ἀπὸ τὸ νταμάρι ποὺ ἔβγαζε τὶς κατάλληλες γι' αὐτὴ τὴ χρῆσι πέτρες καὶ βρισκόταν μεταξὺ "Αἰ Θόδωρου καὶ "Αγριδιῶν, στὴν τοποθεσίᾳ «τ' Λαφροῦ». Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν νὰ φθαροῦν γρήγορα τὰ ξύλα. Ἀξιοπρόσεχτα εἶναι τὰ παράθυρα ἑνὸς νεώτερου σπιτιοῦ στὸ Γλυκὺ, ὅπου ἀκολουθήθηκε ἡ παράδοσι καὶ διαμορφώθηκε τὸ παράθυρο μὲ ἐξωτερικὸ περβάζι καὶ πολὺ χονδρὴ πλάκα γιὰ «φρύδι». Κάμνοντας ὅμως τὴν πλάκα τόσο χονδρὴ, παρανόησε ὁ νεώτερος τεχνίτης τὸν προορισμὸ τῆς, γιὰ τὸ νερὸ συνεχίζει τὸ «γλύψιμο» πάνω στὴν κατακόρυφον ἐπιφάνεια τοῦ πάχους τῆς πλάκας καὶ φθάνει στὸ ξύλο, ἐνῶ στὴν μὲ ἑλαφρὰ κλίσι λεπτὴ πλάκα τὸ νερὸ μαζεύεται καὶ στάζει (πίν. 21/2).

2. Τὰ δέντρα τὰ ἔκοβαν τὴν ἄνοιξι, πρὶν νὰ φυλλώσουν. Ἀφοῦ τὰ ξεκλώνιζαν ἐπὶ τόπου, ἔκοβαν ἀπὸ δυὸ μεριεὶς τὸ φλοιό, γιὰ νὰ παίρνη ἀέρα τὸ ξύλο καὶ νὰ ξεραίνεται πιὸ γρήγορα, καὶ τ' ἄφιναν ἐκεῖ ἐπὶ 1-2 μῆνες. Ὑστερα τὰ μετέφεραν στὸ χωριὸ μὲ βόδια, προσδένοντας τὴ μιὰ ἄκρη τους στὸ ζυγὸ καὶ ἀφίνοντας τὴν ἄλλη νὰ σέρνεται. Τὰ σανίδια τὰ ἔκοβαν μὲ κουραστάρι (πριόνι), ἀφοῦ τὰ σημάδευαν μὲ στάβιν.

3. Ἀπεῖχαν ἐπομένως τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο κατὰ 2 περίπου μέτρα.

4. Τουρκικὴ λέξι, ποὺ σημαίνει ψαλίδι.

5. Παρὰ τὴν χαρακτηριστικὴν τοῦ ὀνομασίᾳ καὶ τὴ μορφή του δὲν πρόκειται ἀσφαλῶς γιὰ πραγματικὸ «μακάσι» ἀφοῦ, ἀπὸ ἀποψι στατικῇ, δὲν ἀποτελεῖ ἀπαραιμόρφωτο τρίγωνο, ὅποτε τὸ διατόνι θὰ ἔπρεπε νὰ ὑφίσταται ἐφέλκυσμό. Ἐδῶ τὰ στοιχεῖα ποὺ ἀποτελοῦν τὸ τρίγωνο - διατόνι, μπαμπᾶς καὶ μακασλίκια - εἶναι λυ-

2. Τὸ π ά τ ω μ α. Τὸ πάτωμα τοῦ ἀνωγιοῦ μετὴν διπλῇ στάθμῃ κατασκευαζόταν κατὰ τὸν ἀκόλουθο τρόπο. Στὴ μέση ἀκριβῶς τοῦ κατωγιοῦ (πίν. 3, 4) ὠρθωνόταν ἓνας στῦλος (Στ), γιὰ νὰ στηριχθῇ σ' αὐτὸν τὸ ἓνα ἄκρο τοῦ μεσοδόκαρου ποῦ ἐλέγετο *μισοντόκι* (πίν. 3:Μσ) κ' ἔμπαινε κατὰ μῆκος τοῦ πατώματος τοῦ κάτω σπιτιοῦ. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ ἀπάνω σπίτι δὲν ἔφθανε ὡς τὴ μέση τοῦ κτηρίου, τὸ μεσοδόκι προεκτεινόταν, σὰν πρόβολος, πέρα ἀπ' τὸ στῦλο, γιὰ νὰ στηρίξη καὶ τὸ κύριο δοκάρι ποῦ κρατοῦσε τὶς δοκίδες τοῦ ἀπάνω σπιτιοῦ (πίν. 3). Ἡ διάταξι αὐτὴ καὶ κατασκευαστικὰ ἦταν ὅ,τι ἔπρεπε καὶ τὰ σανίδια τοῦ πατώματος ἔπαιρναν χάρι σ' αὐτὴ τὴν πρέπουσα κατεύθυνσι (πίν. 1), γιὰ νὰ μὴ φαγώνωνται, γιατί καὶ στὸ κάτω σπίτι οἱ ἴνες τοὺς ἦταν κάθετες στὸν ἄξονα τῆς πορείας ἐκείνου ποῦ ἔμπαινε ἀπὸ τὴν ἐξώθυρα καὶ στὸ πάνω σπίτι ἦταν πάλι κάθετες στὸν ἄξονα πορείας ἐκείνου ποῦ ἐρχόταν ἀπὸ τὸ κάτω σπίτι¹.

3. Τὰ κ ο υ φ ώ μ α τ α. Ἄς ἔλθουμε τώρα στὰ κουφώματα. Τὸ σπίτι τοῦ Κουτούφου διατηρεῖ τὴν παλιά του ἐξώπορτα, τὴν ὁποία θὰ πάρουμε γιὰ παράδειγμα (πίν. 15). Μιὰ κάσα ἀπὸ χοντρὸ ξύλο (7/9) εἶναι προσαρμοσμένη στὸ ἄνοιγμα τῆς πόρτας καὶ συνεχίζεται καὶ στὸ κατώφλι. Ἡ κάσα βρίσκεται «πρὸς ὡπο» μετὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνεια τοῦ τοίχου (πίν. 15/Α:β) καὶ σκεπάζεται πρὸς τὰ ἔξω μετὰ περβάζι. Τὸ πορτόφυλλο ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία, ἄνισου πλάτους, σανίδια (πίν. 15/Α:α) ποῦ συγκρατοῦνται μετὰ τρεῖς ὀριζόντιες τραβέρσες ἀρκετὰ ὀγκώδεις (6/10). Στὶς δύο ἄκραιες ἀπὸ τὶς τραβέρσες αὐτὲς ἐφαρμόζονται οἱ *μεντεσέδες*, ποῦ δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ δύο ἀπλᾶ σιδερένια ἐλάσματα περασμένα τὸ ἓνα ἑκάστη ἀπὸ τὰ ἄνω καὶ δύο χαλκᾶδες, ποῦ καταλήγουν σὲ ὀξεῖες μύτες. Αὐτὲς, ἀφοῦ εἰσχωρήσουν ἀπὸ τὸ ἔξω καὶ ἐπὶ τὴν ἐπιφάνεια καὶ τσακίζονται, γιὰ νὰ μὴ μποροῦν πιά νὰ βγοῦν². Ἐκτὸς τῆς κάσας τῆς θύρας, πρὸς τὰ ἑπάνω καὶ πρὸς τὰ μέση τῶν μεντεσέδων, κρατοῦνται ὁ καταρράχτης καὶ ὁ καταρράχτης (πίν. 15:Γδ), ἓνα ἀπὸ ἓνα ἀξονοτόμητο γιὰ τὴν πρακτικὴν τοῦ ὥρατος ἑξάρτησιν. Δὲν ἦσαν ἄλλο ἀπὸ ἓνα σανίδα περιστρεφόμενο γύρω ἀπὸ μιὰ γυφτόπροκα ποῦ τὴ κρατοῦσε κρατασμένο ἀπὸ τὴ μιὰ του ἄκρη στὸ δοκάρι τῆς πόρτας (πίν. 15/Β). Στὴν ἄλλή ἄκρη αὐτὴ εἶχε μιὰν ἐντομὴ ποῦ τοῦ ἔδινε ἐκεῖ τὴ μορφή τοῦ Γ. Ὅταν ἡ πόρτα ἀνοίγε, μετακινουσε τὸ ἐκτεθερο ἄκρο τοῦ καταρράχτη (α-α'). Μετὰ τὴ μετακίνησιν αὐτὴν ὅμως ὁ καταρράχτης, ποῦ ἔγραφε κύκλο, ὑπερυψωνόταν λίγο καὶ ἡ ἄκρη τοῦ πορτόφυλλου ἔπεφτε μέσα στὴν κοιλότητα τοῦ Γ. Ἐὰν ὕστερ' ἀπ' αὐτὸ ἡ πόρτα πήγαινε νὰ κλείσῃ, θὰ τὴν ἀκολουθοῦσε φυσικὰ ὁ καταρράχτης ποῦ δὲν βρισκόταν στὴν κατακόρυφον. Τότε ὅμως τὸ τοίχωμα τῆς κοιλότητος τοῦ Γ θὰ κατέβαινε πρὸς τὰ κάτω, κάτι ποῦ θὰ εἶχε σὰ συνέπεια νὰ σφίξη τὸ πορτόφυλλο, μὴ ἐπιτρέποντάς του νὰ κλείσῃ. Ἄν σκεφθῇ κανεὶς ὅτι ὅσο «προσπαθεῖ» τὸ πορτόφυλλο νὰ κλείσῃ, τόσο ὁ καταρράχτης τὸ σφίγγει, δὲν μπορεῖ νὰ

γυαλὶ καμωμένος, δὲν σημαίνει ὅτι δὲν ἦταν τέλειος κατασκευασμένος. Καὶ εἶναι πραγματικὰ τέλειος καὶ σὰν φόρμα καὶ σὰν κατασκευή. Ἀρκεῖ, γιὰ νὰ πεισθῇ κανεὶς, νὰ παρατηρήσῃ μετὰ πόση μαεστρία εἶναι καμωμένη ἡ «δίπλα» ποῦ σχηματίζουν τὰ χεῖλη του.

1. Ἐννοεῖται ὅτι στῦλος, δοκάρια κ.τ.λ. εἶχαν τὶς στρογγυλὰς διατομὰς τῶν δέντρων καὶ τῶν κλαδιῶν ἀπὸ τὰ ὁποῖα προέρχονταν ἢ τὸ πολὺ μιὰν ἐλαφρὰ διόρθωσιν μετὰ τὸ τσεκούρι. Τὸ ἴδιο θὰ πρέπει νὰ ποῦμε καὶ γιὰ τὰ δοκάρια τῆς στέγης. Εἶδαμε φυσικὰ τὸ διατόνι τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Ζούνη, ποῦ δὲν ἦταν ἴσιο, ἀλλὰ σὰν ἐλαφρὸ τόξο. Καὶ στοῦ Κουτούφου τὸ σπίτι τὸ μεσοδόκι εἶναι στὴ μιάν ἄκρη του διχαλωτὸ (πίν. 2).

2. Αὐτοὶ οἱ «μεντεσέδες», μαζὶ μετὰ τὶς γυφτόπροκες καὶ μερικὰς χαλκᾶδες, εἶναι τὰ μόνον σιδερικὰ ποῦ χρησιμοποιοῦνται στὰ παλὰ σπῖτια. Στὰ παλαιότερα χρόνια τὰ κατασκευάζαν οἱ πεταλωτές, ἀργότερα γύφτοι, ποῦ ἐρχόταν ἀπὸ τὸ Τσανάκκαλε.

μὴν ἐκτιμῆση τὴν λειτουργικὴν ἀποτελεσματικότητά τοῦ ἀπλούστατου αὐτοῦ ἐπινοήματος. Ἀφίνω τὴν πρακτικὴν του ὠφέλεια γιὰ τὴ νοικοκυρά, πού, μὲ τὰ χέρια γεμᾶτα, ἀρκεῖ νὰ σπρώξῃ μὲ τὸ πόδι τὸ θυρόφυλλο, κι αὐτὸ εἶναι βέβαιο ὅτι δὲν θὰ ξανακλείσῃ πιά ἂν δὲν θελήσῃ ἐκείνη νὰ τὸ ἐλευθερώσῃ ἀπὸ τὸν καταρράχτη.

Ἀνάλογος πρὸς τὸν καταρράχτη εἶναι καὶ ὁ μάνταλος (πίν. 15:Μν), πού κρατᾷ τὴν πόρτα κλειστή. Τὸ σχῆμα του δὲν διαφέρει ἀπὸ τὸ σχῆμα τοῦ καταρράχτη, μόνο πού εἶναι τριγωνικό, φαρδαινόντας ἀπὸ τὸ καρφί πρὸς τὴν ἐντομὴ σὲ σχῆμα Γ (πίν. 15/Γ). Ὅταν τὸ ἀνοιχτὸ θυρόφυλλο κινῆται γιὰ νὰ κλείσῃ, τὸ ἐπάνω μέρος του σέρνεται πάνω στὴ μιὰ πλευρὰ τοῦ τριγωνικοῦ μάνταλου. Μόλις τὸ θυρόφυλλο ἀκουμπήσῃ στὴν κάσα, βρίσκεται στὴν κοιλότητα τοῦ Γ, ὁπότε «πέφτει» ὁ μάνταλος» (α - β) καὶ αἰχμαλωτίζει τὸ θυρόφυλλο, πού εἶναι ἀδύνατο πιά ν' ἀνοίξῃ, ἂν δὲν πάῃ κανεὶς ἀπὸ μέσα νὰ σηκώσῃ τὸν μάνταλο. Γιὰ νὰ μπορῇ ν' ἀνοίγῃ ἡ πόρτα ἀπ' ἔξω κάνουν στὸ πάχος τῆς κάσας, στὸ σημεῖο πού βρίσκεται ὁ μάνταλος, μιὰ τρυπίτσα (δ), ἀπ' ὅπου μ' ἓνα καρφί ἢ ἓνα ξυλάκι (γ) μπορεῖ κανεὶς ν' ἀνασηκώσῃ τὸν μάνταλο ἀπ' ἔξω.

Αὐτὸ τὸ εἶδος μαντάλου, πού ἐφαρμόζεται στὰ παλιὰ μονόσπιτα, προϋποθέτει χονδρὴ κάσα γιὰ νὰ μπορῇ ν' ἀνοιχτῇ ἓνα κανάλι ὅπου νὰ κινῆται ἡ ἄκρη τοῦ μαντάλου, γιατί ἄλλιως, ὅταν ἀνοίγῃ ἡ πόρτα, ὁ μάνταλος θὰ πέφτῃ παίρνοντας κατακόρυφη στάσι καὶ δεύτερο, γιὰ νὰ μπορῇ ν' ἀνοίγεται ἡ τρῦπα ἀπ' ὅπου σηκώνεται ὁ μάνταλος μὲ τὸ ξυλάκι. Σὲ μεταγενέστερα σπίτια ἐφαρμόζεται πάλι ἓνας ξύλινος μάνταλος, τὸν ὁλοκλήρως ἔξω μὲ σχοινάκι (πίν. 15/Δ) καὶ θυμίζει τοὺς σιδερένιους τῆς βιομηχανίας.

Τὸ σύστημα τοῦ καρφωτοῦ, ἀνακριντοῦ παλιόφυλλου συνεχίζεται καὶ μετὰ τὴν διαμόρφωσι τῶν νέων τύπων σπιτιῶν, ὅποτε πιά ἀντικαθίστανται ἐσωτερικῶς. Παρατηρεῖται ὅμως μιὰ διάθεσι νὰ «κλειδῇ» ἡ πόρτα ταμπανόσπιν, ὅπως ἐβλεπόμε στο σπίτι τῶν Ἀναστάσιου Στεφάνου καὶ, στὸν Ἅγι Θόδωρο, ὅπου τὸ εἶδος αὐτὸ καὶ παλιὰ σανιδωτὰ πού ἐπικρατοῦν τὸ παλιόφυλλο εἶναι τραβηχτῇ πρὸς τὰ πίσω (πίν. 15/Ε). Τὸ περὶ αὐτοῦ εἶναι ὅτι καὶ σὲ ἐποχὴ πολὺ νεώτερη καὶ σὲ σπίτι, πού, ὅπως εἶπαμε, μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ πιά νοικοκυρόσπιτο, στὸ σπίτι τοῦ Σκαρλάτου στὸν Ἅγι Θόδωρο, ὅπου ὑπάρχουν πλὴθος παλαιὰ καυμάτια καὶ διάκοσμο περβάζια (πίν. 11/Γ), τὰ θυρόφυλλα παρουσιάζουν ἓνα ψευδοταμπανόσπιντο σύστημα, πού ξεγελᾷ πράγματι ἐκεῖνον πού βλέπει τὴ θύρα ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος (α), ἐνῶ ἀπὸ τ' ἄλλο (β) ἀνακαλύπτει ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ παλιὸ σανιδωτὸ σύστημα. Γιὰ τίς πόρτες αὐτὲς χρησιμοποιεῖται πιά σιδερένιος μάνταλος.

Στὸ σπίτι τοῦ Κουτούφου τὰ παράθυρα διαθέτουν δύο παραθυρόφυλλα, περαστὰ στὴν κατασκευὴ τους, μὲ κανονικοὺς «ἀγοραστούς» μεντεσέδες. Πρόκειται ἀσφαλῶς γιὰ νεώτερα παραθυρόφυλλα στὴ θέσι ἄλλων, παλαιότερων, πού φθάρηκαν μὲ τὸν καιρὸ. Τὸν τύπον αὐτὸ παραθύρου τὸν βλέπομε νὰ ἐφαρμόζεται σ' ὅλους τοὺς μετὰ τὸ μονόσπιτο τύπους. Ἀς τὸν ἐξετάσουμε ὅμως, γιατί ἐκτὸς ἀπὸ τὰ παραθυρόφυλλα ὅλα τ' ἄλλα ἐξαρτήματα τοῦ παραθύρου εἶναι σύμφωνα μὲ τὴν παλιὰ παράδοσι.

Ὅπως εἶδαμε στὴν περιγραφὴ τοῦ σπιτιοῦ, τὸ παράθυρο τοποθετεῖται στὴν ἔξω ἐπιφάνεια

1. Ὁ μεταγενέστερος αὐτὸς μάνταλος πολὺ ἀπέχει ἀπὸ τοῦ νὰ ἔχῃ τὴν πρακτικὴν καὶ τὴ λειτουργικὴ τελειότητα τοῦ προηγουμένου. Γιὰ νὰ μποροῦν νὰ κλείουν τὴν πόρτα μὲ ἀπλὸ «τράβηγμα», ὅπως συνέβαινε στὸν παλιὸ μάνταλο, δίνουν κατάλληλο σχῆμα μὲ κλίσι (α) στὴ «φωλιά» ὅπου πέφτει ὁ μάνταλος γιὰ νὰ ἀκινήτῃ ἡ πόρτα. Ἡ λύσι ὅμως αὕτὴ δὲν εἶναι καθόλου τέλεια, γιατί τὸ «γλυστρήμα» τοῦ μαντάλου ἐπάνω στὴν «κλίσι» τῆς φωλιάς δὲν εἶναι πάντοτε εὐχερὲς, γι' αὐτὸ καὶ ἀναγκάζονται νὰ τὴν κάνουν νὰ γλυστρά, ἀλείφοντάς της, κάθε τόσο, μὲ σαποῦνι.

τοῦ τοίχου, ὅπου μπαίνει καὶ περβάζι, προφυλαγμένο μὲ «φρύδι» ἀπὸ λεπτὴ πλακόπετρα¹. Δεύτερο πανομοιότυπο περβάζι ὑπάρχει καὶ στὴν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνεια τοῦ τοίχου, τοῦ ὁποίου τὸ πάχος ἐπάνω, κάτω καὶ στὰ πλάγια σκεπάζεται μὲ σανίδια (πίν. 14:π). Τὸ παράθυρο διαθέτει σανιδένια κανάτια, ποὺ προσαρμόζονται στὴν κάσα πάνω ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ περβάζι².

Στὴν ἐποχὴ τῶν μονόσπιτων τὰ παράθυρα ἦταν «συρτὰ» καὶ ὄχι «περαστὰ» στὴν κατασκευὴ τους. Ἡ σύνδεσι τῶν ξύλων γινόταν μόνο μὲ ἐντομές, καρφωτά. Πρὸς τὰ κάτω τοῦ ἐπάνω ἀκίνητου μέρους τοῦ παραθύρου ὑπῆρχε ἓνας χαλκᾶς, ὅπου περνοῦσε βέργα γιὰ νὰ συγκρατῇ τὰ κανάτια (πίν. 21/5), λύσι πολὺ ἀπλὴ ἀλλὰ καὶ ἐξαιρετικὰ ἀποτελεσματικὴ.

Τὸ μέγεθος τῶν παραθύρων αὐξάνει μὲ τὴν ἀπόδο τοῦ χρόνου. Πλάτους 55 - 60 καὶ ὕψους 85 - 120 ἐκ. στὰ παλιὰ μονόσπιτα, χωρίζεται σὲ τέσσερις τζαμωτὲς ἐπιφάνειες. Στους μετέπειτα παραδοσιακοὺς τύπους σπιτιῶν τὸ πλάτος γίνεταί 75 - 80 ἐκ. καὶ τὸ ὕψος φθάνει ἕως τὰ 130, ἐνῶ οἱ τζαμωτὲς ἐπιφάνειες γίνονται 6 ἢ καὶ 8.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

1. Στὸ σπίτι τοῦ Κουτούφου τὸ παράθυρο βρίσκεται 10 ἐκ. πρὸ μέσα ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ τοίχου, γι' αὐτὸ καὶ δὲν ἔχει οὔτε ἐξωτερικὸ περβάζι, οὔτε κανάτια, ἔχει μάλιστα τοποθετηθῇ καὶ μιὰ πλάκα στὸ κάτω μέρος του. "Ολ' αὐτὰ δείχνουν βέβαια πολὺ μεταγενέστερη ἀπὸ τὴν ἰδρυσι τοῦ σπιτιοῦ ἐπέμβασι.

2. Στὸ Κάστρο σώζεται ἓνα κανάτι τέτοιου παραθύρου μὲ τὸν μεντεσέ του (πίν. 21/4).

Ε'. ΑΛΛΑ ΚΤΗΡΙΑ

Τὸ ἀγροτικὸ σπῖτι, ἐξυπηρετικὸ ποικίλων ἀναγκῶν, ποὺ καθιστᾷ τὴν οἰκογένεια σχεδὸν αὐτάρκη, εἶναι φυσικὸ ν' ἀποτελῇ τὸ κυριώτερον καὶ πιὸ διαδεδομένο εἶδος κτηρίου στὸ χωριό. Ἄλλα εἶδη, ποὺ χρησιμεύουν γιὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τὸ καθένα καὶ μιᾶς εἰδικῆς ἀνάγκης, ὑπάρχουν βέβαια, ἀλλὰ στὰ παλιὰ τουλάχιστον χρόνια ἦταν ἐλάχιστα. Οἱ ἀνάγκες ποὺ καλοῦνται νὰ ἐξυπηρετήσουν εἶναι συνολικές, ὅπως τὸ ἄλεσμα τοῦ σιταριοῦ, τὸ τρίψιμο τῆς ἐλιᾶς, τὸ πλύσιμο τῶν ρούχων καὶ ἡ ἀγορὰ κάποιων ἀπαραίτητων μὲν ἀγαθῶν, ποὺ δὲν μποροῦν ὅμως νὰ κατασκευασθοῦν στὸ σπῖτι.

α'. **Ὁ μύλος.** Τὸ ἄλεσμα τοῦ σιταριοῦ σ' ἄλλα χωριά γινόταν μὲ ὑδρόμυλους καὶ σ' ἄλλα μὲ ἀερόμυλους, ἀλλὰ δὲν ἀποκλείεται νὰ ἐφαρμόζωνται καὶ τὰ δύο συστήματα στὸ ἴδιο χωριό. Σήμερα καὶ τὰ δύο συστήματα τὰ ἔχει ἀντικαταστήσει ἡ μηχανή, ὑπολείμματα ὅμως παλιῶν μύλων συναντᾷ κανεὶς γύρω στὰ χωριά¹.

β'. **Τὸ ἐλαιοτριβεῖο.** Καὶ τὸ ἐλαιοτριβεῖο, ἐπεὶ μηχανοποιήθη, ἀλλὰ οἱ παλιοὶ θυμοῦνται τὴν ἐποχὴ ποὺ ἦταν χειροκίνητο ἡ χειρὶς τοῦ ἀνθρώπου, γιὰ νὰ γυρνᾷ τὴν πέτρα. Σὰν κτήριο δὲν παρουσίαζε ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον, γιὰτὶ ἦτορ ὅμοιο μὲ τοὺς σουντουρμαῶδες ποὺ περιγράψαμε.

γ'. **Τὸ πλυντήριο.** Ἡ πλύσις ποὺ ἀπαιτεῖται ἀπὸ τὸ νερό, κινεῖται σὲ ὀριζιζόμενες βρύσες, ποὺ γιὰ τὸν σκοπὸν αὐτὸ καλυπτόμεν μὲ πλῆθος ἀπὸ μιά μεγάλη πέτρα θύση πλυντήριον ἀνακαλύπτει νὰ ἐξυπηρετῇ τίς ἀνάγκες τοῦ Σχοινοῦδι, ἐνῶ μιὰ ἄλλη, πολὺ μικρὴν διαστάσεων, ἀλλ' ἀναμφισβήτητα τῆς ἐποχῆς ποὺ ἀνακαλύπτει, πᾶσκει στὸν "Αἰ Θόδωρο. Αὐτὴν θὰ περιγράψουμε παρακάτω: Τὸ κτήριο (πλ. 10) ἔχει καὶ χτισμένο σ' ἓνα ἐλαφρὰ κατηφορικὸ οἰκόπεδο, στὴν καρδιὰ τοῦ χωριοῦ. Ἀπὸ τὴν ἀφ' ἧς ἀναστᾷ περνᾷ ὁ δρόμος, ἐνῶ στὴ χαμηλότερη ὑπάρχει χαντάκι (Χν) ποὺ μαζεύει τὰ νερά τῆς βροχῆς ἀπὸ τίς γύρω πλαγιές. Τὸ κτήριο ἀποτελεῖται ἀπὸ μιὰν ὀρθογώνια αἵθουσα, ἐσωτερικῶν διαστάσεων 4,40 ἐπὶ 6,70 μέτρων, ποὺ καλύπτεται μὲ δίρριχτη ἀνισοσκελῆ στέγη καὶ ἔχει τὴν εἴσοδόν της στὴν ἄκρην τῆς πρὸς τὸν δρόμον πλευρᾶς ποὺ κόβεται ἐκεῖ λοξά. Στὴν ἴδια πλευρά, πρὸς τὰ πλάγια, ὑπάρχει ἡ βρύση (Βρ). Τὸ νερὸ τῆς τρέχει συνεχῶς σὲ μιὰ μισοστρόγγυλη βάθυνσι 5 ἐκ. τοῦ πλακοστρωμένου δαπέδου, ἀπ' ὅπου ξεκινᾷ ἓνα ἴδιου βάθους κανάλι ὁ ἀναγός (Ας), ποὺ καταλήγει στὴ μέση τῆς ἀπέναντι μακρᾶς πλευρᾶς. Τὸ νερὸ ποὺ φέρνει ὁ ἀναγός διαπερνᾷ τὸν τοῖχον καὶ ἀπ' ἓνα πέτρινον κρουνοὺ χύνεται στὸ ἔξω χαντάκι, ποὺ ἀναφέρθηκε παραπάνω, καὶ ποὺ εἶναι λιθόκτιστο κοντὰ στὸ κτή-

1. Ἐπειδὴ στὴν Ἱμβρο δὲν ὑπάρχουν ἰσχυρὰ ποτάμια γιὰ τὴν κίνησιν τῶν ὑδρόμυλων, μάζευαν πρῶτα τὸ νερὸ σὲ στέγες καὶ ὕστερα τὸ διωχέτευαν στὸ μύλο. Ὑπολείμματα τέτοιων ὑδρόμυλων σώζονται ὡς σήμερα, ὅπως τοῦ Γιώργου Λαφιατῆ στὸ Σχοινοῦδι καὶ τοῦ Ἀποστόλου Κολύντου στὸ Γλυκὺ. Στ' Ἀγρίδια ὑπῆρχε μιὰ σειρὰ ὁλόκληρη ἀπὸ ὑδρόμυλους: τοῦ Παρασκευᾶ Λαμπριανοῦ, τοῦ Γιάννη Κατσούρη, τοῦ Βασίλη Μαλαθοῦνη, τοῦ Γιάννη Σαββατιανοῦ καὶ τοῦ Στράτη Τσουκάλη, ποὺ βρίσκονται ὅλοι μαζὺ στὸ ἴδιο μέρος. Ἄλλοι τρεῖς νερόμυλοι στ' Ἀγρίδια ἔγιναν αἰτία νὰ ὀνομασθῇ τὸ μέρος *Τσ' μύλοι*, ἐνῶ τρεῖς ἀνεμόμυλοι, τοῦ Παναγιώτη Ἀργυροῦ, τοῦ Γιάννη Ἀργυροῦ καὶ τοῦ Θανάση Τυροβόλη, ἔδωσαν τὴν ὀνομασίαν *Τσ' ἀνεμόμυλοι* στὴν περιοχὴ ποὺ βρίσκονται.

ριο του πλυντηρίου. Στην απέναντι στη βρύση πλευρά, δεξιά και αριστερά του αναγοῦ, υπάρχουν δύο ἄνισες, μονολιθικές, τετράγωνες γούρνες (Πσ) που χρησιμεύουν για σκάφες, και πλάι σε κάθε μιὰ ἀπ' αὐτὲς ἀνοίγεται στὸν τοῖχο ἀπ' ἓνα τζάκι (Τ).

Ἡ αἴθουσα φωτίζεται ἀπὸ τὸ ἀνοιγμα τῆς θύρας καὶ ἀπὸ ἓνα παράθυρο χωρίς κούφωμα, στὴν απέναντι πλευρά. Καὶ τὸ παράθυρο ἦταν πρῶτα θύρα ὅπως φαίνεται ἀπὸ τοὺς συνεχιζόμενους κατακόρυφους ἄρμους (πίν. 16/Α:β). Πλάι στὸ παράθυρο, πρὸς τὰ μέσα, ὑπάρχει πέτρινο πεζοῦλι (Πζ). Ἐπάνω ἀπὸ τὸ πεζοῦλι καὶ πλάι στὴ βρύση θυρίδες (Θρ).

δ'. **Τὸ μαγαζί.** Περισσότερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ μαγαζί, μικρὸ κι αὐτὸ μονόπατο καὶ μονόχωρο κτήριο. Ἐκεῖνο πού ἀπασχολεῖ αὐτὸν πού τὸ χτίζει εἶναι ἡ βασικὴ «ἀρχή» κάθε καταστήματος, δηλαδὴ νὰ δειχτῇ, κατὰ τὸν καλύτερο τρόπο, ἡπραμάτεια, γιὰ νὰ θέλξη τὸν διαβάτη καὶ νὰ τὸν κἀνῃ ν' ἀγοράσῃ κάτι. Αὐτὸ βέβαια θὰ καταστῇ δυνατό μὲ μεγάλο ἀνοιγμα. Κολλοῦν λοιπόν, πλάι - πλάι, δύο συρτὰ παράθυρα, σὰν ἐκεῖνα πού εἶδαμε νὰ ἐφαρμόζονται στὰ παλιὰ σπιτία. Ἐπειδὴ ὅμως αὐτὸ τὸ σύνθετο μεγάλο παράθυρο θ' ἀπαιτοῦσε μεγάλα δοκάρια, γιὰ νὰ σκεπαστῇ τὸ ἀνοιγμά του, αὐτὰ πάλι πρὸς τὰ ἔξω δύσκολα θὰ ἐκαλύπτοντο ἀπὸ τὸ περβάζι, βρῆκαν μιὰ πρακτικὴ λύσι στὸ ζήτημα. Συνεδύασαν τὸ παράθυρο μὲ τὴν εἴσοδο τοῦ μαγαζιοῦ καὶ ὅλα μαζὺ τὰ ὑψώσαν ἕως τὴν στέγη καὶ τὰ προφύλαξαν τελικὰ ἀπὸ τὴ βροχὴ προεκτείνοντάς τιν πρὸς τὰ ἔξω (πίν. 21/6). Δημιουργήθηκε ἔτσι ἓνας χαρακτηριστικὸς τύπος μαγαζιοῦ, πολὺ βολικὸς γιὰ τὸν προορισμὸ του.

Τὸ σύστημα αὐτὸ τοῦ συνδυασμοῦ πόρτας καὶ παραθύρου συνεχίζεται καὶ στὸν ἄλλο ἐκεῖνο τύπο, πού εἶδαμε ἐξετάζοντας τὴν ἐξέλιξι τοῦ σπυριτοῦ. Ὁπότε αὐτὸ γίνεται ἐγινε μαγαζί καὶ προφυλάγεται, αὐτὴ τὴ φορά, ἀπὸ τὸν ξύλινο ἐξώστη τοῦ περπατοῦ ἀπὸ τοῦ ἀνωγιοῦ (πίν. 19/1).

Στὸν **Αἰ Θόδωρο**, πλάι στὸ σπίτι τοῦ Σκαρλάτου, ὁλοκληρὸν ἔχει ἓνα μαγαζί πού ἀνήκει στὸν ἴδιον ὀικοκράτη, καὶ πού δὲν ἔχει μὲν στέγη πρὸς τὸν ἔξω, ἀλλὰ προφύλασσεται πᾶσι γιὰ τὸν ὅμοιος παρουσιάζει ἰδιαιτέρου ἐνδιαφέρον, γιατί ὁ καϊκὸς τῆς πόλεως πού τὸ ἔχτισε μεταχειρίστηκε στὴ μορφολογία του διακοσμητικὰ στοιχεῖα πού τὰ ἀνέσπασε ἀπὸ τὸν βυζαντινὸ ρυθμὸ (πίν. 16/Β). Ἡ πρόσοψι τοῦ μαγαζιοῦ αὐτοῦ ἔχει στὴ μέση τὴν πόρτα, πρὸς τ' αριστερὰ καὶ τὰ δεξιά τῆς ὁποίας ἀνοίγεται ἀπὸ ἓνα παράθυρο (πίν. 21/7). Τὰ παράθυρα αὐτὰ εἶναι τοποθετημένα τὸ ἓνα ψηλότερα ἀπὸ τ' ἄλλο, γιὰ νὰ προσαρμοσθοῦν στὴν κλίσι τοῦ δρόμου. Καὶ τὰ τρία ἀνοίγματα εἶναι τοξωτά, κατὰ τὴν βυζαντινὴ παράδοσι, ἀλλὰ τὰ τόξα τους εἶναι πέτρινα. Τὰ τόξα τῶν δύο παραθύρων εἶναι μονολιθικά, ὅπως συμβαίνει καὶ σὲ πολλὲς περιπτώσεις τζακιῶν τῶν παλιῶν σπιτιῶν (πίν. 19/6) ἢ φούρνων, ὅπως π.χ. στοὺς φούρνους τῶν σπιτιῶν τοῦ Σκαρλάτου καὶ τοῦ Ζούνη (πίν. 9/Δ καὶ 19/5). Τὸ δεξιὸ παράθυρο μάλιστα ἔχει γύρω στὴν καμπύλη του ὀδοντωτὸ διάκοσμο καὶ στὴν κορυφὴ τῆς σταυροῦ, ἐνῶ πρὸς τ' αριστερὰ τοῦ σταυροῦ ἔχει σκαλιστῇ τὸ ὄνομα ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ (πίν. 22/1). Οἱ μονοκόμματα αὐτὲς πέτρες στηρίζονται ἐπάνω σὲ δύο κατακόρυφες, ὅπως στὰ τζάκια. Οἱ ὀρθιες πάλι αὐτὲς πέτρες, στὸ δεξιὸ παράθυρο, δὲν εἶναι κανονικὲς, ὅπως στ' αριστερὸ καὶ στὴ πόρτα, ἀλλὰ ἀκανόνιστες πρὸς τὰ ἔξω (πίν. 22/1). Τὸ τόξο τῆς θύρας ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο κομμάτια. Πλάκες πάνω ἀπὸ κάθε τοξωτὸ ἀνοιγμα ἀποτελοῦν «φρούδια» ὅπως στὰ παράθυρα τῶν σπιτιῶν, χωρίς προορισμὸ βέβαια ἀφοῦ δὲν ὑπάρχει ξύλο νὰ προφυλάξουν. Ὁ σκοπὸς τους εἶναι καθαρὰ διακοσμητικὸς καὶ διακοσμοῦνται πράγματι, κατὰ τὸ πάχος τους, κατὰ τρόπο πού συναντοῦμε στὰ πλαίσια τῶν βυζαντινῶν ὀρθομαρμαρώσεων (πίν. 16/Β: α, β, γ). Τὸ κτήριο, ἀντὶ γι' ἀκροκέραμο, ἔχει σὰν ἀπόλῃξι λίθινη ὀδοντωτὴ ταινία πού κι αὐτὴ ἀνήκει στὴ βυζαντινὴ μορφολογία (πίν. 16/Β).

ε'. Το καφενείο. Τα κτήρια που περιγράψαμε έως τώρα είχαν προορισμό να ικανοποιήσουν υλικές ανάγκες του καθημερινού βίου. Αν στρέψουμε τη σκέψη μας σε πνευματικώτερες σφαίρες, θα πρέπει ν' αναφέρουμε το καφενείο¹ σαν κέντρο κοινωνικής επαφής. Αυτό όμως είχε ραγδαία εξέλιξη προς αστικούς τύπους, γι' αυτό και δεν σώζεται σε κανένα χωριό παλιό σχετικό κτήριο². Θα πρέπει ίσως να σκεφθούμε ότι δεν διέφερε ως τύπος από το παλιό, μονόροφο μαγαζί που περιγράψαμε.

Και για ιδιαίτερο σχολικό κτήριο, ως τα νεώτερα χρόνια, δεν είναι δυνατό να γίνη λόγος³.

ς'. Η εκκλησία. Μπορεί όμως, και με το παραπάνω μάλιστα, να γίνη λόγος για ναούς στην Ίμβρο γιατί, αν η αγάπη προς τα θεία και η θρησκευτική ευλάβεια χαρακτηρίζουν τους αγροτικούς πληθυσμούς, στο νησί αυτό, εκτός του ότι το θρησκευτικό αίσθημα είναι ιδιαιτέρως ανεπτυγμένο, η θρησκευτικότητα είναι αξεδιάλυτα συνυφασμένη με κάθε κοινωνικήν εκδήλωσι. Πάνω από τριακόσια παρεκκλήσια είναι σκορπισμένα στα βουνά, τα λαγκαδάκια και τα ακρογιάλια της Ίμβρου και κάθε χωριό έχει συνήθως παραπάνω από μιαν εκκλησία.

Για μās όμως, που βάλαμε ως σκοπό μας να εξετάσουμε τη λαϊκή αρχιτεκτονική του νησιού, που διαμορφώθηκε σιγά σιγά σ' ένα σύστημα χαρακτηριστικό του τόπου, ή ναοδομία του έχει να μās παρουσιάσει λίγα δείγματα σύμφωνα με το σκοπό μας. Και το παράδοξο είναι ότι το φαινόμενο αυτό έχει αίτια ακριβώς εκείνο που θα περιμέναμε λιγώτερο από κάθε άλλο: τον μεγάλο θρησκευτικό ζήλο των Ίμβριων. Γιατί οι ζήλοι αυτοί τους κάνει ν' αποζητούν το «καλύτερο» για την εκκλησιά τους, και το καλύτερο αυτό είναι το «νεώτερο», κατά την αντίληψη των πολλών. Έτσι χτίζονται κτήρια, που μεν αποτελούν ένα όμως προς τις αρχιτεκτονικές συνήθειες του τόπου.

Θα περιοριστούμε λοιπόν στην εξέταση της «Κάτω Έκκλησιάς» του «Αι Θεόδωρου»⁴ και ενός χαρακτηριστικού παρεκκλησιού, για να σταματήσουμε μια ιδέα για την ναοδομία της Ίμβρου. Σ' αυτά θα προσθέσουμε το παρεκκλήσι των Αγίων Θεοδώρων, απ' όπου πήρε τ' όνομα όπως είδαμε τα παλαιότερα χωριά, γιατί είναι ιδιόρρυθμο ως κτήριο, και σχηματίστηκε με την προσθήκη ενός αλάνης σε μια παλιάν άψίδα.

Η Κάτω Έκκλησιά του «Αι Θεόδωρου» που οι χωριανοί την ονομάζουν απλώς Παναγιά και είναι αφιερωμένη στην Κοίμησι της Θεοτόκου, αν και έχει κατά καιρούς επισκευασθῇ, είναι χτισμένη με το πατροπαράδοτο σύστημα κατασκευής, που είδαμε να εφαρμόζεται στα σπίτια (πίν. 22/2). Οι μακροί, ασύνδετοι τοίχοι του ναού ενισχύονται με τρία τριγωνικά αντερείσματα, που φθάνουν ως τη στέγη. Αυτή είναι δίριχτη και σχηματίζει άετωμα προς το ιερό, «σπάνει»

1. Η λέξι «καφενείο» φυσικά πρέπει να ἐκληφθῇ συμβατικά, γιατί δὲν μπορούσε νὰ γίνη λόγος περὶ καφέ τὰ χρόνια ἐκεῖνα. Τὸ ζεστό ποὺ ἔπιναν τότε ἦταν ἡ μέλισσα, ἡ μαντζουράνα ἢ ὁ λίσφακας ποὺ θύμιζε φασκόμηλο.

2. Στ' Ἀγρίδια διατηρεῖται ἕως σήμερα ἡ ἀνάμνησι τοῦ παλιοῦ καφενείου, ποὺ ἦταν κτῆμα τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὸ ἐκμεταλλεύονταν κάποιοι Στράτης Παπαβασιλῆς. Σ' αὐτὸ σύχναζαν οἱ προύχοντες. Οἱ φτωχοὶ συναντιόνταν τὴν Κυριακὴ στὴν ἐκκλησίαν καὶ μετὰ ἔφευγαν, οἱ περισσότεροι, γιὰ τὴν ἐξοχή.

3. Γιὰ τὸ πνευματικὸ ζῦπνημα τῆς Ίμβρου βλέπε Κ. Χριστοδουλίδου, Τὸ Γλυκὸ καὶ τὸ Σχοινοῦδι, οἱ δύο πρωτοπόροι σταθμοὶ εἰς τὴν ἐν Ίμβρῳ πνευματικὴν καὶ ἐξωτερικὴν κίνησιν. Λεύκωμα τῆς Ίμβρου, σ. 131.

4. Τὴν παλιά του μορφή, ἀνάλογη πρὸς τὴν μορφή τῆς Κάτω Ἐκκλησιάς τοῦ «Αἱ Θεόδωρου», διατηρεῖ ἀρκετὰ καλὰ καὶ ὁ Μητροπολιτικὸς ναὸς στὴν Παναγία, μόνο ποὺ ἐπειδὴ εἶναι πολὺ πιο μεγάλος εἶναι τρίκλιτος.

όμως στη δυτική πρόσοψη, που αποκτά, με τον τρόπον αυτό, όριζόντια απόληξι¹. Ένα μεγάλο «φρύδι» υπάρχει πάνω από την κόγχη του ιεροῦ που είναι μισοστρόγγυλη (πίν. 22/3) και όπου ανοίγονται δύο παράθυρα που αφήνουν τυφλό τὸν ἄξονά της². Μπρὸς στὴν πρόσοψη τῆς ἐκκλησίας υπάρχει πεζούλα³ καὶ πρὸς τὰ δεξιὰ μιὰ σειρὰ κελλιά, ἐγκαταλελειμμένα σήμερα, με καρτσέλα μπροστά.

Ζ'. Τὸ παρεκκλήσι. Τὸ παρεκκλήσι πού θέλω νὰ ἐξετάσουμε τώρα κατεδαφίστηκε ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἐπίσκεψί μου σὰν... ἀσήμαντο! Ἦταν ἀφιερωμένο στὴν Παναγία τῇ «Μνημορίτσα» καὶ βρισκόταν πάνω σ' ἓνα ὕψωμα, πρὸς τὰ δεξιὰ τοῦ δρόμου πού ὁδηγεῖ ἀπὸ τὴν Παναγία πρὸς τὸ Σχοινοῦδι, λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ σημεῖο ὅπου χωρίζεται ὁ δρόμος τῶν Ἀγριδιῶν. Τὸ ἐκκλησάκι, μονόκλιτο βέβαια, ἦταν πάρα πολὺ μικρό. Τὸ ἐσωτερικὸ του (πίν. 17/Δ:α) εἶχε πλάτος 3,20 καὶ συνολικὸ μῆκος 4,30 μέτρα⁴. Τὸ ἀπλό, σανιδένιο εἰκονοστάσι του, με τὴν Ὡραία Πύλη στὴ μέση καὶ τὸ παραπόρτι τῆς Προθέσεως ἀριστερά, ἀπεῖχε ἀπὸ τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο 1,30 μ. Ἡ μικροσκοπικὴ του ἀψίδα μόλις χωροῦσε τὴν Ἀγία Τράπεζα. Στ' ἀριστερά τῆς ἀνοιγόταν στὸν τοῖχο ἡ «θυρίδα» τῆς Προθέσεως, καὶ στὸ τέλος τοῦ βόρειου τοίχου μιὰ ἄλλη θυρίδα-νεροχύτης, γιὰ νὰ πλένη τὰ χέρια τοῦ ὁ παπᾶς. Στὴ δυτικὴ ὄψι δὲν λείπουν δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τῆς εἰσόδου δυὸ πεζούλια, γιὰ νὰ ξεκουράζωνται οἱ διαβάτες, καὶ πάνω ἀπὸ τὴ εἴσοδο μιὰ γκριζοπράσινη τετράγωνη πέτρα, μ' ἓνα κυκλικὸ βαθυκόκκινο στὴ μέση, ἀποτελοῦσε τὸ μόνον στολίδι (πίν. 17/Δ: γ, 22/4).

Ἐκεῖνο ὅμως πού κάνει ἀξιοθαύμαστο τὸ παρεκκλήσι, κατὰ τὴ γνώμη ἐκείνων πού τὸ κατεδάφισαν, ἐκκλησάκι, ἦταν ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν εἴσοδου, γιὰ τὸ ἀνοιγμα τῆς ὁποίας ὁ λαϊκὸς τεχνίτης πού τὸ ἔχτιζε ἀντιμέτωπός του στήριξε δίλημμα, πού ὄχι μόνον τὸ ἐκείνη μετὰ τὴν πηλινὰ καλλιτεχνικὴ του διασκέδαση, ἀλλὰ καὶ ἐγὼ ἀπὸ τὸ ἐλέγξω κατὰ τὸν καλύτερό τρόπο. Τὸ δίλημμα τὸ προέβαλε τὸ ὅσο τῆς πύλης ἦταν.

Οἱ διαστάσεις τῆς προσόψεως εἶναι τόσο μικρές, ὥστε τὸ ἀνοιγμα μιᾶς κανονικοῦ ὕψους πόρτας, σὰν ἐκείνης πού εἶδαμε π.χ. στὸ σπίτι τοῦ Κουτούφου θὰ τὴν πλησίαζε τόσο στὴ στέγη, ὥστε νὰ γίνεται ἀμέσως αἰσθητὴ ἡ σμικρότητα τῆς θύρας παρακλῶντας τὴν ἐντύπωσι ἐνὸς ἀθύρματος. Ἡ πόρτα τοῦ Κουτούφου ὅμως, ὅπως εἶδαμε, εἶχε τὸ ἐλάχιστο δυνατό ὕψος (1,80 μ.) πού ἐπιτρέπει νὰ περάσῃ ἐλεύθερα ἓνας κανονικὸς ἄνθρωπος (1,70 μ.). Ὁ ταπεινὸς ἐκεῖνος λαϊκὸς τεχνίτης δὲν δίστασε, παρὰ ταῦτα, νὰ θυσιάσῃ τὸ «πρακτικὸ» στὸ «αἰσθητικὸ», γιὰ νὰ διατηρήσῃ τὴν «κλίμακα» τοῦ μικροσκοπικοῦ κτίσματος στὰ μέτρα πού ἔπρεπε. Ἐτσι ἀπὸ τὸ μέγεθος τῆς εἰσόδου γελιόμαστε, συγκρίνοντάς τὴν ὑποσυνείδητα μετὰ τὰ μέτρα μας, καὶ «μεγαλώνου-

1. Ὑποφιάζομαι ὅτι αὐτὸ τὸ «σπάσιμο» τῆς στέγης, ξενότροπο μᾶλλον, ὀφείλεται σὲ μεταγενέστερη ἐπέμβασι, γιὰτὶ καὶ πλάκες πού ἀποτελοῦν τὸ ἀκροκέραμό του μοιάζουν νεώτερες.

2. Ἡ παρουσία τοῦ Σταυροῦ πίσω ἀπὸ τὴν Ἀγία Τράπεζα ἀπαιτεῖ στὸν ἄξονα τῆς ἀψίδας τοῦ Ἱεροῦ νὰ μὴν ὑπάρχῃ παράθυρο, ἀλλὰ τυφλὸς τοῖχος γιὰ ν' ἀποτελέσῃ τὸ κατάλληλο «φόντο» στὸ Σταυρό. Τὸ πόσο ἐνοχλητικὸ εἶναι τὸ μεσαῖο παράθυρο, πού καὶ τὸ σχῆμα τοῦ Σταυροῦ μπερδεύει καὶ ἀσχηματίζει τὸν φωτίζει ἀπὸ πίσω, τὸ βλέπουμε στὶς «σοφῆς» κατασκευῆς ἐκκλησιᾶς μας. Πῶς λοιπὸν νὰ μὴ θαυμάσῃ κανεὶς τὴν εὐστοχὴ λύσι τῶν δύο παραθύρων τοῦ λαϊκοῦ τεχνίτη τῆς Ἱμβρου;

3. Ἡ ὕπαρξι τοῦ πεζουλιοῦ αὐτοῦ ἀπαιτεῖ κάποια στέγασι, πού τὴ βρίσκουμε κατὰ κανόνα μπρὸς στὶς ἐκκλησιᾶς καὶ τὰ σπουδαιότερα παρεκκλήσια τῆς Ἱμβρου καὶ πού παίρνει στὴ Μητρόπολι διαστάσεις μεγάλου προσώου. Πιστεύω ὅτι ἡ στέγασι αὐτὴ κάποτε ὑπῆρχε, γι' αὐτὸ καὶ ἐντείνεται ἡ ὑπόφιά μου ὅτι ἡ πρόσοψι αὐτὴ ἔχει ὑποστῇ ἀλλαγές, κατὰ τίς ὁποῖες εὐθυγραμμίστηκε καὶ ἡ στέγη.

4. Δὲν ὑπερέβαινε δηλ. σὲ μέγεθος τὸ γέρινο σπιτάκι πού συναντήσαμε στὸ Εὐλάμπιο (βλ. παραπάνω σ. 18).

με» τὸ ἐκκλησάκι, ποὺ ἀποκτᾷ ἔτσι τὴν πρέπουσα γιὰ τὸν προορισμὸ τοῦ ἐμφάνισι. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι νὰ «κύπτουμε τὸν αὐχένα» ὅταν περνᾶμε τὴν πόρτα (πίν. 17/Δ:β, 22/4). Μὰ μήπως κι αὐτὴ ἡ ὑποχρεωτικὴ κίνησι ὑποταγῆς δὲν ἀποκτᾷ συμβολικὴ σημασίαν, ὅταν πρόκειται γιὰ Οἶκον Θεοῦ;

“Ὅλα τὰ παρεκκλησία τῆς Ἱμβροῦ δὲν ἔχουν βέβαια τὶς διαστάσεις αὐτοῦ ποὺ περιγράψαμε, οὔτε, κατὰ συνέπεια, καὶ τὶς εἰσόδους τοὺς τόσο χαμηλές. Ἡ ἐσωτερικὴ τους διάταξι ὅμως, ἡ τοιχοδομίαν τους καὶ γενικὰ ἡ ὄψι τους, εἶναι ἴδια.

Ἐξαιρέσι, ὅπως εἴπαμε, ἀποτελεῖ τὸ παρεκκλησίον τῶν Ἀγίων Θεοδώρων στὸ ὁμώνυμο χωριό. Αὐτὸ ἔχει τὴν ἀψίδα Ἰσοῦ πλάτους πρὸς τὸ κλίτος του (πίν. 17/Α). Δὲν εἶναι ὅμως μόνον αὐτὸ ποὺ κάνει τὸ παρεκκλησίον νὰ ξεχωρίζῃ ἀπὸ τ’ ἄλλα. Ἡ ἀψίδα, ὑπερβολικοῦ ἀνοίγματος γιὰ τέτοιου εἶδους παρεκκλησία (διάμετρος 2,60 μ.), ἔχει τὸν τοῖχο τῆς παχύτερο (80 ἐκ.) ἀπὸ τὸν τοῖχο τοῦ κλίτους (60 ἐκ.) καί, τὸ σπουδαιότερο, ἂν καὶ ὁ τοῖχος τῆς εἶναι χτισμένος μὲ ἐντόπιες πέτρες, παρουσιάζει τὴ χαρακτηριστικὴν ἀλληλοδιαδοχὴ (πίν. 16/Γ:α) στρωμάτων πέτρας μὲ στρώματα τούβλων (τέσσερα μὲ τέσσερα), σύστημα ποὺ χαρακτηρίζει τὴ βυζαντινὴ τοιχοδομίαν καὶ μάλιστα τῆς Πρωτεύουσας. Τὸ μέγεθος τῶν τούβλων (26×2,5 ἐκ.) καὶ τὸ πάχος καὶ εἶδος τοῦ κονιάματος (κουρασάνι 4 ἐκ.) δὲν ἐπιτρέπουν ἀμφιβολίαν γιὰ τὴ βυζαντινὴ κατασκευὴ τοῦ τοίχου τῆς ἀψίδας, ποὺ παρουσιάζει καὶ ἐξέχουσες πέτρες, πρὸς τὰ βόρεια καὶ νότια (πίν. 17/Α:α), πρᾶγμα βέβαιον ποὺ σημαίνει ὅτι ἡ ἀψὶς ἀνέγειται σὲ καὶ πλατύτερο τοῦ σημερινοῦ.

Μέσα καὶ γύρω στὸ ναὸ πάλι, ἐλευθέρων ἢ ἐντείνοντα, παρατηροῦνται κομμάτια ἀπὸ κορμούς «κιόνων» (β). Ὑπάρχει ἀκόμη μέσα στὸ ναὸ καὶ ἓνα θραῦσμα ἀπὸ θωράκιο βυζαντινὸ (πίν. 17/Β), καθὼς καὶ μιὰ μικρότερη πλάκα ποὺ κατιστάνει σταυρὸ ἀνάμεσα σὲ δυὸ δελφίνια (πίν. 17/Γ) καὶ ποὺ εἶναι ἐντείνοντα πάλιν τὴν εἴσοδον τοῦ παρεκκλησιοῦ. Δὲν εἶναι ἐδῶ τόπος ὅπου μπορεῖ νὰ ἐκτελεσθῇ τὸ ἀρχαιολογικὸ πρόβλημα τοῦ καθορισμοῦ τῶν διαστάσεων καὶ τῆς μορφῆς τοῦ βυζαντινοῦ ναοῦ ἀλλ’ ἐκεῖ μόνον ποὺ ἐπισημαίνονται τὰ ἀπτά στοιχεῖα ποὺ καθιστοῦν ἀναμφισβήτητον τὸ ἔργο τοῦ. Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ πρέπει νὰ ἐξαρθῇ κ’ ἐδῶ εἶναι ἡ δεξιότεχνία καὶ τὸ καλλιτεχνικὸ ἐνδιαφέρον τοῦ λαϊκοῦ τεχνίτη ποὺ προσάρμοσε τὸ κλίτος τοῦ παρεκκλησιοῦ στὴν ἀψίδα τοῦ παλαιοῦ ναοῦ. Ξεπερνώντας τὰ συνηθισμένα, ἐπωφελήθηκε ἀπὸ τ’ ἀπομεινάρια τοῦ παλαιοῦ ναοῦ γιὰ νὰ «στολίσῃ» τὸ παρεκκλησίον. Καὶ πρῶτ’ ἀπ’ ὅλα ἐντείνισε πάνω ἀπὸ τὴν εἴσοδον τὴν πλάκα μὲ τὰ δελφίνια, ποὺ φρόντισε, γιὰ νὰ τὴν ἐξάρῃ, νὰ τὴν πλασιώσῃ μὲ δυὸ βυζαντινὰ τούβλα ἀπὸ πάνω καὶ δυὸ ἀπὸ τὰ πλάγια (πίν. 17/Γ). Μάλιστα τὴν κοιλότητα τοῦ μικροῦ τοξοῦ ὅπου πατᾷ ὁ σταυρὸς τὴν γέμισε, λαξεύοντάς το εἰδικὰ, μὲ ἓνα κομμάτι τούβλου. Πιο ἐκεῖ ἐντείνισε ἓνα κομμάτι μιᾶς μαρμαρίνης κολώνας κάνοντας ἔτσι νὰ διαγραφῇ στὸν τοῖχο ἓνας ἄσπρος κύκλος. Κι αὐτὸν ὅμως δὲν τὸν ἄφισε ὅπως ἦταν, ἀλλὰ τοῦ ἔβαλε τὴν καλλιτεχνικὴν του σφραγίδα, περιτριγυρίζοντάς τον μὲ μικροκομμένα τούβλα, ὅχι ἀπλῶς γύρω γύρω, ἀλλὰ κατὰ μιὰ ἀξιόλογη διάταξι ὅπου οἱ ἄξονες τῶν τούβλων ξεφεύγουν ἀπὸ τὸ κέντρο τοῦ κύκλου, ἀφίνοντας τὸ κάτω ἓνα τέταρτό του ἀκάλυπτον (πίν. 16/Γ:β). Ἐνας χαρκτὸς σταυρὸς στὸ ἐπάνω ἡμικύκλιον συμπληρῶνει τὴ σύνθεσιν².

1. Τὰ ζητήματα ποὺ ἀνάγονται στὴν ἀρχαιολογικὴν ἔρευνα τοῦ ναοῦ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ διευκρινισθοῦν μὲ τὰ λίγα ὁρατὰ ὑπολείμματα ποὺ ἀναφέραμε. Μιὰ συστηματικὴ ὅμως ἀνασκαφή, μέσα καὶ γύρω στὸ παρεκκλησίον, θὰ ἔφερνε ἀσφαλῶς στὸ φῶς καὶ ἄλλα στοιχεῖα.

2. Ὁ λαϊκὸς τεχνίτης ἐδῶ γίνεται, χωρὶς νὰ τὸ καταλαβαίνει, συνεχιστὴς μιᾶς μακραίωνος παραδόσεως,

Ἡ διακοσμητικὴ μαεστρία τοῦ λαϊκοῦ τεχνίτη δὲν ἀφίνει νὰ τοῦ ξεφύγουν καὶ τὰ πιὸ ἀσημαντὰ ἀκόμη κομμάτια ποὺ βρίσκει. Στὸ νότιο τοῖχο τοῦ παρεκκλησιοῦ μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἄσπρα μαρμαράκια δημιουργοῦν μιὰν ἔντονα φωτεινὴ γραμμὴ ἐπάνω στὸ σκοῦρο χρῶμα τοῦ τοίχου.

Μπρὸς στὸ παρεκκλῆσι ὑπάρχει λιθόστρωτο μὲ τζάκι γιὰ τὸ πανηγύρι τοῦ πολιούχου Ἀγίου τοῦ χωριοῦ, ποὺ γιορτάζεται ἕως σήμερα μὲ ἐξαιρετικὴ μεγαλοπρέπεια.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ἐφαρμόζοντας αὐτὸ τὸν τρόπο τοῦ διακόσμου μὲ παλιὰ κομμάτια, ἀξιοποιημένα μὲ κατάλληλες προσθήκες. (Βλ. σχετικὰ Ἀ. Πασσαδαίου, Παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς αἰσθητικῆς ἀξίας τῶν Θεοδοσιανῶν τειχῶν, Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερὶς τοῦ 1968, σ. 70).

Σ'. ΛΙΣΘΗΤΙΚΑ

Οι παρατηρήσεις για τὸ διάκοσμο, πού μᾶς δόθηκε ἀφορμὴ νὰ κάνουμε ἐξετάζοντας τὰ παρεκκλήσια, μποροῦν νὰ ἐπεκταθοῦν καὶ σ' ὅλη τὴ λαϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς Ἱμβρου.

Τὸ νὰ καλλωπίσῃ, διακοσμῶντας το, ἓνα ἀρχιτεκτονικὸ μέλος ἦτανε γιὰ τὸν τεχνίτη ζήτημα φιλοτίμου¹. Ἔτσι βλέπουμε νὰ διακοσμῶνται οἱ μπαμπᾶδες τῶν μακασιῶν, στὰ σπίτια, μὲ χαραξιῆς (πίν. 14/Δ), νὰ παίρνουν διάφορα διακοσμητικὰ σχήματα τὰ ὑποστηρίγματα τῶν ραφιῶν (πίν. 10/Ζ), νὰ γίνωνται δαντελλωτὲς οἱ πῆχες πού μπαίνουν στὶς ἄκρες τους καὶ νὰ παρουσιάζουν πλούσια διακοσμητικὰ σχήματα τὰ ἀνοίγματα τῶν μεγενέδων (πίν. 10/Ε)².

Ἀλλὰ καὶ οἱ κτίστες δὲν ὕστερον στὸ κεφάλαιο αὐτό. Εἶδαμε ὅτι οἱ κοφτὲς στοὺς δρόμους ἀποκοτῶν διακοσμητικὰ σχήματα, ὄχι μόνο στὸ τρίγωνο πού δημιουργεῖται στὴν κορυφή τους, ἀλλὰ καὶ στὸ πλέξιμο γενικὰ τοῦ τοίχου (πίν. 9/Ε, Ζ, Η, Θ), πού παρουσιάζει διακοσμητικούς συνδυασμούς (πίν. 22/5, 6, 7).

Κ' ἐκεῖνος ὁ μπατζᾶς μὲ τὰ τόσο εὐγενῆ τοποθετῶν ἓνα διακοσμητικὰ κεραμίδια (πίν. 20/7);

Πολὺ μεγαλύτερη σημασία ὅμως πού δίνει τὸν διάκοσμο ἔχουν οἱ ἐκδηλώσεις τοῦ πηγαίου ἐκείνου καλλιτεχνικοῦ αἰσθήματος, πού κάνει τὴν ἀνάγκη νὰ πετυχαίνη, κατὰ τρόπο ἐνστικτώδη, τὶς αἰσθητικὰ ἀφλογεῖς ἀναλογίαι στὸ τοῖχο, πού ἀποκοτῶν ἐπὶ τὴν ιδιότητα τοῦ πραγματικοῦ τοῦ τοῖχου τέχνης. Ἀπὸ ἱμβριάντες ἀπὸ τὰ βρούμε τὴν ιδιότητα αὐτὴ μὲ τὸ παρακάτω. Πες παρουμε γιὰ παραδειγμα τὸ σπίτι τοῦ Κουτρουφου καὶ ἀπὸ τὴν κατὰ μῆκος τομὴ του ἂς ξεχωρίσουμε τὶς κύριες γραμμὲς (πίν. 3/Β), πού ἀποτελοῦν τὴν ἀρχιτεκτονικὴ σύνθεσι τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου τοῦ ἀνωγιοῦ του. Οἱ διαπιστώσεις πού μποροῦμε νὰ κάνουμε εἶναι οἱ ἐξῆς:

α'. Τὰ ὀρθογώνια πού ἀποτελοῦν ἡ ἐπίπεδη ἐπιφάνεια τῆς γούκερης (δετῦ) καὶ ἡ ἐπιφάνεια τοῦ τοίχου ὅπου ἀνοίγεται τὸ βορεινὸ παράθυρο (θιρσ) παρουσιάζουν τὴν ἴδια ἀναλογία μῆκους καὶ πλάτους (τε παράλληλος πρὸς ρι).

β'. Τὸ βορεινὸ παράθυρο βρίσκεται ἀκριβῶς στὸ μέσο τοῦ κομματιοῦ τοῦ τοίχου (θιρσ), πού ἐκτείνεται ἀπὸ τὸν μεγενε (εζπρ) ἕως τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο (ισ). Τὸ παράθυρο αὐτὸ ἔχει τὴν ἀναλογία τοῦ τοίχου στὸν ὅποιο ἀνοίγεται (κο κάθετος πρὸς ρι), ὁ ὅποιος πάλι γεννιέται ἀπὸ τὴν παράθεσι πλάι-πλάι δύο ὀρθογωνίων τῆς αὐτῆς ἀναλογίας (θξ κάθετος πρὸς ρι).

γ'. Τὴν ἀναλογία τοῦ τοίχου αὐτοῦ τὴν βρίσκουμε καὶ στὸ κομμάτι πού εἶναι ἐπάνω ἀπὸ τ' ἀμπάρια (θξ παράλληλος πρὸς αν), πού εἶναι ἐπομένως ἡ ἴδια μὲ τὴν ἀναλογία τῆς ἐπιφάνειας τῆς γούκερης (αν κάθετος πρὸς τε).

1. Μοῦ διηγήθηκαν ὅτι πολλοὶ παλιοὶ μαστόροι ἔλεγαν στὸν ἰδιοκτήτη ὅτι θὰ τοῦ διακοσμήσουν τὰ ἔργα πού ἀνελάμβαναν «γιὰ νὰ τοὺς θυμοῦνται». Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ὁ τεχνίτης δὲν ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ ὑποβληθῇ σὲ πρόσθετο κόστος καὶ νὰ χάσῃ περισσότερο χρόνο ἀπ' ὅ, τι ἀπαιτοῦσε τὸ ἔργο, γιὰ νὰ τὸ διακοσμήσῃ. Τὸ ἔκανε ὅμως ἀπὸ φιλότιμο, σὰν προσωπικὴ προσφορά, ὅπως διόλου ἀνδιωτελῆ, πού σημαίνει ὅτι ξεχείλιζε ἡ ψυχὴ του ἀπὸ καλλιτεχνικὴ διάθεσι.

2. Στὸν πίνακα 19/5 ἀριστερὰ φαίνεται πεταμένο ἓνα ἀπὸ τὰ ράφια τοῦ μεγενε τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Ζούνη.

δ'. Τέλος τὸ ὀρθογώνιο πὺ σχηματίζουν τὰ δύο ἀπανωτὰ ράφια (ζηθι) ἔχει τὴν ἀναλογία τοῦ τοίχου (βγδθ) πὺ βρίσκεται ἀπὸ πάνω τους (θη παράλληλος πρὸς δγ).

Μὲ τὴν πρόχειρη αὐτὴ ἀνάλυσι γίνεται φανερὸ γιὰ τὸ ἀνώι πὺ ἐξετάσαμε προκαλεῖ αὐτὴ τὴν τόσο οἰκεία καὶ «ζεστή» ἐντύπωσι πὺ νοιώθει κανεὶς καὶ μόνο βλέποντας τὸ σχέδιο τῆς τομῆς (πίν. 3/Α), καὶ γιὰ τὴν καὶ οἱ ὄψεις (πίν. 5, 6) ἢ ἡ θέα τοῦ σπιτιοῦ ἀπ' ἔξω (πίν. 18/3) προκαλεῖ τις ἴδιες ἐντυπώσεις ἡρεμῆς ἁρμονίας.

Ἄν σ' αὐτὰ προστεθῇ ἡ διατήρησι τῶν διαστάσεων τοῦ σπιτιοῦ στὴν κλίμακα τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ ὀρθολογιστικὴ ἀντιμετώπισι τῶν λειτουργικῶν καὶ ἄλλων προβλημάτων ὅπου, ὅπως εἶδαμε στὰ προηγούμενα, μὲ ἀξιοθαύμαστη μαεστρία καὶ παρὰ τὴν λιτότητα τῶν μέσων βρίσκουν τις καλύτερες λύσεις, θὰ πρέπει νὰ θυμόμαστε μὲ εὐλάβεια τοὺς ἀνώνυμους λαϊκοὺς τεχνίτες πὺ μποροῦν μὲ τὰ ἔργα τους νὰ μάς διδάξουν πολλὰ.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Ζ'. ΣΥΣΧΕΤΙΣΜΟΙ

Ἡ ἐξέτασι, στὰ προηγούμενα κεφάλαια, τῆς λαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς Ἱμβρου καὶ μάλιστα τῆς βασικώτερης μορφῆς της, τοῦ σπιτιοῦ, δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὅτι ἐξαντλήθηκε, ἀνδὲν προσπαθήσουμε νὰ διαφωτίσουμε μερικὲς ἀπορίες ποὺ εἶναι ἀναπόφευκτο νὰ γεννηθοῦν στὸ μυαλὸ τοῦ προσεκτικοῦ ἀναγνώστη.

Οἱ ἀπορίες αὐτὲς μποροῦν νὰ συνοψισθοῦν στὰ παρακάτω τρία ἐρωτήματα: α' Σὲ ποιὰν οἰκογένεια σπιτιῶν ἀνήκει τὸ ἱμβριώτικο σπίτι; β' Πῶς διαμορφώθηκε ἀρχικά; καὶ γ' Ποιὰ ἡ σχέση του μὲ τὰ σπίτια ἄλλων περιοχῶν;

Ἡ πρώτη διαπίστωσι ποὺ μποροῦμε νὰ κάνουμε, κατὰ τὴν ἀναζήτησι ἀπαντήσεων στὰ ἐρωτήματα ποὺ θέσαμε, εἶναι ὅτι ἡ Ἱμβρος εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου καὶ ἐπιβάλλεται, κατὰ συνέπειαν, νὰ κάνουμε τὴν πρώτη σύγκρισιν τοῦ σπιτιοῦ της μὲ τὰ σπίτια τῶν ἄλλων αἰγαιοπελαγίτικων νησιῶν. Ἡ σύγκρισιν αὐτὴ ὅμως νὰ εὐχρηστώμεν, σὲ ἐκπληξί, γιατί μᾶς κάνει νὰ διαπιστώσουμε ὅτι, ἐνῶ σ' ὅλα τὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου, ἡ ἀρχαία καὶ σ' αὐτὴ τῇ Σαμοθράκῃ, ποὺ βρίσκεται βορειότερα ἀπὸ τὴν Ἱμβρο¹ — ἡ ἀρχαία ἀρχιτεκτονικὴ τῶν σπιτιῶν μὲ ὀριζόντιο δῶμα², μόνον στὴν Ἱμβρο καὶ τὴν γειτονικὴ τῇ Λήμνῳ³ τὰ σπίτια καλύπτονται μὲ κεραμωτὴ στέγη, ποὺ παρουσιάζει κλίσεις.

Ποῦ ὀφείλεται αὐτὴ ἡ ἐξάιρεσις καὶ γὰρ νὰ θεωροῦμε, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἱμβρο, στὴν Λήμνον καὶ ὅχι ποιοθεὶς ἀλλοῦ;

Τὸ δεῦτερο μέρος τοῦ νέου αὐτοῦ ἐρωτήματος ἀπὸρρεῖ νὰ βρῇ κάποιαν ἐξήγησιν, ἀν λάβουμε ὑπ' ὄψιν τὴν κοινὴν καταγωγὴν καὶ τὴ στενὴν ἐπικοινωνίαν περασμένα χρόνια, τῶν κατοίκων τῶν δύο νησιῶν⁴. Τὸ πρῶτο μέρος ὅμως γεννᾷ δυσκολίας γιὰ εἰς, ὅσο καὶ ἀν ἡ κεραμωτὴ στέγη κατατάσσῃ στὴν ὁμάδα τῶν βορεινῶν οἰκιῶν⁵ τὰ σπίτια τῶν δύο νησιῶν, τὰ σπίτια αὐτὰ παρουσιάζουν, κατὰ περίεργον τρόπον, καὶ μιὰ βασικὴ διαφορὰ μεταξύ τους. Τῆς Ἱμβρου ἔχουν κατὰ κανόνα τὴν εἴσοδον στὴν μακρὰ τοὺς πλευρὰ καὶ συνεπῶς ἀνήκουν στὴν πλατυμέτωπην μορφήν σπιτιοῦ, ἐνῶ τῆς Λήμνου ἔχουν τὴν εἴσοδον στὴ στενὴ τοὺς πλευρὰ καὶ κατὰ συνέπειαν ἀνήκουν στὴ στενομέτωπην μορφήν σπιτιοῦ, ποὺ εἶναι πιὸ σπάνια⁶.

Πάντως μιὰ καὶ πρόκειται, καὶ στὰ δύο νησιά, γιὰ βορεινὸ τύπον σπιτιοῦ, θὰ πρέπει ν' ἀναζητήσουμε τὴν προέλευσί του πρὸς τὰ βόρεια καὶ μάλιστα στὴ Θράκην, ποὺ εἶναι ἡ πιὸ κοντινὴ περιοχὴ πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνσιν.

Τὰ σπίτια τῆς Θράκης, χτισμένα μὲ πέτρες ὅπως καὶ στὰ δύο νησιά, ἀποτελοῦνται, στὴ

1. Γ. Α. Μέγα, 'Ἡ λαϊκὴ οἰκοδομία τῆς Λήμνου, 'Επετ. Λαογρ. Ἀρχείου, ἔτ. 2 (1940), σ. 27.

2. Γ. Α. Μέγα, 'Ἡ ἑλληνικὴ οἰκία, Ἀθήναι 1949, σ. 6.

3. Γ. Α. Μέγα, 'Ἡ λαϊκὴ οἰκοδομία τῆς Λήμνου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 5.

4. Ν. Ἀνδριώτη, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 13.

5. Γ. Α. Μέγα, 'Ἡ ἑλληνικὴ οἰκία, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 7.

6. Γ. Α. Μέγα, 'Ἡ λαϊκὴ οἰκοδομία τῆς Λήμνου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 24. Μὲ τὸν καιρὸ τὸ σπίτι τῆς Λήμνου κατάντησε πλατυμέτωπον, ἀλλ' αὐτὸ ὀφείλεται στὴν ἐξέλιξιν του. Ἡ βασικὴ του μορφή εἶναι στενομέτωπη.

βασική τους μορφή, από ένα ισόγειο χώρο κατοικίας που λέγεται, όπως και στην "Ιμβρο, σπίτ", και από έναν άλλο ισοδύναμο ή και μεγαλύτερο χώρο, που χρησιμεύει σαν αποθήκη και στάβλος, και λέγεται *κιλλάρ*¹. Οί δύο αυτοί, ὀρθογωνίου σχήματος, χώροι ἐνώνονται κατὰ τὴ μικρὴ τους πλευρά, σχηματίζοντας μ' αὐτὸ τὸν τρόπο ἓνα ἐπιμηκέστερο ὀρθογώνιο. Μπροστὰ σ' ὅλη τὴ νότια πλευρὰ τοῦ ὀρθογωνίου αὐτοῦ, ὅπου ἀνοίγονται οἱ πόρτες τοῦ σπιτιοῦ καὶ τοῦ κελλαριοῦ, ὑπάρχει συνεχὲς ὑπόστεγο, τὸ *χαγιάτι*.

Εἶναι φανερόν ὅτι ἡ μορφή αὐτὴ ἀνταποκρίνεται ἀκριβῶς στὴ μορφή τοῦ ἱμβριώτικου νταμιοῦ, μὲ τὴν καρτσέλα μπροστὰ. Χαρακτηριστικὸ τῆς συγγενείας τῶν δύο μορφῶν εἶναι καὶ τὸ γεγονός ὅτι ὅπως στὸ ντάμι τῆς "Ιμβρου ἔτσι καὶ στὸ σπίτι τῆς Θράκης δὲν ἀνοίγεται κανένα παράθυρο, ἀλλὰ ὁ φωτισμὸς ἐξασφαλίζεται μόνον μὲ φεγγίτες τῆς στέγης, ἴδιας μορφῆς καὶ στίς δύο περιπτώσεις².

Ἐκτός ἀπὸ τὸν βασικὸ τύπο σπιτιοῦ ὅμως, ποὺ ἀνήκει στὴν πλατυμέτωπη μορφή — *σπίτι δίπλα* τὸ ὀνομάζουν στὴ Θράκη — ἐφαρμόζεται σὲ μιὰ περιοχὴ τῆς παράλληλα καὶ ἑνας δεύτερος βασικὸς τύπος, στενομέτωπος, τὸ *σπίτι στὸ μάρκος*³.

Φαίνεται λοιπὸν ὅτι οἱ πρώτες καταβολές γιὰ τὴ συγκρότησι τοῦ σπιτιοῦ καὶ στὰ δύο νησιὰ ἀνάγονται στὴν ἴδια περιοχὴ, τὴ Θράκη, τῆς ὁποίας τὸ στενομέτωπο εἶδος προτιμήθηκε στὴ Λήμνο, ἐνῶ τὸ πλατυμέτωπο στὴν "Ιμβρο.

Παρὰ τὴ βορεινὴ τους καταγωγὴ ὅμως τὰ σπίτια τῶν νησιῶν δὲν ἔμειναν ἀνεπηρέαστα ἀπὸ τίς οἰκοδομικὲς συνήθειες τῶν ἄλλων ἀνατολικῶν νησιῶν, ποὺ ἀκολουθοῦσαν τὴν παράδοσι τοῦ Νότου. Εἶδαμε στὴν "Ιμβρο ὅτι κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἔμπαινε φτέρη καὶ πατημένη ἀργιλιώδης λάσπη, σύστημα ποὺ μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὡς ἓνα εἶδος «δῶμα» μὲ κλίσι. Τὸ ἴδιον συνέβαινε καὶ στὴ Λήμνο, μόνον ποὺ ἐκεῖ ἐπὶ τὴν ἀνωτέραν θαλάσσιαν ρυτίδα⁴. Παρὰ τὸ ὅτι ἐκεῖ ἔχοντο στὴν "Ιμβρο τὰ φέγγανα, ὅπως εἶδαμε, ὅμως καὶ τὴν ἀργίλο, ὅπως νὰ κραθεῖται ἀπὸ πάνω κεραμίδια, κάτι ποὺ ἔκαμε τὴ στέγη νὰ πλησιάζει ἀκόμη περισσότερο πρὸς τὸ δῶμα⁵, ἐνῶ στὴ Λήμνο στάβλοι καὶ ἄλλοι βοηθητικὰ χώροι καὶ κτίρια μὲ πραγματικὸ, ὀριζόντιο, δῶμα⁶.

Χαρακτηριστικὸ πάλι τοῦ ἀγροτικοῦ σπιτιοῦ γενικῶς εἶναι νὰ συγκεντρῶνῃ στὸν ἴδιο τόπο ὅλους τοὺς ἀπαραίτητους γιὰ τὴ ζωὴ τοῦ χωρικοῦ χώρους, τὸν στάβλο καὶ ὅλα τὰ βοηθητικά: ἀποθήκη, φοῦρνο κ.τ.λ. Σὲ πολλὰς περιπτώσεις ἄνθρωποι καὶ ζῶα κατοικοῦν στὸν ἴδιο χώρῳ⁷, ἢ κάτω εἶναι τὰ ζῶα καὶ πάνω οἱ ἄνθρωποι⁸. Αὐτονόητο εἶναι ὅτι καὶ στίς δύο περιπτώσεις οἱ ὅροι ὑγιεινῆς καταστρατηγοῦνται καὶ ἡ ἄνεσι τῆς οἰκογένειας παραβιάζεται. Γι' αὐτὸ οἱ προσ-

1. Γ. Α. Μέγα, Θρακικαὶ οἰκῆσεις, Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχείου, ἔτ. 1 (1939), σ. 12.

2. Αὐτόθι.

3. Αὐτόθι, σ. 27 - 29.

4. Τὸ στρώμα ποὺ ἀποτελοῦν τὰ φύκια τὸ λένε *κουμ'διά*. Τὸ περίεργο εἶναι ὅτι αὐτὸ ποὺ στὴν "Ιμβρο λέγεται «ἀχροκέραμο», στὴ Λήμνο φέρει τὸ ὄνομα *παραφτέρωση*. Μήπως καὶ ἐκεῖ χρησιμοποιοῦσαν φτέρη, ποὺ ἀργότερα ἀντικαταστάθηκε μὲ τὰ φύκια; (Γ. Α. Μέγα, Ἡ λαϊκὴ οἰκοδομία τῆς Λήμνου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 6).

5. Πάντως καὶ στὴν περίπτωσι αὐτὴ τὸ δῶμα δὲν εἶναι ὀριζόντιο, ἀλλὰ ὅπως εἶδαμε μὲ κλίσι τουλάχιστον 25 τοῖς ἑκατόν.

6. Γ. Α. Μέγα, Ἡ λαϊκὴ οἰκοδομία τῆς Λήμνου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 5, 16.

7. Γ. Α. Μέγα, Ἡ ἐλληνικὴ οἰκία, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 35, εἰκ. 28, Τοῦ αὐτοῦ, Θεσσαλικαὶ οἰκῆσεις, Ἀθήναι 1946, σ. 57.

8. Γ. Α. Μέγα, Ἡ λαϊκὴ οἰκοδομία τῆς Λήμνου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 14.

πάθειες για καλύτερευσί των όρων της ζωής τείνουν στον διαχωρισμό της κατοικίας του ανθρώπου από την κατοικία των ζώων. Αυτό όμως δεν είναι κατορθωτό από τη μιὰ μέρα στην άλλη και μπορούμε να βρούμε αγροτικά σπίτια, αρκετά εξελιγμένα από άλλες απόψεις, που να μην έχουν όμως ακόμη διαχωρίσει τα δύο αυτά στοιχεία¹.

Είναι χαρακτηριστικό της Ίμβρου ότι αυτό το αποφασιστικό βήμα έχει γίνει σχεδόν εξ αρχής, με τη συνύπαρξί του νταμιού και του σπιτιού του χωριού. Έτσι το τελευταίο μπόρεσε να πάρη τέτοια εξέλιξη, ώστε να είναι δύσκολο να καταταχθῇ στην κατηγορία του καθαρά «αγροτικού» σπιτιού, όπου ανήκει αναμφισβήτητα το ντάμι. Γι' αυτό, το σπίτι του χωριού βρίσκεται πολύ κοντά στο νοικοκυρόσπιτο, και γίνεται ασφαλώς τέτοιο όταν στο δεύτερο εξελικτικό του στάδιο μπαίνει, όπως είδαμε, ή σκάλα μέσα, πολλαπλασιάζονται οι χώροι και δημιουργήται και ο ιδιαίτερος μουςαφίρ οντάς, που δεν λείπει από τα νοικοκυρόσπιτα. 'Αλλά και αυτό το μονόσπιτο, με το επάνω και κάτω σπίτι και την πολυσύνθετη γούκερη, εξασφαλίζει στον Ίμβριο χωρικό ζωή σχεδόν τόσο άνετη, όσο και το καθαυτό νοικοκυρόσπιτο.

Πώς όμως πρωτοφάνηκε στην Ίμβρο αυτό το χώρισμα σε πάνω και κάτω σπίτι, που δεν βρίσκεται άλλου σε σπίτια αυτής της κατηγορίας²; Και πώς το τόσο σοφά οργανωμένο συγκρότημα της γούκερης, που σ' άλλα χωριάτόσπιτα μπορεί να είναι ένα απλό σανίδι, όπου στοιβάζονται την ημέρα τα στρωσίδια³;

Για να μπορέσουμε να βρούμε απάντηση στο ερώτημα, πρέπει ν' ανατρέξουμε σε παλιότερα χρόνια και να στραφούμε προς την 'Ανατολή. Θα δούμε τότε ότι οι Τούρκοι, που κατάκλυσαν τη Μικρά 'Ασία, σαν μουσουλμάνοι συνήθισαν να καθίστανται σταυροπόδι πάνω σε χαλιά και σε χαμηλά μιντέρια είχαν — και έχουν ως σήμερα — τη συνήθεια να βγάζουν τα παπούτσια τους, όταν μπαίνουν στο δωμάτιο όπου θα καθέσονται. Το δωμάτιο γι' αυτούς ήταν το σπίτι και έτσι στο οποίο ώδηγούσε ένας διάδρομος, στην αρχή άνοιχτός, που έπαιρνε διάφορες διαμορφώσεις από τις οποίες ή συνηθέστερη ήταν σοφάς⁴.

Όπως αντιλαμβανόταν το δωμάτιο σαν σπίτι έτσι αντιλαμβανόταν τον σοφά σαν δρόμο, και τον διέσχιζαν με τα παπούτσια. Μόλις κατέβηκαν στο δωμάτιο έπρεπε να τα βγάλουν.

1. Γ. Α. Μ έ γ α, Θεσσαλικά οικήσεις, ένθ' άνωτ., σ. 83.

2. Ύπερυψωμένα μέρη, μέσα σε χωριάτικα μονόσπιτα, βρίσκουμε και σ' άλλες περιοχές, όπως π.χ. στα Δωδεκάνησα, αλλά πρόκειται για επιφάνειες πολύ μικρές, σχετικά με την ολική επιφάνεια του έσωτερικού χώρου του σπιτιού, και πολύ ύπερυψωμένες (75 - 80 εκ.), που χρησιμεύουν μόνο για ύπνο, όπως δείχνει και τ' όνομά τους: κρεβάτος (Γ. Α. Μ έ γ α, 'Η λαϊκή κατοικία της Δωδεκανήσου, 'Αθήναι 1949, σ. 43, εικ. 23), κρεάτι (αυτόθι, σ. 20, εικ. 8), κράτος (αυτόθι, σ. 25, εικ. 11) κ.ο.κ. Την ίδια έννοια και τον ίδιο προορισμό έχει και ό σοφάς, σε χωριάτόσπιτα της Λέσβου, που δεν έχει σχέση με το τζάκι και είναι αρκετά ύπερυψωμένος (Τό ελληνικό λαϊκό σπίτι, έκδ. Ε.Μ. Πολυτεχνείου, 'Αθήναι 1960, σ. 131, εικ. 7). Προς το άπάνω σπίτι της Ίμβρου μπορούμε, κατά κάποιο τρόπο, να συγκρίνουμε την πεζούλα που βρίσκουμε σε μερικά νησιά της Δωδεκανήσου. Τό ύψος της, όταν τό δάπεδο είναι χωμάτινο, είναι 20 - 40 εκ., ενώ όταν είναι ξύλινο φθάνει τα 50 - 60 εκ. (Γ. Α. Μ έ γ α, 'Η λαϊκή κατοικία της Δωδεκανήσου, ένθ' άνωτ., σ. 12). Αυτή ή πεζούλα όμως είναι σαν ένας στενός διάδρομος έμπρός στο τζάκι (αυτόθι, πίν. Γ/3). Χαρακτηριστικό πάντως είναι ότι για ν' ανέβουν στην πεζούλα έβγαζαν τα παπούτσια τους (αυτόθι, σ. 13), που σημαίνει ότι ή πεζούλα και τό άπάνω σπίτι έχουν την ίδια προέλευσι, όπως θα δούμε παρακάτω.

3. Στη Θράκη π.χ. για τό στοίβαγμα των στρωσιδιών άρκεί μιὰ σανίδα επάνω σε τέσσερα χαμηλά πόδια που λέγεται χαρακτηριστικά γίκιους (Γ. Α. Μ έ γ α, Ορακικά οικήσεις, ένθ' άνωτ., σ. 9, εικ. 1, σ. 13, εικ. 4, σ. 15, εικ. 7, σ. 20, εικ. 13).

4. S. H. E l d e m, Türk evi plan tipleri, İstanbul 1955, σ. 16.

Γι' αυτό το λόγο το πάτωμα του δωματίου χωρίστηκε σε δύο άνισα μέρη: ένα μικρότερο, πολλές φορές λιθόστρωτο, στη στάθμη του σοφᾶ, όπου έβγαζαν και άφιναν τὰ παπούτσια¹ και τὸ ὠνόμαζαν παπουτσλοῦκ (pabucluk), και ἕνα, πολὺ μεγαλύτερο, σκεπασμένο με χαλιά ἢ τουλάχιστον με κιλίμια, όπου πατῶντας χωρίς παπούτσια, κάθονταν, έτρωγαν κ' έκοιμότανε. Αυτό το μέρος του δωματίου, πού γινόταν κατὰ κανόνα ξύλινο για νὰ εἶναι ζεστό, και όπου υπήρχε τὸ τζάκι, τὸ ὑπερύψωναν κατὰ 10 - 20 εκ. και τὸ ὠνόμαζαν σεκί (seki)².

Τὸν τοῖχο του δωματίου πού ἀντιστοιχοῦσε στοῦ παπουτσλοῦκι τὸν κάλυπτε ἕνα σύνθετο ντουλάπι. Αυτό ἀποτελοῦνταν συνήθως ἀπὸ ἕνα μεγάλο, ὄχι πολὺ βαθύ, κεντρικὸ μέρος με δύο μεγάλα κανάτια, τὸ γιουκλούκι (yüklük), πού χρησίμευε για νὰ στοιβάζωνται μέσα τὰ στρωσίδια του ὕπνου, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἡμέρας. Τὸ εὐρύχωρο αὐτὸ ντουλάπι δὲν άρχιζε άμέσως ἀπὸ τὸ πάτωμα, ἀλλὰ ὕστερ' ἀπὸ μιὰ σειρά μικρὰ ντουλαπάκια. Στὴν μιὰν άκρη του γιουκλουκιού, ἢ και στὶς δύο, υπήρχαν ἀπανωτὰ ράφια, οἱ χοτζεῆδες (höcre), πού πολλές φορές εἶχαν στὴν κάτω τριγωνικὸ σχῆμα για ν' ἀποτελέσουν, με τὴν κλίσι τῆς ὀψέως τους, «μετάβασι» ἀπὸ τὸ στενότερο γιουκλούκι πρὸς τὰ βαθύτερα πλευρικὰ ντουλαπία³.

Πολλές φορές, ἀντὶ για διαχωριστικὸ τοῖχο ανάμεσα σε δύο δωμάτια, ἔμπαιναν δύο γιουκλούκια ράχι με ράχι σχηματίζοντας, με τὸν τρόπον αὐτό, ἀπὸ πάνω τους, ἕνα εἶδος πατάρι, όπου ἀποθήκευαν ξηροὺς καρπούς. Τὸ σύνολο τότε ἔπαιρνε τὸ ὄνομα μουσαντιρά (musandıra)⁴, πού στὰ ἑλληνικὰ ἔγινε μουσάντρα ἢ μισάντρα⁵.

Σύμφωνα με τὰ παραπάνω, ὁ χωρισμὸς τοῦ σπιτιοῦ στὴν Ἱμβρο στὰ δύο, μ' ἕνα σκαλοπάτι, ἀνάγεται στοῦ μικρασιατικὸ «σεκί», πού τὸ σπινθηροῦσε κατὰ πρῶιμα, τὸν ἀρχαιότερο τύπο σπιτιοῦ τῆς περιοχῆς πού χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸ ἕνα ἢ ἡ χαγιάτι⁶. Ἡ ἀπλούστερη μορφή του σπιτιοῦ αὐτοῦ ἀποτελεῖ μονόσπιτο. Ὁ ὅρος τῆς Ἱμβρο ἔτσι κατὰ τὸ σπινθη αὐτὸ οἱ κατοικοὶ του κηθόνται, τρῶνε και κοιμοῦνται στὸ σεκί, τὸ ἀντίστοιχο τοῦ ἑπάνω σπιτιοῦ, όπου βρίσκεται και τὸ τζάκι. Τὸ γιουκλούκι, πού βρίσκεται στὴν παπουτσλοῦκι, τὸ ἀντίστοιχο δηλαδή μέρος πρὸς τὸ «κάτω σπινθη», διαθέτει ἕνα μέρος κατὰ στρωσίδια — ἡ διαφορὰ του ἀπὸ τὴ γούγερη εἶναι ὅτι τὸ τμήμα αὐτὸ ἔχει καπάκια ἀντὶ πύκνωσης αὐτοῦ άρχίζει ὕστερα ἀπὸ τὰ χαμηλὰ ἀμπαρούδια⁷, ἕνα ἢ δύο ντουλαπία στενότερα και «χοτζεῆδες», δηλαδή τὰ ράφια πού στὴν Ἱμβρο ἀποτελοῦν τὸν μεγκενέ⁸.

1. S. H. Eldem, Türk odası, Güzel Sanatlar, άρ. 5, εικ. 23, 24.

2. Σχετικὰ με τὸ «σεκί» τὸ χαμηλότερο μέρος, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ὀνομασία «παπουτσλοῦκ», ἔπαιρνε και τὴν ὀνομασία «σεκί-άλτι» (seki altı) δηλ. «τὸ κάτω μέρος τοῦ σεκί».

3. C. E. Arseven, Türk sanatı tarihi, σ. 541, 542, εικ. 1089.

4. S. H. Eldem, ἔνθ' άνωτ., σ. 21.

5. Στὰ Γιάννενα λεγόταν μουσανταράς (Τὸ ἑλληνικὸ λαϊκὸ σπινθη, ἔνθ' άνωτ., σ. 223), στοῦ Μέτσοβο και τῆ Σιάτιστα μεσάντρα (αὐτόθι, σ. 254, εικ. 34, σ. 269), στὴ Βέροια μουσάντρα (αὐτόθι, σ. 290) κ.ο.κ.

6. S. H. Eldem, Türk evi plan tipleri, ἔνθ' άνωτ., σ. 31.

7. Τ' ἀμπαρούδια αὐτὰ εἶδαμε ὅτι στὴν Ἱμβρο τὰ λένε και μισάντρα, ὀνομασία πού δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὸ «μουσαντιρά».

8. Ἡ διάδοσι στοιχείων, σάν τὸ «σεκί» και τὴ «μουσαντιρά», ἀπὸ τὰ ἀνατολικὰ ὅρια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἔως τὴ σημερινὴ Γιουγκοσλαβία και Ἀλβανία, ἡ ὡρο περιλαμβάνεται και ἕνα μεγάλο μέρος τῆς Ἑλλάδος, ὅπως ἐπίσης και ἄλλων οὐσιαστικῶν στοιχείων τῆς οἰκοδομικῆς και τῆς μορφολογίας τῶν σπιτιῶν στὶς διάφορες κατηγορίες τους, προκάλεσε τὸ παράδοξο φαινόμενο νὰ διεκδικῇ κάθε μιὰ ἀπὸ τίς ἡῶρες πού ἀναφέρθηκαν τὴν πατρότητα τῶν σπιτιῶν αὐτῶν, ὅπως τὴν διεκδικεῖ και ἡ Τουρκία, τῆς ὁποίας ἐπικράτειαν ἀποτελοῦσε ὅλος ὁ

“Αν λοιπόν στο ντάμι βρίσκουμε την επίδρασι τῆς Θράκης, στο σπίτι τοῦ χωριοῦ ἡ μικρασιατική ἐπίδρασι εἶναι ἐπίσης ἐκδηλη.

Τὸ γεγονός πάλι ὅτι ὁ Ἰμβριος χωρικός πιθανὸν νὰ κατασκευάζῃ ὁ ἴδιος τὸ ντάμι του, ὅπως κάνουν καὶ ἄλλοι¹, ὅχι ὅμως καὶ τὸ σπίτι τοῦ χωριοῦ ποὺ κατὰ κανόνα εἶναι μ α σ τ ο ρ ι κ ὸ — ἀκόμη, ὅπως εἶδαμε, καὶ αὐτὸς ὁ φοῦρνος — μᾶς ἐπιτρέπει ἴσως νὰ σκεφθοῦμε ὅτι ἡ παλιὰ αὐτὴ ἐπίδρασι προέρχεται ὅχι κατ’ εὐθείαν ἀπὸ τὴ Μικρὰ Ἀσία, ἀλλὰ πάλι μέσῳ Θράκης, πιθανὸν ἀπὸ τὴν Ἀδριανούπολι, ὅπου ἐφαρμόζεται ὁ χωρισμὸς τοῦ ὄντᾶ καὶ ὁ μουσαντιράς σὲ ἀρχοντικά καὶ νοικοκυρόσπιτα².

Ἔτσι στὴν Ἰμβρο δημιουργήθηκαν ὅροι κατὰλληλοι εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, γιὰ νὰ ἐκδηλωθῇ ἡ ἐμφυτὴ καλλιτεχνικὴ διάθεσι τοῦ λαϊκοῦ τεχνίτη καὶ νὰ φθάσῃ στοῦ ὑψηλοῦ αἰσθητικὸ σημεῖο ποὺ εἶδαμε στοῦ προηγούμενου κεφάλαιου.

Ἀπὸ τὴν ἀποψὶ αὐτὴ τὸ ἱμβριώτικο σπίτι μπορεῖ νὰ συγκριθῇ μὲ τὸ δωδεκανησιακὸ³. Ἐνῶ ὅμως ἐκεῖ ἡ καλλιτεχνικὴ διάθεσι ἐκδηλώθηκε μᾶλλον στίς λεπτομέρειες, σὰν πλούσιος διάκοσμος, στὴν Ἰμβρο ἐκδηλώθηκε, ὅπως εἶδαμε, σὲ καθαρὰ ἀρχιτεκτονικὸ ἐπίπεδο, μὲ τὴν εὐρυθυμὴ συγκρότησι τῶν μερῶν τοῦ ἴδιου τοῦ σπιτιοῦ.

Στὰ ἐπὶ μέρους, στοῦ ἱμβριώτικο σπίτι θὰ βροῦμε, ὅπως εἶναι φυσικόν, πολλὰ κοινὰ γνωρίσματα μὲ λαϊκὰ σπίτια ἄλλων περιοχῶν⁴, ἀπὸ τὰ καὶ ἀνάλογες ὀνομασίες τῶν διαφόρων ἐξαρτη-

γεωγραφικὸς χώρος ὅπου εἶναι διαδεδομένη ἡ μορφή αὐτῆς ἀρχαῖα. Ἡ διαμάχη εἶναι πῶς ἐντονὴ ἀνάμεσα στοὺς Τούρκους ἐρευνητὲς καὶ τοὺς Ἕλληνες, γιὰ τὸ πρῶτον πιστεύουν ὅτι ὁ ὁμοιόμορφος τρόπος ζωῆς, ποὺ γενικεύθηκε μὲ τὴν ἐγκαθίδρυσι τῆς Ὀθωμανικῆς ἐπικράτειας καὶ τὰ εἰσάχθη καὶ οἱ ἀπαιτήσεις μιᾶς τουρκικῆς ἰδιότητας — ὅπως δεῖξαν οἱ ἀνθρωπιστικοὶ καὶ ἀντιμονομρφωτικοὶ ἄνθρωποι τῆς μορφῆς τοῦ σπιτιοῦ, τὸ ὅποιο συνεπὲς, στὴν αἰσῶν του εἶναι τουρκικόν, παρὰ τὸ πρὶν αὐτὸ καὶ αὐτὰς ἡ σύγχρονη μὲ αὐτὸ, ἐπιδράσεις ποὺ πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ἐπουσιαδείς. Οἱ δεῦτεροι πάλι, ἐκτιμῶντες ἀπὸ τὴ σκέψι ὅτι ἡ Ὀθωμανικὴ ἐπικράτεια ἐκάλυψεν ἀκριβῶς τὸν χώρο τῆς Βυζαντινῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ὅπου προσέτρεχεν ἤδη μιὰ μορφή σπιτιοῦ, μὲ μακραίωνη παράδοσι, πιστεύουν ὅτι αὐτὴ ἀποτελεῖ τὴν ὁμοίαν τοῦ ἁπλοῦς Ἀλωσι σπιτιοῦ, ποὺ δὲν ἔκαμε ἄλλο ἀπὸ τοῦ νὰ προσαρμοσθῇ στίς ἀπαιτήσεις τῆς ζωῆς τῶν Ὀθωμανῶν, ὅπως λέγουν, σ’ αὐτὸ προστεθῇ καὶ τὸ γεγονός ὅτι, κατὰ τὴν ὀθωμανικὴν περίοδο, οἱ τεχνίτες ἦταν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἑλληνικῆς καταγωγῆς ραγιάδες, ὀργανωμένοι μάλιστα πολλὰς φορὲς σὲ συντεχνίες, πρέπει νὰ δεχθῇ κανεὶς ὅτι ἡ μορφή τοῦ σπιτιοῦ παρέμεινε ἑλληνικὴ. Ἀπὸ τὴν ἀντιπαράθεσι τῶν δύο ἀπόψεων γίνεται φανερό ὅτι τὸ ζήτημα δὲν ἔχει ἀκόμη ξεκαθαρισθῇ, γιὰ τὸ δὲν ἔχει μαζευτῇ ἀρκετὸ ὕλικόν σὲ μονογραφίες, γιὰ νὰ μπορέσῃ νὰ ἐπιχειρηθῇ μὲ ἀσφάλεια μιὰ γενικὴ σύνθεσι. Εἶναι ἐξ ἄλλου αὐτονόητο ὅτι δὲν φθάνει ἡ ἐρευνά μέσα στὰ ὅρια τῶν παραδοσιακῶν δεδομένων ἐνὸς τόπου ἢ ἐνὸς μόνο λαοῦ, ἀλλὰ χρειάζεται νὰ ἐπεκταθῇ καὶ στὸν γύρω γιὰ νὰ μπορέσῃ, μὲ τὴ σύγκρισιν, νὰ διαφωτισθῇ κατὰ βάθος τὸ ζήτημα.

Ἐπὶ μέρους μελέτες στὴν Ἑλλάδα ἔχουν γίνει καὶ γίνονται εὐτυχῶς ἀρκετές, ὅχι μόνο ἀπὸ ιδρύματα (Κέντρον Ἑρεύνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Ὑπουργεῖον Ἀνοικοδομήσεως, Ε. Μ. Πολυτεχνεῖον κ.ἄ.), ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἰδιῶτες, κυρίως ἀρχιτέκτονες (Μουτσόπουλος, Κουμανούδης, Βασιλειάδης κ.ἄ.). Ἀξιόλογες σχετικὲς ἐργασίες γίνονται καὶ στὴν Τουρκίαν, οἱ ὅποιες πιθανὸν νὰ μὴν εἶναι πολὺ γνωστὲς σ’ ὅλους τοὺς ἐλληνοφώνους μελετητὰς. Γι’ αὐτὸ θεωρήσα σκόπιμον, μὲ τὴν εὐκαιρίαν τῆς μελέτης αὐτῆς, νὰ προσθέσω στὸ τέλος τῆς, σὰν παράρτημα, μιὰ σχετικὴ μὲ τὸ σπίτι τουρκικὴ βιβλιογραφία.

1. Γ. Α. Μέγα, Ἡ λαϊκὴ οἰκοδομία τῆς Ἀθήνου, ἐνθ’ ἀνωτ., σ. 11, Τ ο ὕ λ δ ι ο υ, Θεσσαλικαὶ οἰκήσεις, ἐνθ’ ἀνωτ., σ. 60.

2. S. H. E l d e m, Türk evi plan tipleri, ἐνθ’ ἀνωτ., σ. 87, παράδειγμα 117, σ. 88, παρὰδ. 119.

3. Γ. Α. Μέγα, Ἡ λαϊκὴ κατοικία τῆς Δωδεκανήσου, ἐνθ’ ἀνωτ., σ. 51.

4. Τὸ τζάκι καὶ ὁ φοῦρνος εἶναι ἀπαραίτητα στοιχεῖα σ’ ὅλα τὰ λαϊκὰ σπίτια. Ἐπίσης τὰ μικρὰ ἀνοίγματα. Οἱ θυρίδες, ποὺ λέγονται ἄλλοι «παραθύρες» (Πάρος) ἢ «θυρίες» (Δωδεκάνησα), εἶναι κι αὐτὲς διαδεδομένες,

μάτων του σπιτιού¹. Πάντως και σ' αυτό το κεφάλαιο πρέπει να τονισθῇ ἡ ὀξυδέρκεια με τὴν ὁποία χρησιμοποιήθηκε κάθε τι ἐξυπηρετικό — σὰν τὸν καταρράχτη καὶ τὸν ἀρχικὸ μάνταλο, ποὺ ἄλλοῦ σπανίζουν — στὴ ζωὴ τοῦ ἀγρότου, ἐφαρμόσθηκαν τρόποι — σὰν τὴν ἀπομόνωση τῆς χωρὶς ὀροφῆ στέγης καὶ τὴν ὑπερύψωση τοῦ ἀλωνιοῦ — ποὺ ἐξασφαλίζουν ἄνεσι ἢ εὐκολία, καὶ ποὺ δείχνουν μὲ πόσο ὀρθολογισμό ἔλυναν τὰ τεχνικὰ προβλήματα ποὺ παρουσιαζόταν καὶ μάλιστα μετὸν τρόπο ἀξιοθαύμαστα πρακτικό.

Αὐτὴ ἡ σύμπτωσις ὅμως καλλιτεχνικῆς, τεχνικῆς καὶ πρακτικῆς μορφῆς στὰ οἰκοδομικὰ ἔργα εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνο ποὺ ἀποτελοῦσε πάντα καὶ δὲν θὰ παύσῃ ποτὲ ν' ἀποτελῇ αὐτὴ τὴν οὐσίαν τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς², στὴν ὁποία μπορούμε ἐπομένως νὰ συμπεράνωμε ὅτι ἔφτασε ἡ λαϊκὴ οἰκοδομικὴ τῆς Ἰμβρου.

Εἶναι πολὺ λυπηρὸ ποὺ ἡ βίαισύνῃ καὶ ἡ προχειρότητα, ποὺ χαρακτηρίζουν τὴν ἐποχὴ μας, δὲν πρόσεξαν τὸ ἀξιοθαύμαστο αὐτὸ ἐπίτευγμα τῆς λαϊκῆς ψυχῆς.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ὅπως ἐπίσης ἀπαραίτητο εἶναι τὸ ράφι, ποὺ στὴ Θράκη λέγεται «ράχι», ἐνῶ ἡ κανιά, ποὺ λέγεται καὶ «ψωμοσά- νιδο» (Θράκη), στὰ Δωδεκάνησα εἶναι πλεχτὴ καὶ στρογγυλὴ τὸ σχῆμα, καὶ λέγεται «πέντουλος» (στὴν Κῶ), ἢ «ψωμαθήκα» (στὴν Τῆλο). Σπανιώτερος εἶναι ὁ καταρράχτης καὶ ὁ μάνταλος, ποὺ μοιάζει μετὸν καταρράχτη, ὅπως εἶδαμε, καὶ μπαίνει στὸ ἐπάνω μέρος τῆς πόρτας (Θράκη). Στὰ Δωδεκάνησα, ὅπου ἀπαντᾶται, ὀνομάζεται «κοράκι» (ὁ «κόραξ» τῶν Βυζαντινῶν, ποὺ σήμαινε μάνταλο). Ὁ λαγηνοστάτης ἐπίσης δὲν λείπει ἀπὸ πούθενά.

1. Ὁ λαγηνοστάτης π.χ. στὴν Κρήτη καὶ τὴν Κῶ λέγεται σταμνοστάτης, στὴν Τῆνο σταμνοθήκη, στὴ Λή- μνο λαγηνοστάτης, στὴν Κάλυμνο σταμνοθήκη, στὴν Κάρπαθο σταμνοθοῦκα, στὴν Τῆλο σταμνόσταση, στὴ Θράκη λαγηνοκάμαρα καὶ στὴ Θεσσαλίαν σταμνολόγος. Ἐπίσης ἡ γούκερη παίρνει τὰ ὀνόματα γούκερ' στὴ Λήμνο, γίκους καὶ γιουκλούκι στὴ Θράκη, γίκος στὴ Θεσσαλίαν, μουςάντρα στὴν Κῶ καὶ στὴ Βέροια, μεσάντρα στὴ Σιάτιστα καὶ στὸ Μέτσοβο, μουςαντιράς στὰ Γιάννενα.

2. Π. Μιχελῆ, Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ὡς τέχνη, Ἀθῆναι 1940, σ. 18.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Η ΣΧΕΤΙΚΗ ΜΕ ΤΟ ΣΠΙΤΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ¹

Συστηματικές έργασίες αναφερόμενες τόσο στο χωριάτικο όσο και στο αστικό σπίτι και στα αξιόλογα τούρκικα αρχοντικά (κονάκια, κιοσκία, γιαλιά κ.τ.λ.) καθώς και στα παλιά παλάτια γίνονται στις δυο 'Αρχιτεκτονικές Σχολές της Πόλης.

'Η μία άπ' αυτές, ή παλαιότερη, είναι εκείνη που είναι ένσωματωμένη στην «Κρατική 'Ακαδημία Καλών Τεχνών» (Devlet Güzel Sanatlar Akademisi)². 'Η άλλη, νεώτερη, προστέθηκε μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο στην παλαιά σχολή «Σχολή Μηχανικών» (Mühendis Mektebi), που άπετέλεσε το σύγχρονο Teknik Üniversite (κατά λέξι: Τεχνικό Πανεπιστήμιο, δηλ. Πολυτεχνείο), με την έπωνυμία Yüksek Mimarlık Fakültesi ('Ανωτάτη 'Αρχιτεκτονική Σχολή).

'Ενας από τους παλαιότερους καθηγητές της 'Ιστορίας της 'Αρχιτεκτονικής του 'Ανωτάτου 'Αρχιτεκτονικού Τμήματος (Yüksek Mimarlık Bölümü) της 'Ακαδημίας Καλών Τεχνών, ό Τζελάλ 'Εσάτ 'Αρσεβέν (Celal Esat Arseven), δημοσίευσε σε γαλλική γλώσσα το 1939 μιάν 'Ιστορία της τουρκικής τέχνης με τον τίτλο «L'Art turc», όπου ανάμεσα στις σελίδες 89 και 116 αναφέρεται στα σπίτια.

Αυτή υπήρξε ή πρώτη προσπάθεια μιας συνολικής θεωρήσεως της μορφολογίας του τουρκικού σπιτιού, μάλλον σύντομη.

Τό θέμα τό διακλάτυνε αργότερα και τό χειρίστηκε με περισσότερη μεθοδικότητα ό ίδιος συγγραφέας σε μιά πολύτομη «'Ιστορία της τουρκικής τέχνης» (Türk sanatı tarihi, İstanbul), που την περιέλαβε στις εκδόσεις του το Γενικό Γραφείο της Παιδείας (Maarif Vekâleti Yayınları) και εξακολουθεί νά εκδίδεται έως σήμερα (1971) σε φυλλάδια, κατά ακανόνιστα χρονικά διαστήματα³.

'Ο ίδιος έχει εκδώσει μιá τετράτομη «'Εγκυκλοπαίδεια της τέχνης» (Sanat ansiklopedisi, İstanbul 1943)⁴, που παρουσιάζει σπουδαιότητα για τόν 'Ελληνα έρευνητή, γιατί μπορεί νά βρῇ εκεί τή σημασία, καθώς και τήν αντίστοιχη γαλλική όνομασία, όλων τών τούρκικων όρων που συναντᾷ κανείς στην έλληνική λαογραφία⁵.

1. Βλ. σ. 47, όποσ. 8.

2. 'Όπου εκτός από τήν 'Ανωτάτη 'Αρχιτεκτονική Σχολή περιλαμβάνονται οι Σχολές Ζωγραφικής, Γλυπτικής και Διακοσμητικών Τεχνών.

3. 'Εως τώρα έχει συμπληρωθῇ τό περί αρχιτεκτονικής μέρος του έργου, που από τή σελ. 535 έως τή σελ. 629 αναφέρεται στο σπίτι.

4. Στα σπίτια αναφέρονται τὰ λήμματα: α' Türk evleri - Τούρκικα σπίτια· β' Doğu Anadolu evleri - Σπίτια της 'Ανατολικής Μικράς 'Ασίας· γ' Orta Anadolu evleri - Σπίτια της Κεντρικής Μικράς 'Ασίας· δ' Eski İstanbul evleri - Παλιά σπίτια της Πόλης· ε' Edirne ve Rumeli evleri - Σπίτια της 'Αδριανουπόλεως και της Ρούμελης.

5. 'Όπως π.χ. τους όρους χαγιάτι, σοφᾶς, όντᾶς, σαχνισί, μεσάντρα, γιουκλούκι, τζάκι, σοβάς, ταμπλᾶς, τσατμᾶς κ.τ.λ.

Και στις δύο 'Αρχιτεκτονικές Σχολές υπάρχει 'Εδρα 'Αποτυπώσεων (Rölöve Kürsüsü). Στην 'Εδρα αυτή της 'Αρχιτεκτονικής Σχολής της 'Ακαδημίας Καλών Τεχνών ἀρχηγός είναι ο Sedat Hakki Eldem (Σεντάτ Χακκί 'Ελντέμ), ένας από τους πιο ταλαντούχους παλαιότερους ἀρχιτέκτονες της Τουρκίας και πρωτοπόρος στη δημιουργία σύγχρονης τουρκικής ἀρχιτεκτονικής, βασισμένης στα παραδοσιακά δεδομένα του τόπου¹.

Ο καθηγητής 'Ελντέμ δημοσίευσε στο πέμπτο τεύχος του περιοδικού του Υπουργείου της Παιδείας Güzel Sanatlar (Γκιουζέλ Σανατλάρ = Καλές Τέχνες, İstanbul 1944, σ. 1 - 28)², μία μελέτη με τὸν τίτλο 17 nci ve 18 nci asirlarda türk odası (Τὸ τούρκικο δωμάτιο στὸν 17ο καὶ τὸν 18ο αἰώνα), ὅπου προβαίνει σὲ περιγραφή καὶ τυπολογικὴ κατάρταξι τῶν δωματίων τῶν τουρκικῶν σπιτιῶν τῶν δύο αὐτῶν αἰώνων.

Ο ἴδιος δημοσίευσε, στὶς ἐκδόσεις τοῦ Πολυτεχνείου, μιὰ ἀξιόλογη μελέτη, 236 σελίδων, με τὸν τίτλο Türk evi plan tipleri (Τύποι κατόψεων τοῦ τουρκικοῦ σπιτιοῦ) ὅπου, βασιζόμενος ἐπάνω σὲ 1500 κατόψεις τοῦ ἀρχαίου της ἑδρας του, ἐπιχειρεῖ με αὐστηρὰ ἐπιστημονικὸ τρόπο μιὰ τυπολογικὴ κατάρταξι τῶν κατόψεων³. Στὸ τέλος τοῦ βιβλίου ὑπάρχει περίληψι ἀγγλιστί⁴.

Ἡ 'Εδρα 'Αποτυπώσεων της 'Αρχιτεκτονικής Σχολής της 'Ακαδημίας Καλών Τεχνών ἀρ-
χισε, τελευταῖα, νὰ δημοσιεύη τίς ἀποτυπώσεις τοῦ ἀρχαίου της σ' ἓνα περιοδικὸ ποὺ ἐκδόθηκε τὸ πρῶτο του τεύχος: Rölöve, I (D.G.S.A. Yürüken Akademi Bölümü Rölöve Kürsüsü Yayını) ('Εκδοσι της 'Εδρας 'Αποτυπώσεων τοῦ Ἀνωτάτου 'Αρχιτεκτονικοῦ Τμήματος της Κρατικῆς 'Ακαδημίας Καλών Τεχνών)⁵. Σ' αὐτὸ δημοσιεύονται ἀποτυπώσεις διαφόρων εἰδῶν κτηρίων, ἀνάμεσα στὰ ὅποια ὑπάρχουν καὶ σπιτὰ διαφόρων κατ' ἐποχὴν⁶.

Ἡ ἑδρα τοῦ Σεντάτ Χακκί 'Ελντέμ μπορεῖ νὰ ἀναπληρῇ πρὸς τὴν ἑδρὰ τοῦ Πλάτωνα στὴν Πόλιν. Ἀπὸ τὰ παλαιότερα ἔργα του ὅπου διαφαίνεται ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ἐνέργειά του εἰς τὴν δημιουργίαν σύγχρονης τουρκικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, εἶναι τὸ κτήριο της Σχολῆς 'Επιστήμης καὶ Φιλοσοφίας (Fakülte İdebiyat Fakültesi) στὸ Πανεπιστήμιον της Πόλης (İstanbul Üniversitesi) καὶ τὸ Δικαστικὸν Σαράι (Adliye sarayı) στὸ Σουλτάν 'Αχμέτ.

2. Τὸ περιοδικὸ δὲν ἐκδίδεται πιά καὶ ὅλα του τὰ τεύχη εἰς τὴν ἐκδόσιν ἐξήλθον.

3. Τὸ συμπέρασμα του εἶναι ὅτι τὰ τούρκικα σπιτία — ὅπου περιλαμβάνονται καὶ τὰ ἀρχοντικά της 'Ελλάδος — μποροῦν νὰ καταταχθοῦν σὲ 4 τύπους, με διαφοροποιητικὸ στοιχεῖον τὸν «σοφᾶ», ποὺ ἀποτελεῖ τὸν συνδετικὸ κρίκο ἀνάμεσα στὰ δωμάτια. Οἱ τύποι αὗτοι εἶναι οἱ ἑξῆς: α' sofasız plan tipi — τύπος κατόψεως χωρὶς σοφᾶ· β' dış sofali plan tipi - τύπος κατόψεως με ἐξωτερικὸ σοφᾶ· γ' iç sofali plan tipi - τύπος κατόψεως με ἐσωτερικὸ σοφᾶ· δ' orta sofali plan tipi - τύπος κατόψεως με κεντρικὸ σοφᾶ.

4. Basic plans of turkish house.

5. Τὸ περιοδικὸν μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὅτι εἶναι ἀνάλογο πρὸς τὴν ἐκδοσὶ τοῦ Ε.Μ.Π. 'Αθηνῶν διὰ τὸ «λαϊκὸ σπιτί», με τὴν διαφορὰ ὅτι στὸ τούρκικον δημοσίευμα τὸ βάρος δόθηκε στὰ σχέδια, γιὰτὶ ὡς κείμενον ὑπάρχει μόνον ἓνας πρόλογος τοῦ Σ. Χ. 'Ελντέμ. Ἀπὸ τὴν ἀποψὶ αὕτη βρίσκεται πὺθ κοντὰ στὴν ἄλλη ἐκδοσὶ τοῦ Ε.Μ.Π.: «Τὰ βυζαντινὰ ἐκκλησάκια της 'Αττικῆς», ἀπὸ τὴν ὁποία ὁμως πάλι τὸ τούρκικον διαφέρει κάπως, γιὰτὶ τὰ σχέδια του δὲν ἀνάγονται σ' ἓνα μόνον θέμα, ὅπως στὸ ἑλληνικόν.

6. Τὰ θέματα εἶναι: 1. İstanbul Boğaziçi köyleri yeplesmeleri — Ἡ ἐγκαθίδρυσι τῶν χωριῶν τοῦ Βοσπόρου. 2. Resmî ve kültürel taş binaları — Ἐπίσημες καὶ πολιτιστικὲς λίθινες οἰκοδομές. 3. İstanbul ve Anadolu evleri — Σπιτία της Πόλης καὶ της Μικρᾶς 'Ασίας. 4. Çeşmeler ve sebiller — Κρήνες καὶ κτήρια διανομῆς νεροῦ.

Στὸ τρίτο μέρος, «Σπιτία της Πόλης καὶ της Μ. 'Ασίας», ὑπάρχουν πλήρεις ἀποτυπώσεις τῶν ἑξῆς σπιτιῶν: 1. Τοῦ ποιητοῦ Ναμπὶ στὸ Σκούταρι - Χρυσόπολι. 2. Τοῦ Γιαβέρ πασᾶ στὸ Ἐγιούπ - Κεράτειος κόλπος. 3. Δυὸ παραθαλάσσιων σπιτιῶν στὴν 'Αντιγόνη - Πριγκηπόννησος. 4. Δυὸ σπιτιῶν στὴν 'Αλάνια - 'Αττάλεια. 5. Τριῶν χωριάτικων σπιτιῶν στὰ βουνὰ τοῦ Ταύρου. 6. Δυὸ σπιτιῶν στὸ Μπουτζάκ.

Κατά τὰ κρατοῦντα στὴν Ἀρχιτεκτονικὴ Σχολὴ τοῦ Πολυτεχνείου, ὄχι μόνο ἡ ἀνακλήρυνσι σὲ διδάκτορα ἢ ὑφηγητὴ προϋποθέτει τὴν ὑποβολὴ διατριβῆς, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν ἐπιμελητὴ ὑπάρχει ἡ ὑποχρέωσι νὰ ὑποβάλλῃ μιὰν «ἐργασία ἐπαρκείας» (yeterlik çalışması). Διατριβὲς καὶ ἐργασίες, ὅταν ἐγκριθοῦν¹, δημοσιεύονται στὶς ἐκδόσεις τῆς Σχολῆς (Teknik Üniversite Yüksek Mimarlık Fakültesi Yayınları = Ἐκδόσεις τῆς Ἀνωτάτης Ἀρχιτεκτονικῆς Σχολῆς τοῦ Τεχνικοῦ Πανεπιστημίου).

Στὰ ἐπόμενα ἀναγράφονται, κατὰ χρονολογικὴ σειρὰ, ἐκεῖνες ἀπὸ τὶς ἐργασίες αὐτὲς ποὺ ἔχουν θέμα τὸ σπίτι καὶ τὰ συναφῆ πρὸς αὐτὸ ζητήματα.

1. Kafesoglu, R., Orta anadolu köy Evlerinin Yapısı (Καφέσογλου, Ρ., Ἡ κατασκευὴ τῶν χωριάτικων σπιτιῶν τῆς Κεντρικῆς Μικρᾶς Ἀσίας), 1949. Ἔργασία ἐπιμελητοῦ, σελ. 64, σχέδ. ἐντὸς κειμένου 12, φωτ. 52, παρένθετοι πίνακες 6.

Ὁ συγγραφέας πῆρε μέρος, κατὰ τὸ 1928, σὲ μιὰν ἀποστολὴ τοῦ Ὑπουργείου Δημοσίων Ἔργων ποὺ εἶχε σκοπὸ νὰ μελετήσῃ, ἐπὶ τόπου, τὸ κτισμένο μὲ ὠμὲς πλίνθους χωριάτικο κτήριο στὴν περιοχὴ τοῦ Ἑσκῆ Σεχίρ, τῆς Ἀγκύρας καὶ τῆς Καισαρείας.

Τὰ θέματα ποὺ ἐξετάζει εἶναι: α' τὰ ὕλικά (ὠμὴ πλίνθος, πέτρα, ξύλο)· β' τὰ θεμέλια· γ' ἡ τοιχοδομία (ἀπὸ ὠμῆ πλίνθο, λίθινη, ξύλινη)· δ' ἡ στέγασι (δῶμα, στέγη)· ε' κάλυψι στεγῶν καὶ πατωμάτων. Στους παρένθετους πίνακες ἀποτυπώσεις μὲ κλίμακα 1/100 ἐνὸς τζαμιοῦ καὶ τριῶν σπιτιῶν τοῦ Ἑσκῆ Σεχίρ καὶ ἐνὸς σπιτιοῦ τῆς Ἀγκύρας.

2. Beken, G., Garbi anadolu köyleri Kırpici Binaları (Μπεκέν, Γ., Τὰ κτήρια ἀπὸ ὠμῆ πλίνθο τῆς Δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας), 1949. Ἔργασία ἐπιμελητοῦ, σελ. 89, σχέδ. 26, παρένθ. πίν. 17.

Στὴν ἐργασία ἐξετάζεται ἡ κατασκευὴ ἀπὸ ὠμῆ πλίνθο, στὴν Δυτικὴ Μικρὰ Ἀσίαν καὶ συγκεκριμένα στὴν περιοχὴ Σμύρνης, Μανίσης καὶ Κιουτάχιας.

Ὑστερ ἀπ' τὴν ἐξέτασι τῶν γεωγραφικῶν, κλιματολογικῶν, οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν δυνατοτήτων, μελετᾶται τὸ οἰκονομικὸ ὕψος καὶ παρουσιάζονται 8 συγκεκριμένα παραδείγματα, ἀπὸ τῆς Μενεμένη καὶ τὰ χωριὰ τῆς Σμύρνης, τῆς Κιουτάχιας, τῆς Πανόρμου τοῦ Μπαλχεσίρ καὶ τῆς Μάνιας. Καθένα ἀπὸ τὰ παραδείγματα ἐξετάζεται ἀπὸ ὅλες τὶς πλευρές.

3. Tomsu, L., Bursa evleri (Τομσόυ, Λ., Σπίτια τῆς Προύσας), 1950. Διατριβὴ ὑφηγείας, σελ. 153, σχέδ. 150, φωτ. 126.

Ἡ ἐργασία ἔχει σκοπὸ νὰ παρουσιάσῃ τὰ χαρακτηριστικὰ καὶ τὴν καλλιτεχνικὴ σημασίαν τῆς τουρκικῆς κατοικίας. Ἐξετάζονται πρῶτα τὰ τούρκικα σπίτια ἀνάλογα πρὸς τὰ ὕλικά ποὺ χτίστηκαν. Ἀκολουθεῖ ἡ ἱστορία τῶν σπιτιῶν τῆς Προύσας καὶ ὕστερα τὰ γενικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν κατόψεων τους, ἡ διάρθρωσι τῶν δωματίων τους, τὰ παράθυρα, ὁ διάκοσμος, οἱ ὀροφές, οἱ θύρες, τὰ ἐρμάρια κ.τ.λ. Ἡ μελέτη περιέχει ἀποτυπώσεις 20 σπιτιῶν.

4. Kömürcüoğlu, E., Ankara evleri (Κιομουρτζιόγλου, Ε., Σπίτια τῆς Ἀγκύρας), 1950. Διατριβὴ ὑφηγείας, σελ. 111, σχέδ. καὶ φωτ. 138, ἔγχρ. παρένθ. πίν. 1.

Τὸ πολὺ χαρακτηριστικὸ σπίτι τῆς Ἀγκύρας ἐξετάζεται λεπτομερῶς ἀπὸ τὸν συγγραφέα ἀπὸ ἱστοριογεωγραφικὴ, τεχνικὴ καὶ κατασκευαστικὴ ἄποψι. Ἀναλύονται τὰ διάφορα μέρη τοῦ σπιτιοῦ καθὼς καὶ ὁ πλούσιος στὰ σπίτια τῆς Ἀγκύρας διάκοσμος, ἐσωτερικὸς καὶ ἐξωτερικός.

1. Ἡ ἐγκρίσι γίνεται ἀπὸ ἐπιτροπὲς τακτικῶν καθηγητῶν τῆς Σχολῆς ἀνάμεσα στοὺς ὁποίους ὑπῆρξαν κατὰ καιροὺς καὶ ξένοι, ὅπως οἱ P. Bonatz, C. Holzmeister, I. Verzone, K. Erdmann.

Σε ιδιαίτερο κεφάλαιο εξετάζεται επίσης ο έγχρωμος, γραπτός διάκοσμος τῶν σπιτιῶν. Στὸ ἔργο περιέχονται ἀποτυπώσεις δώδεκα σπιτιῶν τῆς παλαιᾶς Ἀγκύρας.

5. Binan, M., Kapılar (Μπινάν, Μ., Θύρες), 1950. Ἔργασία ἐπιμελητοῦ, σελ. 96, σχέδ. 103.

Τὰ παραδείγματα τῆς ἐργασίας ἔχουν διαλεχτῇ ἀπὸ διάφορα ἔργα τουρκικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα καὶ σπίτια: δύο θύρες τοῦ κάστρου τοῦ Ρούμελη Χισάρ, δύο τοῦ Τσινιλή Τζαμι στὸ Σκούταρι, δύο τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Χεκίμογλου Ἀλῆ Πασᾶ, ἡ ἐξώθυρα τῆς βιβλιοθήκης τοῦ τζαμιῦ τοῦ Φατήχ, διπλῇ θύρα κήπου σπιτιοῦ, θύρα παραθαλάσσιου θερέτρου στὸ Μπαλᾶ Λιμάν τοῦ Βοσπόρου, ἐσωτερικὴ θύρα σπιτιοῦ, δύο θύρες ἀπὸ μαυσωλεῖα τοῦ Ἰκονίου.

6. Berk, C., Konya evleri (Μπέρκ, Τζ., Σπίτια τοῦ Ἰκονίου), 1951. Διατριβὴ ὕψησεως, σελ. 205, σχέδ. 119, παρένθ. πίν. 42.

Στὸ πρῶτο, γενικὸ, μέρος τῆς ἐργασίας εξετάζεται ἡ γεωγραφικὴ, γεωλογικὴ, κλιματολογικὴ, ἱστορικὴ καὶ πολεοδομικὴ κατάστασι τοῦ Ἰκονίου. Στὸ δεύτερο μέρος εξετάζονται πρῶτα οἱ κατόψεις, οἱ τύποι, τὰ χαρακτηριστικὰ, τὰ ὑλικά καὶ ἡ κατασκευὴ τῶν σπιτιῶν τοῦ Ἰκονίου καὶ ὕστερα τὰ διάφορα μέρη τοῦ σπιτιοῦ, δωμάτια, τοῖχοι, ὀροφές, πατώματα, στέγες, παράθυρα μὲ τὰ παραθυρόφυλλα καὶ τὰ καφᾶσια τους, θύρες, ἐξῶστες, σοφᾶδες, κλίμακες, χαγιάτια κ.τ.λ.

7. Çakiroğlu, N., Kayseri evleri (Τσακίρογλου, Ν., Σπίτια τῆς Καισαρείας), 1951. Διατριβὴ ὕψησεως, σελ. 68, σχέδ. καὶ φωτ. 85.

Ἡ ἐργασία χωρίζεται σὲ τρία μέρη. Στὸ πρῶτο μέρος ἐξετάζεται ἡ ἱστορία τῆς Καισαρείας, ἡ γεωλογικὴ καὶ τοπογραφικὴ τῆς κατάστασι, ἡ ἀρχαία καὶ σημερινὴ κατάστασι, ὁ τρόπος ζωῆς τῶν κατοίκων τῆς, ἡ παραδοσιακὴ ἡ οικονομικὴ κατάστασι, τὰ ὑλικά καὶ οἱ τρόποι κατασκευῆς τῶν σπιτιῶν τῆς. Στὸ δεύτερο μέρος εξετάζονται τὰ κατεστραμμένα σπύτια τῆς Καισαρείας, ποὺ εἰκονίζονται στοὺς πίνακες, ἐνῶ στὸ τρίτο εξετάζονται τὰ ἀντιμεινόμενα καὶ οἱ λεπτομέρειές τους.

8. Binan, M., Türk saçak ve komatları (Μπινάν, Μ., Τούρκικα γείσα καὶ κορνίζες), 1952. Διατριβὴ ὕψησεως, σελ. 243, σχέδ. καὶ φωτ. 217, παρένθ. πίν. 80.

Μολονότι τὸ θέμα εἶναι γενικώτερο, γιὰτὶ ἀφορὰ ὅλα τὰ σελτσουκίδικα καὶ ὀθωμανικὰ δημόσια καὶ μὴ κτήρια, τὰ ξύλινα κυρίως «σατσάκια», ποὺ ἐφαρμόζονται καὶ στὰ ἀρχοντικά τῆς Ἑλλάδος, ἐνδιαφέρει τὸν Ἕλληνα ἑρευνητῇ.

9. Erginbas, D., Diyarbakir evleri (Ἐργκίνμπας, Ντ., Σπίτια τοῦ Διαρβακίρ [Ἀμίδας]), 1954. Διατριβὴ ὕψησεως, σελ. 34, παρένθ. πίν. 32.

Στὸ πρῶτο μέρος τῆς ἐργασίας δίδονται διάφορα παραδείγματα ἀπὸ δημοσιεύματα περὶ σπιτιῶν τοῦ Διαρβακίρ. Στὸ δεύτερο μέρος παρέχονται πληροφορίες σχετικὲς μὲ τὴν πόλιν, τὰ διάφορα μέρη τῶν σπιτιῶν τῆς, παρουσιάζονται σπύτια ποὺ ἀναστήλωσε ὁ συγγραφέας, καθορίζονται τύποι σπιτιῶν καθὼς καὶ οἱ ὅροι ποὺ συνέβαλαν στὴν δημιουργίαν τους. Τέλος δίδονται πληροφορίες καὶ λεπτομέρειες περὶ τῶν ὑλικῶν οἰκοδομῆς.

10. Kuban, D., Türk barok mimarisi (Κουμπάν, Ντ., Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ τουρκικοῦ μπαρόκ), 1954. Ἔργασία ἐπιμελητοῦ, σελ. 144, σχέδ. καὶ φωτ. 177.

Ἡ μελέτη ἀποτελεῖ ἔκθεσι τῆς ἐρευνας ποὺ ἔκαμε ὁ συγγραφέας γύρω στὸ θέμα τῆς ἀλλοιώσεως τῆς ὀθωμανικῆς ἀρχιτεκτονικῆς κατὰ τὸν 18ο αἰῶνα ἀπὸ ξενικὲς ἐπιδράσεις. Ἡ ἐρευνα περιωρίστηκε κυρίως στὸ διάκοσμο, ποὺ ὑπέστη τὴν περισσότερη ἀλλοίωσι, γι' αὐτὸ καὶ ἀντὶ τοῦ ὅρου «μπαρόκ» θεωρεῖ ὁ συγγραφέας προτιμότερο τὸν ὅρο «τούρκικο ροκοκό». Μολονότι

ή μελέτη δὲν ἀφορᾷ εἰδικὰ τὰ σπίτια, ἀλλὰ ἀναφέρεται σὲ κάθε εἶδους κτήρια, δὲν στερεῖται ἐνδιαφέροντος γιὰ τὸν μελετητὴ τῶν σπιτιῶν, καὶ μάλιστα τῶν ἀρχοντικῶν μὲ τὸν ξενικὸ διάκοσμο.

11. Eser, L., Kütahya evleri (Ἑσέρ, Λ., Σπίτια τῆς Κιουτάχιας), 1955. Διατριβὴ ὑψηγείας, σελ. 98, παρένθ. πίν. 87, σχέδ. 8, φωτ. 46.

Τὰ πολὺ ἐνδιαφέροντα σπίτια τῆς Κιουτάχιας σιγὰ σιγὰ ἐξαφανίζονται, γι' αὐτὸ ἡ μελέτη αὐτὴ, ποὺ περιέχει ἀποτυπώσεις καὶ ἐπιτόπια ἔρευνα, ἀποκτᾷ τὴν σημασίαν πολύτιμου ντοκουμέντου. Περιεχόμενα: α' παράγοντες ποὺ ἐπέδρασαν στὴν οἰκοδομὴ τοῦ σπιτιοῦ· β' ἡ κατασκευὴ τῶν σπιτιῶν τῆς Κιουτάχιας· γ' ἀνάλυσις τῶν σπιτιῶν τῆς Κιουτάχιας (γενικὴ, ἀρχιτεκτονικὴ, κατασκευαστικὴ)· δ' συμπέρασμα.

12. Kafescioglu, R., Kuzey batı anadoluda ahşap ev yapıları (Καφεσιόγλου, Ρ., Κατασκευὲς ξύλινων σπιτιῶν στὴ Βορειοδυτικὴ Μικρὰ Ἀσία), 1955. Διατριβὴ ὑψηγείας, σελ. 129, φωτ. 63, πίν. 40.

Ἡ μελέτη ἐξετάζει τὰ ξύλινα σπίτια τῆς Βορειοδυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀπὸ κατασκευαστικὴν ἄποψιν. Γιὰ τὴν πραγματοποίησιν τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ ὁ συγγραφεὺς ἀπὸ τὸ 1950 ἕως τὸ 1953 κατὰ τοὺς θερινοὺς μῆνες ἐξέτασε τὰ οἰκοδομικὰ συστήματα καὶ καθώρισε τὶς λεπτομέρειάς τους σὲ 28 ἐπαρχίες καὶ 110 χωριά τους. Στὸ πρῶτο μέρος τῆς ἐργασίας δίδονται πληροφορίες γιὰ ἑνδεκά σπίτια ποὺ ἀποτυπώθηκαν. Τὸ δεύτερο μέρος ἀναφέρεται στὴν κατασκευὴ τῶν ξύλινων σπιτιῶν, στὶς βασικὰς ἀρχὰς καὶ τὶς ιδιότητες τῆς ξύλινης κατασκευῆς, τὰ θεμέλια, τὸν σκελετό, τὶς προεξοχές, τὸ γέμισμα τοῦ σκελετοῦ καὶ τὴν κάλυψίν του, τὶς στέγες καὶ τὴν κάλυψίν τους. Ἕνα τελικόν, γενικόν, συμπέρασμα κατακρίνει τὴν αἰκὴν ἐργασίαν.

13. Evren, M., Türkiye'de ahşap evler (Ἐβρέν, Μ., Ὁ ἐξώστης στὸ τούρκικο σπίτι), 1959. Διατριβὴ ὑψηγείας, σελ. 125, καὶ πέντε ἀν. ἐξωστάκια.

Στὸ εἰσαγωγικὸ μέρος τῆς μελέτης δίδεται ὁ σκοπὸς καὶ ἡ ἱστορία τοῦ ἐξώστη. Στὸ δεύτερο μέρος οἱ λόγοι ποὺ γέννησαν τὸν ἐξώστη. Ἀπὸ εἰς ἐξὲς ἐξετάζονται οἱ τύποι τῶν ἐξωστῶν: α' ἀπὸ κατασκευαστικὴ ἄποψιν· β' ἀπὸ ἀποσκευαστικὴ κατασκευῆς· γ' ἀπὸ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ μορφολογικὴν ἄποψιν. Σ' ἕνα τελευταῖον μέρος, ποὺ ἔχει τὸν τίτλον «ἀστεοδομία καὶ ἐξώστης», ἐξετάζεται ὁ ρόλος τοῦ ἐξώστη μέσα στὴν πόλιν καὶ ἡ ἐπίδρασί του στὸ δρόμον.

14. Tosun, Y., Milli mimarimizde Kula evleri (Τοσόουν, Γ., Τὰ σπίτια τῆς Κούλας στὴν ἐθνικὴ μας ἀρχιτεκτονικὴ), 1969. Ἐργασία ἐπιμελητοῦ, σελ. 116, γενικά σχέδια 13, φωτ. 45.

Ἦτοτε ἀπὸ τὴν ἱστορίαν, τὴν γεωγραφίαν καὶ τὰ ὕλινά οἰκοδομῆς τῆς Κούλας, κωμολόγως τοῦ νομοῦ Μαγνησίας, ἐξετάζονται πρῶτα τὰ «ἀρχιτεκτονικὰ μέλη» τῶν σπιτιῶν τῆς καὶ μετὰ ἀποτυπώνονται μὲ ὅλες τους τὶς λεπτομέρειες δεκαεπτὰ σπίτια διαφόρων τύπων.

15. Συνεργεῖο καθηγητῶν καὶ φοιτητῶν τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς Σχολῆς τοῦ Orta Doğu Teknik Üniversitesi (Τουρκοαμερικανικὸ Πολυτεχνεῖο Ἀγκύρας), Gönülük, a survey of a town in a timber region, 1970. Συλλογικὴ ἐργασία, σελ. 64, γενικά σχέδ. 7, φωτ. 116.

Ἡ Γκιονιούη εἶναι μικρὴ πόλις τοῦ νομοῦ Bolu (Κλαυδιούπολις). Στὴν μελέτη ἀποτυπώνονται καὶ ἐξετάζονται δέκα σπίτια, γιὰ τὸ καθένα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἔχει καταρτισθῇ καὶ μιὰ «ἐποπτικὴ ἐκθεσις» (survey inventory) ἀγγλιστί. Οἱ τελευταῖες 11 σελίδες ἀναφέρονται σὲ δημόσια κτήρια, τζαμιά, γέφυρες, βρύσες κ.τ.λ. Ἰδιαιτέρον ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν φωτογραφίες ἐξαρτημάτων: κλειδαριές, σύρτες, φεγγῆτες, κἀγγελα κ.τ.λ.

Τελευταίως στὴν Ἀρχιτεκτονικὴ Σχολὴ τοῦ Orta Doğu Teknik Üniversitesi (Middle

East Technical University) τῆς Ἀγκύρας, Πολυτεχνείου πού ιδρύθηκε μέ τή βοήθεια τῶν Ἀμερικανῶν καί ὅπου ἡ διδασκαλία γίνεται στήν ἀγγλική γλῶσσα, ὁργανώθηκε Τμήμα Ἀνοικοδομήσεως (Department of Restoration) πού δημοσίευσε τήν πρώτη του συλλογικήν ἐργασία μέ τόν τίτλο Göynük, a town in a timber region. Πρόκειται γιά βιβλιάριο 64 σελίδων, τὸ ὁποῖο «presents a selection of photographs taken during the trip, sketches and measured drawings prepared from the surveys together with selected objects and fittings conserved by the staff and the students in the department's laboratory», ὅπως διαβάζει κανεὶς στὸν πρόλογο. Στὸ βιβλιάριο παρουσιάζονται κατόψεις, τομές, ὕψεις καὶ φωτογραφίες δέκα σπιτιῶν, πού συνοδεύονται τὸ καθένα ἀπὸ μονοσέλιδη ἐκθεσι. Πέντε σελίδες περιέχουν φωτογραφίες λεπτομερειῶν, ἄλλες πέντε ἀναφέρονται σὲ ποικίλου προορισμοῦ κτήρια.

Μιὰν ἄλλη κωμόπολι, τὴν Kula, πού βρίσκεται στήν δυτικὴ Μικρὰ Ἀσία, μελέτησε ὁ ἀρχιτέκτων Yilmaz Tosun, ἐπιμελητὴς ἰδιωτικῆς Ἀρχιτεκτονικῆς Σχολῆς τῆς Σμύρνης. Ἡ διατριβὴ (116 σελ., 1970), πού χαρακτηρίστηκε ἀπὸ τοὺς καθηγητὰς τῆς Κρατικῆς Ἀκαδημίας Καλῶν Τεχνῶν πού τὴν ἔκριναν ὡς «ἐξαιρετικὴ», δημοσιεύτηκε μέ τόν τίτλο «Milli mimarimizde Kula evleri» (Τὰ σπίτια τῆς Κούλας στήν ἐθνικὴ μας ἀρχιτεκτονικὴ) καὶ περιλαμβάνει τὰ ἐξῆς κεφάλαια: 1. Ἱστορία τῆς Κούλας, 2. Γεωγραφία τῆς Κούλας, 3. Τὰ ὑλικά οἰκοδομῆς στήν Κούλα, 4. Τὰ στοιχεῖα τῆς οἰκοδομῆς, 5. Πρόγραμμα καὶ γενικὴ ὕψος τῶν σπιτιῶν, 6. Παραδείγματα. Στὸ τελευταῖο αὐτὸ κεφάλαιο περιλαμβάνονται κατόψεις, τομές, ὕψεις, φωτογραφίες καὶ λεπτομέρειες 16 σπιτιῶν τῆς Κούλας.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

RÉSUMÉ *

L'ARCHITECTURE POPULAIRE DE L'ÎLE D'IMBROS

INTRODUCTION

Dans la partie nord-est de la Mer Égée, entre les îles de Limnos au sud et de Samothrace au nord, se trouve l'île d'Imbros — en turc Imroz — qui fait partie de la République Turque.

L'île n'est ni exclusivement montagneuse comme Samothrace, ni tout à fait plate comme Limnos. Son aspect, grâce à une succession de montagnes de hauteur moyenne et de vallées, est varié et pittoresque. D'une forme allongée, elle est couverte d'une verdure assez abondante, où l'olivier sphérique s'oppose agréablement au saule vertical. Son sol pourtant est plutôt pierreux, c'est-à-dire pas très fertile, exigeant un dur travail de la part de ses habitants. Pour cette raison, dans l'Antiquité, l'île était le lieu de culte d'une divinité symbolisant la fertilisation de la terre, divinité qui s'appelait *Imbramos*, d'où le nom Imbros.

Du point de vue géologique, il s'agit de l'un des quatre sommets de la prolongation sous-marine de la Thrace voisine. L'île comprend sept villages dont les habitants s'occupent principalement d'agriculture. Les maisons de ces villages et les fermes dispersées sur toute la surface de l'île sont construites en pierre, conformément à un type qui, se développant de génération en génération, s'éleva à un admirable degré de perfection fonctionnelle. Vraie «Machine à habiter» d'après le mot fameux de Le Corbusier, ce type a trouvé des solutions rationnelles jusque dans les plus petits détails, avec une simplicité de moyens et une adaptation aux buts pratiques, tout à fait remarquables.

Malheureusement la civilisation contemporaine, mal comprise, tend à faire disparaître l'ancienne maison, en la remplaçant par des copies maladroites de maisons bourgeoises, sans aucun caractère spécifique.

* Le but de ce résumé est de donner au lecteur étranger un aperçu cohérent de l'architecture populaire d'Imbros, exposé en grec dans les pages qui précèdent. C'est pour cela que beaucoup de passages, même des chapitres entiers, sont traduits tels quels.

Dans la version grecque, de nombreux renvois servent à justifier ce qui est écrit dans le texte, et aussi à compléter ce dernier par l'exposition des faits qui ne se lient pas directement à l'architecture.

Pour ne pas allonger encore ce résumé, déjà très long, on a évité de répéter cette partie de l'étude, mais on a incorporé dans le texte français les numéros et les signes des planches, des dessins et des photographies qui l'accompagnent.

L'appendice à la fin de l'étude constitue une liste des publications en langue turque, concernant l'habitat.

Notre étude se propose de présenter, aussi fidèlement que possible, la maison ancienne de l'île, dans son type primitif et dans ses formes évolutives, créées par l'effort de répondre à des nouveaux besoins.

I. LES MAISONS

Les maisons que l'on rencontre aujourd'hui dans les villages d'Imbros peuvent se classer comme suit:

- a. Celles dont les murs sont totalement construits en pierre.
- b. Celles qui, malgré leur construction en pierre, présentent, à l'intérieur, quelques cloisons en bois.
- c. Celles dont une partie de la surface extérieure est construite en bois.
- d. Celles qui sont totalement construites en bois.
- e. Celles qui se construisent aujourd'hui, avec des matériaux et des méthodes modernes et qui sont, par conséquent, tout à fait étrangères à la tradition locale.

On est autorisé à dire que les maisons appartenant aux quatre catégories traditionnelles sont toujours à deux étages. Les quelques maisons à un étage rencontrées, sont des propriétés de familles pauvres et constituent une exception.

Les maisons de la première catégorie sont, malheureusement, condamnées à disparaître, parce qu'elles sont depuis longtemps abandonnées. Un très petit nombre d'entre elles sont encore habitées mais elles ont subi de tels changements qu'il est difficile de fixer leurs formes premières. Fixer une date à ces anciennes maisons est aussi très difficile. Les recherches entreprises à ce propos, sans nous procurer des éléments précis, nous permettent de les considérer comme datant de deux cents ans au minimum.

Il est évident que l'étude de ces maisons a un intérêt particulier, parce qu'elles constituent la base de toute l'évolution de la maison moderne et reflètent la façon de vivre des habitants de l'île, façon qui n'est pas tout à fait perdue aujourd'hui, malgré la modernisation de l'habitat.

Heureusement dans le village de Zeytinlikeuî, une maison de cette catégorie est conservée presque intacte, son propriétaire l'ayant utilisée comme dépôt de foin. Cette maison, malgré son ancienneté — elle a été construite il y a trois cents ans — a subi très peu de changements, plutôt superficiels. Pour cette raison nous en ferons la description. Elle servira d'exemple-type des maisons de la catégorie à laquelle elle appartient. Connue dans le village comme la *maison de Coutouphos*, du nom de son dernier propriétaire, elle présente sommairement la forme d'un parallépipède rectangle, dont l'axe principal se dirige de l'est à l'ouest. De cette façon le volume de la maison protège la cour, qui s'étend au sud, du vent froid du nord.

La maison est constituée de deux étages, dont le rez-de-chaussée — *le katoï* — sert de dépôt, et le premier étage — *l'anoï* — de domicile. On accède à chacun de ces étages par le sud. Un escalier en pierre (planche: 1/Π) mène à une terrasse — *le hayati* (X) — sur laquelle ouvre la porte d'entrée du premier étage. Aujourd'hui une seconde porte donne sur la terrasse. Elle mène à une chambre à demi ruinée (O) rajoutée plus tard. L'addition

chambre a eu pour conséquence de donner à l'escalier une direction perpendiculaire au mur sud, tandis que sa place habituelle est — comme nous verrons plus loin — d'être tangente à ce mur.

Les deux étages forment un seul espace intérieur, et c'est pour cette raison que ces maisons portent le nom de «maisons simples» — *monospita*. Aussi quand les villageois disent «maison» — *spit'* ou *spitos* — ils entendent le premier étage, l'anoï. Le plancher de celui-ci possède, à peu près en son milieu, un gradin, qui crée dans la partie est un niveau légèrement supérieur (10 cm). Cette partie est, surélevée, du spitos s'appelle «maison d'en-haut» — *apano spit'* — (Ασ), tandis que la partie ouest, basse, s'appelle «maison d'en-bas» — *kato spit'* — (Κσ). L'*apano spit'* est la partie où la famille se repose, mange et dort.

Contre le mur est, exactement sur l'extrémité de l'axe principal de la maison, est placé le foyer, qui a comme fonction de chauffer l'espace intérieur du premier étage et sert aussi à la cuisson des repas. À droite et à gauche du foyer s'ouvrent deux fenêtres symétriques et encore une autre au commencement est du mur nord. Au sommet, la cheminée porte une étagère en pierre. Elle se prolonge au-dessus des fenêtres sur les trois murs de la maison d'en haut, par des étagères, simples ou doubles, en bois.

Quand on entre de la terrasse dans la maison d'en bas, on trouve à droite, à une courte distance de la porte d'entrée, une niche dans le mur sud — le *laguinoustat's* (Λ) — où l'on pose la cruche d'eau potable. Tout le côté ouest de la maison d'en bas est occupé par les *ambaria* (Α) — dépôts de céréales. Dans les murs, au niveau du toit, s'ouvre une petite fenêtre — l'*ambarothyrida* (pl. 2: Γα). Elle sert à la ventilation de la maison. Vis-à-vis de la porte d'entrée, adossée au mur nord, se dressait une armoire — la *goukeri* — qui s'étendait des dépôts jusqu'au gradin qui séparait la maison d'en haut de la maison d'en bas. Cette armoire se compose: a) D'une partie plus grande (pl. 1: ΓΤ), sans battants, qu'on ferme par des courtines et sert à déposer matériel, outils etc. pendant la journée. b) D'une partie plus petite avec battants, où l'on met les vêtements (Ν). c) D'une troisième partie de forme triangulaire — le *menguéné* (Μ) — qui constituait un système de rayons superposés, où l'on mettait les objets servant pour la nourriture. L'anoï n'avait pas de plafond et c'est pour cela que la construction du toit présentait de l'ordre. Quelquefois des lucarnes dans le toit, qui s'appelaient *phenguités* (Φ), deux d'habitude (une sur la maison d'en haut et une sur la maison d'en bas), augmentaient la lumière au premier étage. Pour finir avec cet étage il faut mentionner le «trou du chat» — la *gatothyrida* (pl. 5: Γτ) — pour l'entrée libre de cet animal très utile à cause des rats qui menaçaient les céréales.

Le katoï, à l'encontre de l'anoï, dont les murs étaient couverts d'un mélange de boue argileuse et de foin et aussi badigeonnés, restait sans enduit. Il ne portait pas de fenêtres, sauf une toute petite ouverture — *thyridaki* (pl. 2: Θδ) — au mur est pour la ventilation. Le plancher aussi restait nu. On se contentait de bien battre la terre. Dans un coin du rez-de-chaussée se trouvait une sorte de cave — l'*abadi* (pl. 2: Αμ) — qui servait à mettre les olives. Elles devaient reposer quelque temps, avant d'être envoyées à l'huilerie.

Le rez-de-chaussée, comme nous avons vu plus haut, était le dépôt de la maison. Ici se trouvaient les jarres d'huile et de vin. Elles étaient de dimensions différentes, alignées devant les murs et enfoncées un peu dans la terre pour être mieux équilibrées (pl. 3: Σφ).

Ici encore s'empilait le bois combustible et les branches d'arbres — les *cladourés* — qui servaient à l'allumage du four, et tout ce dont la famille avait besoin.

Quelquefois, dans le katoï dormaient aussi les poules, mais dans la maison que nous étudions il existe pour celles-ci un espace spécial au-dessous de la terrasse (pl. 2: Kμ).

Si l'on examine les coupes de la maison (pl. 3, 4), on voit que les hauteurs sont proportionnées à la stature de l'homme. Au premier étage la hauteur est de 2 m 20, hauteur qui serait très basse s'il existait un plafond. Mais comme les pentes du toit sont visibles, il s'ajoute encore un mètre au point le plus haut. Le volume intérieur devient ainsi agréable. La porte a une hauteur de 1 m 80. La même hauteur existe entre la poutre médiane du plafond et le plancher du rez-de-chaussée. Ces hauteurs s'harmonisent avec les dimensions en plan. D'où l'harmonie des dimensions des façades.

La disposition du terrain, où pénètre la maison voisine, a fait naître le besoin d'étendre la cour vers l'ouest (pl. 5/B), où est posé le four (Φν). Dans la partie sud de la cour se trouve le cabinet (Αζ) et aussi un abri protégé contre le vent — le *soundourma* (Σ) — où se repose l'animal de trait quand il vient de loin, tout en sueur.

Ici finit la description de la maison et nous n'avons rencontré aucune disposition concernant un besoin humain tout à fait vital, la toilette. Cela provient du fait que jusqu'à l'époque de la construction de la maison examinée, une maison des plus anciennes, comme nous avons observé — on se lavait dans des poutres. Les adultes se lavaient sur la terrasse et les enfants dans la maison. Mais il est sûr que quelques années plus tard, l'évier est devenu indispensable. Nous le trouvons dans une maison du village de Tepekeui. L'évier est posé au premier étage, dans une petite niche, à côté de la niche de cruche. Variations. Le type de maison que nous venons d'examiner présente quelques variations qu'il faut examiner aussi. D'après les coutumes locales, les parents devaient doter leur fille d'une maison, quand elle allait se marier. Ils construisaient donc à cette occasion une petite maison qu'on nommait «maison des vieillards» ou le *guérico*. Ainsi la fille pouvait prendre possession de l'ancienne maison de ses parents. Nous avons ainsi une première variation, une seconde se produira, quand l'ancienne maison sera doublée en conservant la même terrasse et la même cour. On trouve une maison pareille, vieille de deux cents ans, au village de Derekeui. La seconde maison a son axe principal perpendiculaire à l'axe principal de la première (pl. 7/A et pl. 18/4). L'édifice présente ainsi du dehors la forme d'un «L». La façon dont les murs sont construits montre que la seconde maison n'est pas très éloignée de la première dans le temps. Dans une autre maison double à Zeytinlikeui (pl. 7/B) apparaît un autre élément ajouté à l'extrémité de la terrasse qui s'allonge, un pressoir de raisins. Il semble que l'ancien propriétaire de cette maison vivait du vin qu'il fabriquait et avait besoin, par conséquent, d'un pressoir spécial pour les grandes quantités de raisins.

Un guérico de cette époque existe, presque intact, au village de Yeni Mahallé (pl. 7/Γ). Le foyer entre deux fenêtres, que nous trouvons dans la maison normale, ne permet pas de diminuer considérablement la largeur. Pour cette raison et afin que la nouvelle variation puisse naître, on raccourcit la maison dans le sens de la longueur. L'organisation intérieure, avec la maison haute et basse, la goukeri, la niche de la cruche, les étagères, la

fenêtre du nord, la fenêtre haute etc., est toujours la même que celle de la maison normale. Cependant au premier étage manquent les dépôts à céréales, parce que leur présence empêcherait le développement de la goukeri. Mais les vieux n'avaient pas besoin d'emmagasiner des céréales parce que c'étaient leurs enfants qui pourvoiraient à ce besoin.

L'orientation de cette maison à cause de son mur sud qui touchait la route, était contraire à l'habituelle, c'est-à-dire que sa terrasse se trouvait au nord. Le fait que dans la maison examinée, et dans d'autres cas pareils, on était obligé de protéger le hayati par des planches improvisées, montre combien cette orientation dérangeait les habitants. Très naturellement, ce que le besoin avait imposé ne tarda pas à devenir une situation établie. C'est ainsi que nous trouvons des hayatis fermés quand l'orientation de la maison ne peut pas convenir. Nous trouvons un exemple typique de hayati fermé au village de Bademlikeuî. La maison, du type de celle de Coutouphos, conserve intact un grand nombre de ses caractéristiques, même ses dépôts de céréales (pl. 7/Δ), mais la terrasse constitue un second espace fermé, avec cheminée additionnelle et fenêtre du nord (pl. 18/6). Même situation au rez-de-chaussée, où l'on entre d'abord dans une pièce qui se trouve au-dessous du hayati fermé, et après au katoî.

Dans cette maison et dans une autre au village de Kalekeuî (pl. 7/E), le hayati fermé est plus organiquement lié au corps principal de l'édifice, qui prend la forme d'un «L». On peut aussi discerner, dans ces maisons, l'idée de l'élargissement du hayati, puisqu'il prend — une fois fermé — les dimensions d'une chambre. Dans la maison de Kalekeuî on peut même penser que le hayati n'est pas totalement fermé mais qu'il est réduit à une espèce de balcon, détail que l'on ne trouve pas à la maison de Bademlikeuî, où le balcon est atrophie.

Évolution. Il n'est pas improbable que la présence du hayati fermé ait fait naître l'idée de transporter l'escalier dans la maison, en le plaçant dans le nouvel espace ainsi acquis.

Nous trouvons cette disposition à la maison de Maria Delikonstanti au village de Bademlikeuî (pl. 8/A), où l'une des branches du clo, que nous avons vu se constituer à Kalekeuî, s'allonge pour contenir l'escalier. Les deux premières marches de cet escalier sont en pierre (Π) — souvenir de l'ancien escalier en pierre — tandis que les autres marches sont en bois (Ξ), puisque l'escalier est déjà à l'abri des intempéries.

L'allongement de l'espace permet au surplus de diviser le premier étage par une cloison légère en bois. Une nouvelle chambre est ainsi formée portant le nom de *moussafir oda*, chambre de réception. Dans la maison que nous examinons, le premier étage est libéré des dépôts de céréales, lesquels s'installent dans le nouvel espace du rez-de-chaussée. Cet espace demandait une appellation. Il est nommé *katoguî* et la dénomination katoî se limita au dépôt, lequel a la même destination que dans la maison simple.

Au premier étage, là où finit l'escalier, se forme une petite salle (Σλ), qui a d'un côté le grand espace qui correspond à l'anoî de l'ancienne maison simple (Σπ) et de l'autre la nouvelle chambre de réception (Μο). Cette petite salle, qui est, comme nous l'avons dit plus haut, l'aboutissement de l'escalier — comme à l'ancien hayati ouvert — a quelque chose de l'ancienne terrasse, laquelle, d'une certaine façon, est rentrée dans la maison. L'autre notion du hayati, comme lieu où l'on sortait du premier étage pour prendre de l'air,

a provoqué ici la continuation de la salle vers l'extérieur par un petit balcon suspendu.

Ainsi commence une évolution naturelle de la maison du type monospito vers un nouveau type. Ce nouveau type, nous le voyons se constituer sous différents aspects avec tendance au rétrécissement et à la simplification. Dans un seul cas l'axe des nouveaux espaces, au lieu d'être perpendiculaire à l'axe de la maison simple, lui est parallèle. Cette disposition se trouve dans une maison de Zeytinlikeuī (pl. 8/B). Elle redevient de nouveau perpendiculaire, mais cette fois avec un contour de la forme simple d'un rectangle. Telle est la maison d'Anastase Stephanidès, à Zeytinlikeuī aussi, laquelle peut être considérée comme l'aboutissement de l'évolution (pl. 8/T). Ainsi le volume de la maison a trouvé dans son ensemble la forme simple de parallélépipède rectangle. Sa surface totale n'est pas beaucoup plus grande que la surface de la maison simple ancienne. Pourtant le nouveau type a, au lieu de deux, quatre pièces. De celles-ci deux correspondent à l'anoī et au katoī de la maison ancienne, avec des dimensions plus restreintes. Toutes les dépendances de ces deux espaces sont conservées, sauf les ambaria de céréales qui ont été transportés à la katogui.

L'évolution de ce type continue par l'allongement de tout l'édifice dans le but de limiter la grandeur, relativement démesurée, de la katogui et d'augmenter, en même temps, la grandeur de la petite salle du premier étage. L'aboutissement de cette évolution est de créer, au rez-de-chaussée, une troisième pièce, qui prend le nom de hamoī. Nous avons ainsi — comme nous pouvons le constater dans la maison de Jean Banagos à Zeytinlikeuī (pl. 8/Δ) — au rez-de-chaussée :

a. L'ancien dépôt, qui conserve sa destination, et qui prend le nom de katoī (dans le type primitif il désignait tout le rez-de-chaussée).
 b. La katogui (Κγ) laquelle, limitée à des dimensions raisonnables, constitue l'entrée du nouveau type, en conservant du type impériale précédent l'habitude de mettre là les ambaria.

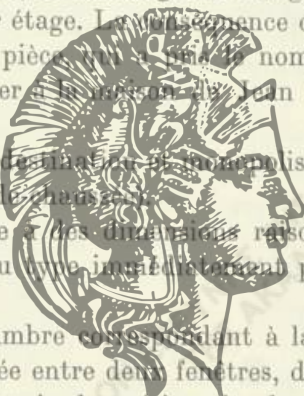
c. Le hamoī (Χμ), qui est une chambre correspondant à la maison haute du type primitif, ayant, comme elle, une cheminée entre deux fenêtres, des étagères etc.

La fonction du hamoī est donc de servir de cuisine, de chambre de tous les jours et de salle à manger.

C'est dans la chambre de l'anoī au-dessus du nouveau katoī que l'on dort. Elle correspond, elle aussi, à la maison haute ancienne et c'est pour cette raison que l'on trouve de nouveau la cheminée entre deux fenêtres (Σπ). La nouvelle pièce au-dessus du hamoī est, comme on l'a constaté, le moussafir oda (Μο), lequel, avec la salle agrandie (Σλ), est destiné, comme autrefois la maison basse, aux réceptions.

Une caractéristique de ce type est que la salle acquiert, dans beaucoup de maisons, une porte large, vitrée (Τμ), qui s'étend à peu près sur tout le mur vers le balcon, preuve que la notion de cette salle ne cesse pas d'être étroitement liée à la notion du hayati ouvert.

Il n'est pas exagéré de dire que ce type n'est pas inférieur au type primitif du monospito, puisqu'il sert d'une façon efficace aux nouvelles conditions de la vie. L'utilisation de chaises et de tables normales se généralise peu à peu, et la différenciation des pièces est considéré déjà comme indispensable. Pour cette raison les anciennes maisons simples com-

mençant à être abandonnées. La vogue du nouveau type est si grande que plus tard, les maisons des riches agriculteurs eux mêmes, seront construites comme variations de ce type.

La maison de Scarlatos à Zeytinlikeui (pl. 8/E) est de ce type; elle fut construite, d'après une inscription murée sur la façade principale, en 1896. Elle peut être considérée comme appartenant à la phase évolutionniste, où la katogui a son axe parallèle à l'axe du katoï, avec la différence qu'il existe aussi un hamoï. Cela veut dire que l'ancien dépôt (Aπ), le katoï du nouveau type, ne se trouve pas sur la même ligne que la katogui (Kγ) et le hamoï, comme à la maison de Banagos (pl. 8/Δ), mais derrière ces deux pièces, comme dans la maison de Marica Karadimitri (pl. 8/B). Dans l'anoï la salle est devenue importante, parce qu'elle est la plus grande pièce de la maison et s'ouvre sur le long et étroit balcon par une grande porte vitrée, comme à la maison de Banagos. Nous pouvons constater dans la chambre derrière la salle une correspondance avec l'ancien spitos. Cette chambre conserve du type ancien la cheminée et les dépôts de céréales, et même l'ambarothyrida d'en haut. Mais sa longueur est la moitié du dépôt qui se trouve au-dessous et sa largeur est aussi plus petite, afin que la salle puisse s'agrandir. L'autre moitié de la longueur du dépôt est couverte par une autre chambre, tandis qu'une troisième, le moussafir oda du nouveau type (Mo), se trouve au-dessus du hamoï.

Un type intermédiaire, que l'on rencontre seulement au village de Derekeui et qui n'a pas présenté d'évolution ultérieure, est celui, avant même l'introduction de l'escalier en pierre dans la maison. La naissance de ce type est due sans doute à la tendance de multiplier les pièces indépendantes. Pour obtenir ce résultat on a fait glisser le hayati jusqu'au milieu de la façade où s'ouvrait la porte d'entrée du premier étage et l'escalier resta en dehors. Mais quand on passait le seuil de la porte, on se trouvait dans une petite pièce d'entrée qui s'étendait en profondeur jusqu'à l'axe principal de la maison (pl. 9/A). Au delà de cet axe on a installé une goukera sur la pièce qui correspondait à la maison haute (O₁) et une seconde, adossée à la première, qui correspondait à la maison basse (O₂). Ainsi à la place du spacieux spitos, se sont formées deux chambres relativement petites. Aucune de ces chambres ne peut évidemment contenir les volumineux ambaria. Il m'est impossible aussi d'affirmer si ces derniers se sont installés au katoï, parce que la maison, quand je l'ai visitée, servait d'écurie en bas et de grenier en haut. C'était la seule maison conservant sa forme primitive. Toutes les autres de ce type étaient remaniées de façon à se rapprocher du type définitif.

Il est évident que l'acheminement évolutif de la maison imbriote examiné jusqu'à présent avait comme point de départ les nécessités de la vie dans l'île. Pour cette raison les types nouveaux ne présentent aucun élément étranger. L'élément étranger apparaît d'abord au village central, le Merkezkeui, où la tendance vers des habitudes urbaines est plus forte, due sans doute aux dispositions de ses habitants expatriés qui retournaient chez eux.

Nous avons vu que dans le type définitif, la chambre qui se trouvait au-dessus du hamoï était utilisée comme moussafir oda, c'est-à-dire comme chambre officielle de réception. L'hôte désirait que la chambre où il recevait son invité ait une allure plus bourgeoise. Avant tout il fallait disposer de grandes fenêtres. Mais le lourd mur en pierre ne permet-

tait pas des ouvertures excessivement grandes. Les artisans insistaient sur le fait que du point de vue construction le désir de leur client n'était pas réalisable. Le client insistait aussi de son côté et demandait comment on avait pu percer toutes ces fenêtres qu'il avait vues ailleurs. La réponse était qu'«ailleurs» les maisons étaient construites en bois. D'où la question naturelle : N'est-il pas possible de construire aussi des murs en bois là où il fallait percer des fenêtres ? A partir du moment où l'un des murs du moussafir oda fut construit en bois pour permettre de percer deux grandes fenêtres (pl. 8/Z), l'élément étranger était introduit dans le type indigène.

Au commencement, ce mur en bois constitue la partie haute de la façade étroite de l'édifice (pl. 8/Z), par peur de gêner la résistance des murs longs déliés à leurs extrémités. Ce mur glissera, un peu plus tard, vers le dehors constituant un *sahnissi*, c'est-à-dire un balcon fermé s'appuyant sur les poutres en bois du plancher (pl. 8/H).

Plus tard encore, d'une façon naturelle, une nouvelle idée apparaît : puisque ce mur est si léger qu'il peut être suspendu comme un balcon, il sera possible d'enlever aussi le mur du hamoi qui se trouve sous ce balcon. Ainsi à la place de ce mur une grande ouverture très convenable pourra être construite pour y installer une vitrine et changer le hamoi en boutique. Il suffit pour cela de tourner le *sahnissi* vers la route (pl. 8/Θ).

Ainsi un nouveau type, très utile, est créé. Il est généralisé surtout chez ceux qui veulent avoir une boutique, et s'étend à la plupart des villages. Quand on s'est habitué à l'idée du mur en bois, la voie est ouverte à la construction d'un étage entier en bois (pl. 19/3).

Il est évident que la méthode de construction des maisons en bois est étrangère à la tradition locale. Elle fut apportée à l'île par des artisans travaillant, quand ils ne trouvaient pas du travail chez eux, dans la péninsule anatolienne où la maison en bois était de règle. C'est pour cela que nous rencontrons à Imbros, sauf les maisons couvertes de planches à l'extérieur, des maisons construites d'après le système anatolien : murs extérieurs en bois recouverts d'enduit, planches aux extrémités, aux coins et aux balcons (pl. 19/4). Mais la force des données traditionnelles est telle que, même dans le type de maison anatolienne, on retrouve des éléments locaux caractéristiques. Ainsi la maison imbriote demeure. Cela malheureusement ne peut pas se dire pour les maisons contemporaines. Comme nous l'avons signalé dans l'introduction de ce travail, elles sont radicalement éloignées de la tradition. Grâce à l'allodialité qui permet à des ouvriers sans formation spéciale la facilité du maniement du béton armé, ces maisons offrent un aspect hétéroclite et une qualité plus que basse. Ce phénomène ne se rencontre évidemment pas seulement à Imbros.

II. LES PARTIES DE LA MAISON

L'ancienne maison simple, que nous avons décrite au premier chapitre, est composée de la cour ouverte et de l'édifice à deux étages. Ici nous allons examiner de plus près les différentes parties constituant ces deux divisions essentielles de la maison.

a. **La cour.** La cour se trouvait habituellement, comme nous l'avons vu, devant le côté sud de la maison, qui la protégeait des vents froids du nord par son volume. Il est évident

que, quand le village était habité pour la première fois, cette règle était applicable. Mais peu à peu, à cause des doublages, des additions et d'autres interventions inévitables imposées par les besoins vitaux, les cours furent raccourcies, rapetissées et souvent ont changé d'orientation. Ainsi parmi les maisons que nous avons examinées, celle de Coutoupchos a sa cour prolongée vers l'est, celle de Stéphanidès vers le nord. Dans des maisons plus récentes il se peut qu'il n'existe même pas de place pour une cour. On peut citer comme exemple la maison de Maïnari à Tepekeuī qui est privée de cour. Son four se trouve vis-à-vis de la maison, de l'autre côté de la rue.

1. **Le four.** La plus notable dépendance de la cour est, sans doute, le four, indispensable à chaque maison pour la cuisson du pain. Il constitue un petit édifice à part (pl. 9/B) construit — au moins pendant l'époque des maisons simples — avec le même soin que les maisons. Dans cet édicule dont le toit se prolonge en avant de la façade principale, la partie où l'on allume le feu se compose d'une coupole construite de morceaux de tuiles qui conservent la chaleur. La coupole, d'un diamètre de 1 m. 20, s'appuie sur une base compacte d'une hauteur de 60 cm. Elle est couverte à l'intérieur du four par des pierres plates formant une surface strictement plane. Une ouverture, la «bouche» (Σμ), sert à introduire les branches qui chaufferont le four ainsi que les pains à cuire. Une autre, plus petite, à la partie haute de la coupole, la «narino» (Ν), sert à aérer le four s'il devient surchauffé. Ce dernier trou est fermé du dehors par une petite plaque.

2. **Le soundourma.** Asses de maisons ont dans un coin de la cour un soundourma, place couverte, servant à amasser des choses qui n'exigent pas beaucoup de précautions, par exemple du bois à brûler. La même place peut servir d'abri pour la bête de somme qui revient de l'on couverte de saut.

3. **La latrine.** A la maison de Seppatos, construite, comme nous l'avons vu, en 1896, la latrine n'a aucune relation avec la maison. Elle est construite, comme dans la maison ancienne de Coutoupchos, dans un coin de la cour. Ceci montre que la tradition des latrines indépendantes des maisons se perpétue jusqu'à ces dernières années. Il semble que dans le passé lointain, les latrines n'existaient pas, mais qu'elles ont été construites très tôt, avec plancher en bois. Au milieu, une ouverture carrée. Aucune latrine ne conserve aujourd'hui cette forme ancienne, chose très naturelle, si l'on pense qu'avec l'évolution rapide des conditions hygiéniques, c'est la latrine qui s'est modernisée la première.

b. **L'édifice.** Si maintenant, de la cour nous tournons notre attention vers l'édifice qui constitue la maison proprement dite, nous verrons que sa partie la plus importante est

1. **Le foyer.** Il est placé, comme nous l'avons vu dans la description, dans le mur est du premier étage. Son ouverture est toujours arquée (pl. 4). Une petite niche creusée dans la paroi intérieure de la cheminée servait pour poser la lampe à huile.

Un tout petit four était construit dans la plupart des cheminées, où l'on pouvait, en cas d'urgence, faire cuire un seul pain (pl. 1 : Φρ). Ce petit four était aussi utilisé pour amasser les cendres.

2. **La goukeri.** Remarquable dépendance de la maison, la goukeri se compose, comme nous l'avons déjà vu, de trois parties: une armoire sans portes où l'on posait les matelas pendant la journée (pl. 3 : Γ). Cette partie ouverte ne commençait pas dès le plan-

cher mais à une hauteur de 40-50 cm, où s'ouvraient de petites armoires avec portes (M_{μ}). Suivait une partie d'armoire avec porte, beaucoup plus étroite que la première, où l'on posait les vêtements (N). A la suite de cette armoire fermée, finissant au gradin qui séparait la maison haute de la maison basse, se trouvait le mengué (M), triangulaire en plan, très utile à la ménagère parce qu'il se compose d'étagères superposées. On y mettait des objets qui servaient à la préparation du repas.

3. Les dépôts de céréales. Les ambaria qui couvrent, comme nous l'avons vu, le mur est de bout en bout, sont toujours construits en bois (pl. 11/A). Leurs parois se composent de planches verticales dont les joints sont couverts par des baguettes. Les dépôts ont une largeur d'un mètre et demi à peu près. En bas une petite ouverture, avec couvert glissant d'où coule le contenu.

4. Les étagères. Sauf l'étagère en pierre qui se trouvait, comme nous l'avons vu, sur la partie haute de la cheminée, les autres étagères étaient faites en bois. Elles formaient une surface horizontale de 20 à 25 cm de largeur, qui aboutissait d'habitude, à une étroite baguette posée verticalement, de 3 à 4 cm. Ainsi les objets posés sur l'étagère ne tombaient pas (pl. 10/Z:β). Quand l'étagère était double, cet obstacle se trouvait à la surface d'en bas (pl. 10/Z:α), plus étroite (d'une largeur de 8-15 cm).

5. La niche de la cruche. Cette niche qui se trouvait, comme nous l'avons vu, à droite de la porte d'entrée, portait à sa partie basse une planche verticale, arrondie vers le haut (pl. 10/B), où touchait le ventre de la cruche. Elle se trouvait ainsi dans une position inclinée, chose qui facilitait son déplacement.

En descendant au rez-de-chaussée nous trouvons :

6. L'abadi. Nous avons vu que l'abadi de la maison de Courouphos était construite en bois. Mais, d'après ce que racontent les paysans, l'abadi dans les maisons anciennes était construite en matériau dur. Nous trouvons un pareil échantillon dans une maison de Kalekeuī, dont nous avons déjà parlé à propos de son herati fermé (pl. 7/E). Il faut donc conclure que l'abadi de la maison de Courouphos a remplacé une autre abadi, plus ancienne.

Indépendamment de ses matériaux de construction, l'abadi portait une petite ouverture vers le bas, d'où coulait le *gliosmos*, c'est-à-dire le jus des olives, qui s'écoulait par un petit canal dans une cavité, à peu près de 50 cm.

7. Les jarres. Les jarres présentent différentes formes et leur volume varie considérablement. Les plus usuelles ont une hauteur de 75 cm à un mètre. Celles-ci portent à leur partie basse des incisions horizontales facilitant l'adhérence avec la terre où l'on enfonce les jarres jusqu'à ce qu'elles soient stables. Leur partie haute était décorée souvent de beaux dessins géométriques (pl. 10/A).

III. LES «DAMIA»

a. Description. Le dami est un complément indispensable de la maison pour l'agriculture d'Imbros. C'est une maison auxiliaire, avec des pièces nées des besoins de la vie agricole, l'écurie, l'aire où l'on bat le grain, la grange etc. La partie du séjour de la famille n'a pas d'importance primordiale dans ce complexe. C'est pour cette raison que, malgré

sa ressemblance avec la maison du village, le dami n'est pas divisé en maison haute et maison basse. Sa seule destination est de servir de place où l'on prépare le repas et où l'on dort. Au surplus il n'a pas de fenêtres et ne reçoit la lumière que par les lucarnes du toit.

Le plancher, quand le dami est d'un étage, est en terre battue. D'où le besoin d'un escabeau très bas pour s'asseoir autour de la table, et d'un lit pour le sommeil. Ce lit se compose (pl. 13 : Kρ) d'une série de planches posées l'une près de l'autre sur des appuis triangulaires. Puisque les matelas peuvent rester pendant le jour sur le lit, la goukeri devient inutile. Mais avec celle-ci disparaît aussi le très utile menguéni. Par contre les étagères sont multipliées (Θ) longeant tous les murs. D'une des fermes du toit pend aussi la *kana*, une planche qui porte le pain.

La seconde pièce du dami est le *blokos* (pl. 12, 13: Mx), où l'on amasse la paille. Il porte une ouverture vers le haut — la *blokothyrida* — d'où l'on jette la paille (pl. 12/B). Quand le *blokos* est rempli jusqu'au niveau de cette ouverture, on ferme celle-ci. Ensuite on jette la paille par le toit, d'où l'on enlève, dans ce but, quelques tuiles et des planches. Ainsi le *blokos* se remplit à pleins bords.

Devant le *blokos* se trouve l'aire où l'on bat le grain. Ainsi le transport de la paille au *blokos* est facilité. Lorsque l'inclinaison du toit est prête, on place cette aire derrière le dami à un niveau surélevé. Alors on y ajoute la place à l'aide d'un mur de soutènement. De cette façon on peut avoir accès au toit en utilisant seulement comme pont une planche épaisse (pl. 13).

Une troisième pièce essentielle est la table (pl. 13: Σβ) des boufs avec une crèche en pierre ou en bois. Une partie de l'étage est séparée par une cloison de verges tressées. Elle sert à contenir la paille des boufs (pl. 13: Xα).

Les pièces du dami se complètent par une écurie pour l'animal de trait et par un four, indispensable quand le dami est isolé. Lorsque plusieurs *damia* sont réunis, c'est le plus ancien qui a un four, dont se servent aussi les voisins. Ceux-ci sont obligés, d'après la coutume, d'offrir une part de leur cuisson au propriétaire du four.

b. Variations et évolution. La forme la plus simple du dami est celle où toutes les pièces, que nous avons décrites plus haut, sont placées en ligne droite, constituant un édifice à un étage, long et étroit. Les portes de chacune de ces pièces s'ouvrent sur un porche. Il s'allonge devant le côté long de l'édifice et s'appelle *carsella* (pl. 12/A, 13: Kλ).

Une forme évoluée du dami à un étage est celle où le *monospito* du village est combiné avec les pièces agricoles. Alors le *katoī* prend la place de l'écurie. Le *blokos*, assez haut, sans cependant monter jusqu'au toit de la maison, porte la *blokothyrida* ainsi qu'une porte vers le *katoī* (pl. 12/B). Il est évident que ce type est né du besoin d'un séjour plus confortable pour la famille. S'y ajoute le désir de réduire les dépenses de la construction, en mettant l'écurie sous le même toit que l'habitation. A ces avantages est venu s'ajouter un autre, quand le *blokos* s'est élevé jusqu'au toit de la maison à deux étages et a acquis ainsi un espace considérable. Cette dernière forme est la plus répandue (pl. 12/Γ).

IV. CONSTRUCTION

Jetons maintenant un coup d'œil sur la construction remarquable des édifices d'Imbros.

a. **La construction en pierre.** La nature de la roche d'Imbros, qui est un schiste, procure à la pierre de construction une forme parallélépipède. Par conséquent le mur qui est construit avec ces pierres est très résistant. Il existe encore dans les villages des murs admirablement conservés. Ils sont en pierre sèche très ancienne.

Dans les anciennes maisons le système de construction des murs en pierre est presque isodome (pl. 20/2), et là où il n'est pas si régulier, on se sert de grosses pierres d'angle (pl. 20/3). Elles ont quelquefois une longueur excessive (pl. 20/4). Outre le renforcement des angles, la ligature est aussi très soignée, faite à l'aide de grandes pierres transversales, les *tsapia* ou *klidia* (clés) (pl. 14/Γ : Τσ), qui se répètent à peu près à chaque mètre.

Dans les maisons simples l'épaisseur du mur est de 60 cm, autant pour le rez-de-chaussée que pour le premier étage. Plus tard cette épaisseur s'est réduite à 50 cm. Le mur est avait d'abord une épaisseur de 70 cm, dont 50 pour le foyer. Mais plus tard ce mur aussi conserva son épaisseur normale de 60 cm. Là où se trouve la cheminée, le mur fait saillie vers le dehors de 15 à 20 cm. Cette saillie s'appelle *kremasti* (pl. 3, 6 : Κρ). Elle aboutit vers le haut à une cheminée carrée construite elle aussi en pierre (pl. 6 : Μζ), le *badja*. Son orifice est protégé, dans les maisons anciennes, par deux plaques appuyées l'une contre l'autre (pl. 20/5) ou par une espèce de cruche renversée (pl. 20/6), sans fond.

Les fondations, d'une épaisseur de 70-80 cm, descendent jusqu'à la terre solide, ordinairement le rocher, qui se trouvait à un niveau peu profond. Les ouvertures dans les murs portaient comme l'entour des pièces de bois, les *kenetlémés* (pl. 14 : α), qui étaient posées aussi en bas (β). Comme le dernier kenetlémé vers le dehors se trouvait sur la même surface du mur, on le protégeait contre les intempéries par des planches. Mais elles aussi étaient condamnées à pourrir, surtout à cause de l'eau qui descendait en léchant la façade. On a obvié à ce mal par une plaque en ardoise qui joue exactement le rôle du sourcil (γ). Elle est posée au-dessus de la dernière — vers le dehors — pièce de bois du linteau. La dite plaque, légèrement penchée, obligeait l'eau à se condenser en gouttes (pl. 20/8). L'épaisseur de ces «sourcils» était quelquefois très mince, pas plus d'un cm (pl. 21/1). Là où finissait le mur, on mettait aussi une plaque plus épaisse, l'*akroquéramo*, qui constituait la corniche finale de la maison (pl. 20/6, 8). Elle sortait du mur de 10 - 15 cm, en le protégeant efficacement (pl. 20/2).

b. **La construction en bois.** Toit et plancher étaient construits en bois, provenant des arbres de l'île, le saule haut et droit, le châtaigner et surtout le chêne.

Dans les maisons simples anciennes le toit s'appuyait sur deux fermes. Pour l'isolation thermique des combles on posait sur les planches de la toiture une couche de feuilles d'une plante, la *phtérie*, qui pousse en abondance dans l'île. Elle était recouverte d'une seconde couche de terre argileuse, contenant un peu de paille et battue. Sur cette dernière on posait les tuiles. Dans les villages sur les collines, on ajoutait des pierres sur les tuiles, afin d'empêcher ces dernières d'être déplacées par les vents violents.

Comme nous l'avons déjà vu, des lucarnes s'ouvraient sur les toits des maisons et des

damia. Ces lucarnes, les *phenguités*, étaient formées de tuiles spéciales avec un trou au milieu (pl. 11/B). Un couvercle de verre, l'*aniforias* (Αφ), dont la forme était celle d'une cloche et le matériel un verre de fabrication primitive, fermait le trou de la tuile spéciale.

Portes et fenêtres aussi étaient faites en bois. Les portes, comme celles de la maison de Coutouphos (pl. 15), sont des «portes pleines» avec traverses. Du côté intérieur de la porte, dans sa partie supérieure et vers le côté des pentures, pendait le *katarachtis*, très simple mais très intéressant au point de vue utilité pratique. Il s'agit d'un petit morceau de bois, capable de tourner autour d'un clou qui le tenait suspendu par son bout au linteau de la porte (pl. 15/B). A son autre extrémité il était coupé de telle façon qu'il prenait la forme d'un «L». En s'ouvrant la porte (α-α') déplaçait le bout libre (γ) du *katarachtis* qui, par ce mouvement, montait un peu. A ce moment l'extrémité du battant de la porte entrait dans la cavité de la forme en «L». Si ensuite la porte commençait à se fermer, le *katarachtis* la suivait, parce qu'il n'était pas en position verticale. Mais alors le bord de la cavité en «L» descendait vers le bas et pressait le battant de la porte l'empêchant ainsi de se fermer. Si l'on pense que plus le battant «fait un effort» pour être fermé, plus le *katarachtis* le presse, on ne peut qu'admirer l'efficacité fonctionnelle de cette invention extrêmement simple, mais très utile à la ménagère. Quand celle-ci a «des mains pleines» il suffit qu'elle pousse de son pied le battant de la porte pour être sûre que celle-ci ne se refermera pas avant d'être libérée de la *katarachtis*.

De forme analogue à celle du *katarachtis* est aussi le loquet qui tient la porte fermée (pl. 15 : Mv). Plus long que son analogue, il s'engage du clou vers son extrémité en forme de «L» (pl. 15/Γ). Quand le battant se met en mouvement pour être fermé, sa partie supérieure glisse sur un des côtés du loquet angulaire. Au moment où le battant touche l'encadrement de la porte, il se trouve au bord de la cavité en «L». Alors le loquet «tombe» (a - b) et emprisonne le battant. Ainsi la porte est tout à fait impossible sans faire «monter» le loquet. Pour faire monter le loquet et libérer la porte du dehors, on fait un petit trou (δ) à l'encadrement, au point où se trouve le loquet. Celui-ci est monté à l'aide d'un bout de bois ou d'un clou (γ).

Cette espèce de loquet, qui s'appliquait aux anciennes maisons simples, présuppose un encadrement de porte assez épais pour pouvoir y ouvrir un canal où se mouvra l'extrémité du loquet. Autrement, à l'ouverture de la porte, le loquet tombera et prendra une position verticale. Il faut aussi que le cadre de la porte soit assez épais pour pouvoir ouvrir le trou par lequel on fera «monter» du dehors le loquet.

Dans des maisons de date plus récente, où l'encadrement des portes n'est pas très épais, on se sert d'un autre type de loquet en bois qui s'ouvre du dehors à l'aide d'une ficelle (pl. 15/Δ). Il fait penser aux loquets métalliques de l'industrie. Mais ce nouveau loquet n'a pas du tout la perfection fonctionnelle du précédent. Pour pouvoir, par exemple, fermer la porte d'un seul coup, comme on faisait avec l'ancien loquet, on donne une pente à la «niche» où le loquet tombe, pour immobiliser la porte. Le glissement du loquet sur cette pente laisse beaucoup à désirer, parce qu'elle se fait difficilement et exige d'être graissée, de temps en temps, avec du savon.

Le système des portes pleines continue encore après la formation des types nou-

veaux de maisons, même pour les portes intérieures. Cependant, on peut quand même discerner une tendance à faire la porte « semblable » à des portes à petits cadres, comme on peut le constater dans une maison du village Zeytinlikeuī. L'une des trois planches qui constituent la surface de la porte est tirée en arrière (pl. 15/E).

Il est curieux de constater qu'à une époque beaucoup plus récente et dans la maison de Scarlatos qui peut — comme nous l'avons vu plus haut — être considérée déjà comme urbaine, les battants des portes présentent un système qui ressemble au système à petits cadres. Elle peut tromper quelqu'un qui voit la porte d'un côté, tandis que, quand il la voit de l'autre côté, il constate qu'il s'agit bel et bien d'une variation de l'ancien système de porte pleine (pl. 11/F).

Les fenêtres. A la maison de Coutouphos les fenêtres possèdent deux vantaux à tenon et mortaise. Il s'agit sans doute de fenêtres plus récentes remplaçant d'autres plus anciennes. Ce type de fenêtres s'applique à tous les types après la maison simple (pl. 19/2). A des maisons de ce genre d'autre part s'applique la fenêtre en guillotine, non construite à tenon et mortaise. La liaison des bois s'effectue seulement à « mis-bois ». La moitié d'en haut de la fenêtre est fixe et porte à sa partie basse un anneau de fer où passe une baguette pour tenir les volets (pl. 21/5). Solution très simple mais aussi très efficace.

La grandeur des fenêtres augmente avec le temps. D'une largeur de 55 - 60 cm et d'une hauteur de 85 - 120 cm aux monosiphs, elle se divise en quatre surfaces vitrées. Dans les fenêtres du type de maison traditionnelle postérieur, la largeur est de 75 - 80 cm et la hauteur atteint jusqu'à 130 cm, tandis que les surfaces vitrées sont au nombre de 6, même quelquefois de 8.

V. AUTRES EDIFICES

La maison du village qui sert à des besoins divers et permet à la famille de se suffire à elle-même est, très naturellement, l'espèce d'édifice le plus répandue. Il existe sans doute d'autres édifices; chacun d'eux a comme destination de répondre à un besoin spécial, mais, dans les années plus anciennes au moins, ils étaient peu nombreux. Les besoins auxquels ces espèces d'édifices sont appelées à répondre sont communautaires, comme le moulage du blé, la trituration des olives, le blanchissage du linge et l'acquisition de quelques articles indispensables qui ne peuvent être fabriqués à la maison.

a. Le moulin. Le moulage du blé s'effectuait dans des moulins à vent ou des moulins à eau. Il est possible de trouver ces deux genres à la fois dans le même village. Aujourd'hui les deux systèmes sont remplacés par la machine. On peut apercevoir des ruines des anciens moulins çà et là aux alentours des différents villages.

b. L'huilerie. Elle est aussi mécanisée aujourd'hui, mais les vieux se rappellent l'époque où la grosse pierre était mise en mouvement par les bras de l'homme ou par l'effort d'un cheval. L'édifice ne présentait pas un intérêt spécial parce qu'il était une espèce de soundourma.

c. Le lavoir. Le blanchissage, qui exigeait une eau abondante, s'effectuait près des fontaines spéciales, couvertes ordinairement d'un toit. Une grande fontaine-lavoir de cette

espèce est encore en fonction au village de Derekeuī, tandis qu'une autre, de petites dimensions, mais sans doute de l'époque des monospita existe et fonctionne encore à Zeytinlikeuī (pl. 16/A).

d. **La boutique.** Plus d'intérêt présente la boutique qui est de petites dimensions et n'a qu'un étage. Le but visé par celui qui la construit n'est autre que le principe fondamental de chaque boutique, c'est-à-dire montrer de la meilleure façon la marchandise pour attirer l'attention du passant et lui faire acheter quelque chose. Cela sera évidemment possible à l'aide d'une grande ouverture. C'est pour cette raison que l'on place, bout à bout, deux grandes fenêtres en guillotine, du type que nous avons vu appliquer aux anciennes maisons simples. Mais comme cette grande double fenêtre exigerait de grandes pièces de bois pour que son ouverture soit couverte, on a trouvé une solution très pratique à ce problème. La grande fenêtre est combinée avec la porte d'entrée de la boutique et on a élevé le tout jusqu'au toit en le protégeant de la pluie par un prolongement du toit (pl. 21/6). Ainsi est créé un type de boutique caractéristique, très commode.

Ce système de combinaison de la porte d'entrée avec la fenêtre qui sert de vitrine s'applique aussi à l'autre type, que nous avons vu en examinant l'évolution de la maison, où le hamoi est devenu boutique. Dans ce cas la grande ouverture est protégée par la saillie du balcon en bois du moussafir oda qui se trouve au-dessus (pl. 19/1).

e. **Le café.** Les édifices que nous avons examinés jusqu'à présent avaient comme destination de pourvoir aux besoins matériels de la vie quotidienne. Si maintenant nous tournons notre pensée vers des sphères plus spirituelles, il faudra mentionner le café comme centre social de rencontre. Mais il y a une évolution si rapide vers des types urbains, que dans aucun village de Imbros on n'a pu identifier un édifice identifiable aux anciens types du café. Dans le village de Tepekeuī est conservé cependant le souvenir d'un café très ancien où se réunissaient les riches villageois tandis que les pauvres se réunissaient le dimanche dans la cour de l'église.

f. **L'église.** Jusqu'à une époque récente on ne peut même pas parler d'école. On peut parler au contraire, et même abondamment, d'églises, parce que, si l'amour pour tout ce qui touche à la religion caractérise toutes les populations agricoles, à Imbros la religiosité est liée à chaque expression sociale. Mais pour nous dont le but est d'étudier l'architecture populaire de l'île, la construction des églises a très peu de spécimens qui nous intéressent. Ce phénomène, de prime abord paradoxal, a une cause inattendue: la grande ferveur religieuse des Imbriotes. Ce zèle exceptionnel avait comme résultat la recherche du «meilleur» pour l'édification de leurs églises, et le «meilleur» se confond presque toujours avec le «nouveau». Ainsi on a construit des églises, peut-être assez monumentales, mais malheureusement étrangères à la tradition locale.

Nous nous contenterons donc d'examiner l'«Église Basse» de Zeytinlikeuī et une chapelle caractéristique. Elles nous permettront de nous faire une idée de la construction traditionnelle d'églises à Imbros. A celles-ci nous ajouterons la chapelle de St Théodore, près du même village, à cause de sa singularité due à l'addition d'une nef à l'abside d'une église très ancienne.

L'Église Basse que les villageois connaissent simplement sous la dénomination de

Panagüia — La Toute Sainte — est dédiée à la Dormition de la Vierge. Elle est construite conformément au système de construction traditionnel, que nous avons vu appliquer aux maisons anciennes, comme celle de Coutouphos (pl. 22/2). Ses longs murs sont renforcés de trois contreforts triangulaires qui montent jusqu'au toit (pl. 22/3). Un grand «sourcil», comme celui que l'on mettait au-dessus des fenêtres des maisons, s'étend au-dessus de l'abside ronde, où s'ouvrent deux fenêtres laissant son axe aveugle (pl. 22/3). L'artisan inconnu a appliqué ici la solution la plus commode pour l'autel. En n'ouvrant pas de fenêtre sur l'axe de l'église, il a procuré à l'autel un fond qui, recevant la lumière de deux fenêtres symétriques, s'illumine d'une façon heureuse.

Devant la façade principale de l'église se trouve un banc de pierre, et à sa droite une série de cellules de moines, abandonnées aujourd'hui, avec une *cartella* devant elles.

g. La chapelle. La chapelle que nous avons l'intention de présenter, est aujourd'hui démolie, parce qu'on l'a considérée comme... insignifiante! Elle était dédiée à la Vierge *Mnimoritissa* et se trouvait sur un tertre, à droite de la rue qui mène du village central à Derekeü, un peu avant le point où commence la route vers Tepekeü.

La chapelle, à nef unique, était excessivement petite. Elle avait 3 m 20 de large et 4 m 30 de long (pl. 17/Δ : α). Son iconostase en bois, d'une forme simple, était posée à une distance de 1 m 30 du mur est, et son espace pouvait à peine contenir l'autel. Sur la façade ouest, à droite et à gauche de la porte d'entrée, deux bancs de pierre étaient adossés au mur. Une pierre de contour gravée, placée au milieu un cercle en creux, au-dessus de la porte, constituait sa seule décoration architecturale (pl. 17/Δ : γ). Mais ce qui attire notre attention sur cette chapelle si petite, c'est précisément cette porte d'entrée, qui mettait le constructeur inconnu devant un problème artistique très sérieux. Les dimensions de la façade sont si restreintes que l'ouverture d'une porte de hauteur normale — comme celle de la maison de Coutouphos, par exemple — la rapprocherait tellement du toit, que la petitesse de la façade serait immédiatement remarquée, et l'ensemble donnerait l'impression d'un jouet. Ce problème esthétique si délicat, l'artisan populaire qui a construit la *Mnimoritissa* non seulement l'a senti avec une intuition artistique remarquable, mais il en a trouvé, grâce à cette même intuition innée, la solution. Sacrifiant le «pratique» à l'«esthétique», il a donné à la porte une hauteur de 1 m 52 (pl. 17/Δ : β, 22/4). De loin la chapelle apparaît ainsi beaucoup plus grande qu'elle ne l'est en réalité. Inconsciemment, nous comparons les dimensions de la façade à celles de la porte que nous croyons de dimensions normales. Nous nous rendons compte des vraies dimensions de la porte seulement quand nous voulons y passer. Alors nous sommes obligés de «courber la nuque». On peut se demander si cet inconvénient pratique ne prend pas — en tant qu'acte de soumission — une importance symbolique, quand il s'agit d'entrer dans la Maison de Dieu.

Toutes les chapelles d'Imbros n'ont pas évidemment les dimensions exceptionnelles de celle que nous avons décrite. Mais leur forme générale et leur disposition intérieure sont ordinairement les mêmes. La chapelle de St Théodore de Zeytinlikeü est une exception. Ici l'abside est aussi large que la nef (pl. 17/A). Mais ce n'est pas seulement ce détail qui différencie cette chapelle de toutes les autres. L'abside, d'une largeur excessive pour des

chapelles pareilles (diam. 2 m 60), a un mur plus épais (80 cm) que celui de la nef (60 cm). Autre fait plus important: malgré la construction du mur en pierres locales il présente l'alternance caractéristique (pl. 16/Γ : α) des lits de pierres avec des briques des murs byzantins, et plus précisément de ceux de l'«École de la Capitale». La grandeur des briques (26 × 2,5 cm), le genre et l'épaisseur du mortier (*courassani* de 4 cm), ne permettent pas de douter qu'il s'agit d'une construction byzantine. Au surplus, des pierres faisant saillie du mur de l'abside vers le nord et le sud, montrent que cette dernière appartenait à une église plus large qu'aujourd'hui. Dans et autour de la chapelle, d'autre part, on rencontre des fûts des colonnes (β), libres ou enfoncés dans les murs. Il existe aussi dans l'église un parapet byzantin (pl. 17/B), ainsi qu'une plaque plus petite présentant une croix entre deux dauphins (pl. 17/Γ), murée au-dessus de la porte d'entrée de la chapelle.

Il n'y a pas lieu ici d'étudier le problème archéologique de la fixation des dimensions, de la forme et de la chronologie de l'édifice byzantin; il suffit que nous donnions les preuves de son existence. Mais ce qu'il faut exalter ici, c'est la virtuosité et le sentiment artistique de l'artisan populaire qui a ajusté la nef de la chapelle à l'abside de l'église ancienne. En dépassant les limites de l'art d'un maçon habituel, il a profité des restes de l'ancienne église pour «corner» la chapelle. D'abord il a scellé au-dessus de la porte la plaque des dauphins, en prenant soin, pour la relever, de l'encadrer de deux briques byzantines en haut et de deux autres de côté (pl. 17/Γ). Il a rempli aussi la petite cavité de l'arc, sur lequel s'appuie la croix, avec un morceau de brique, qu'il a spécialement taillé dans ce but. Plus loin il a placé un morceau de colonne en marbre, décrivant ainsi sur le mur sombre un cercle blanc. Mais ce cercle n'est plus à l'état naturel. Il l'entoura de morceaux de briques qui ne se dirigent pas vers le même centre, et laissent le quart de bas du cercle non couvert (pl. 16/Γ : β). Une croix gravée sur le demi-cercle d'en haut complète la composition.

La virtuosité décorative de l'artisan populaire ne le laisse pas négliger les morceaux les plus insignifiants même qu'il trouve sur place. Au mur sud de la chapelle une ligne de petits morceaux de marbre blanc produisent une ligne fortement lumineuse sur le fond sombre de sa surface.

Devant la chapelle s'étend une cour pavée de pierres, avec une cheminée pour la fête du Saint Protecteur du village. Sa fête se déroule, jusqu'à présent, avec beaucoup de magnificence.

VI. OBSERVATIONS ESTHÉTIQUES

Les observations faites au chapitre précédent, à propos de la décoration des chapelles, peuvent s'étendre à toute l'architecture populaire d'Imbros. Décorer un élément architectural était pour l'artisan une affaire d'amour propre. Ainsi les poinçons des fermes, sont décorés par des incisions (pl. 14/Δ). Les supports des étagères prennent des formes décoratives (pl. 10/Z). Les planches étroites, posées à leurs extrémités, deviennent dentelées, et les ouvertures des manguénés présentent de riches formes décoratives (pl. 10/E). Les maçons non plus ne le cèdent en rien sur ce point; on voit dans les rues des vil-

lages des coins d'édifices coupés en biais, formant ainsi un triangle vers le haut. Non seulement ce triangle présente des formes décoratives intéressantes, mais quelquefois aussi dans le tressage de la partie verticale du mur en biais, on aperçoit des combinaisons de pierres décoratives (pl. 9/E, Z, H, Θ - 22/5, 6, 7). Des combinaisons décoratives de pierres ou de briques aussi sur les cheminées (pl. 20/7).

Les manifestations de ce sentiment artistique inné dans l'âme populaire ont certainement une importance beaucoup plus grande. Elle saisit d'une façon instinctive les proportions irréprochables dans l'œuvre qu'elle crée. Cette œuvre acquiert ainsi la qualité d'une vraie œuvre d'art. Il n'est pas exagéré de dire que la maison imbriote possède cette qualité.

Pour nous en convaincre, prenons comme exemple la maison de Coutouphos. Isolons de sa coupe longitudinale (pl. 3/B) les lignes principales qui constituent la composition architecturale de l'espace intérieur de son anoi. Les observations que nous pouvons faire sont les suivantes:

- Les rectangles formés par la surface plane de la goukeri (δετυ) et par la surface du mur, où s'ouvre la fenêtre nord (θιρσ), présentent la même proportion (τε parallèle à ρι).
- La fenêtre nord se trouve exactement au milieu de la partie du mur (θιρσ) qui s'étend du manguéné (εζπρ), jusqu'au mur est (κσ). Cette fenêtre a la proportion du mur dans lequel elle est ouverte (κσ perpendiculaire à ρι). D'autre part celui-ci est né de la juxtaposition de deux rectangles de même proportion (θζ perpendiculaire à ρι).
- Nous trouvons aussi la proportion de ce dernier mur dans la partie qui se trouve au-dessus des dépôts de céréales (θζ parallèle à εζ). Elle a par conséquent la même proportion que celle de la goukeri (κσ perpendiculaire à ρι).
- Enfin, le rectangle limité par les deux étagères superposées (ζγθι) a la proportion du mur (βγδη) qui se trouve au-dessus d'elle (θζ parallèle à εζ).

Ces observations expliquent pourquoi l'intérieur de l'anoi de la maison examinée produit cette impression si intime et «chaude» ressentie même à la seule vue du dessin de sa coupe (pl. 3/A), des façades (pl. 5,6), ou de sa photographie (pl. 18/3). Les artisans populaires en bien des cas peuvent être aisément nos maîtres. Songeons aux dimensions des maisons imbriotes, à l'échelle humaine, à la solution rationnelle portée aux problèmes fonctionnels, aux plus petits détails, preuve d'une virtuosité admirable. Il nous sera alors impossible de ne pas éprouver de l'admiration pour ces artisans du peuple.

VII. RELATIONS

L'étude, dans les chapitres précédents, de l'architecture populaire d'Imbros et surtout de son élément principal, la maison, ne peut pas être considérée comme terminée, sans essayer de répondre à quelques questions qui se posent spontanément au lecteur attentif. Ces questions sont les suivantes: a. A quelle famille de maisons appartient celle d'Imbros? b. Quelle est son origine? c. Quelle est sa relation avec les maisons d'autres régions?

D'abord la position d'Imbros. Étant une des îles de la Mer Égée, il est tout à fait

naturel de comparer sa maison avec celles des autres îles de la même Mer. Mais cette comparaison nous cause une surprise. Nous constatons que seulement à Imbros, et dans l'île voisine de Limnos, les maisons sont couvertes d'un toit en tuiles. Dans toutes les autres îles de la Mer Égée — même à Samothrace qui se trouve au nord d'Imbros — la couverture est en terrasse.

Quelle est la cause de cette exception et pourquoi la trouvons-nous, sauf à Imbros, seulement à Limnos et non autre part?

La seconde partie de cette nouvelle question peut trouver une réponse. Prenons en considération la descendance commune et les relations étroites, dans les années passées, des habitants des deux îles.

La première partie de la question présente des difficultés. Quoique le toit en tuiles groupe les maisons des deux îles dans la série des maisons nordiques, ces maisons présentent curieusement une différence essentielle entre elles: les maisons d'Imbros ont toujours l'entrée sur leur côté long. De ce fait elles appartiennent au groupe des maisons à front large, tandis que celles de Limnos ont l'entrée sur leur côté étroit et appartiennent au groupe des maisons à front étroit, qui est plus rare.

Malgré cette différence, puisqu'il s'agit, dans les deux cas, de maison de type nordique, il faut chercher son origine au Nord, et surtout en Thrace, la région la plus proche.

Les maisons de Thrace, construites en pierre comme celles des deux îles, sont composées, dans leur forme essentielle, d'une pièce à étage unique où l'on habite et qui est nommée, comme à Imbros, *spiti* (maison). Et d'une autre, plus grande, qui sert de dépôt et d'écurie et s'appelle *kilar*. Ces deux pièces, de forme rectangulaire, s'unissent par leurs côtés étroits formant de cette façon un rectangle de proportions allongées. Devant le côté long, orienté vers le sud, de ce rectangle se trouve un porche continu où sont percées les portes du *spiti* et du *kilar*.

Il est évident que cette forme correspond exactement à la forme du dami imbriote avec la *carsella* en avant. Ce qui caractérise aussi la parenté des deux formes est le fait suivant. Comme au dami d'Imbros, aucune fenêtre n'est percée dans la maison de Thrace; l'éclairage de l'intérieur ne se fait que par les lucarnes du toit. Elles ont la même forme dans les deux cas.

Sauf ce type de base de maison qui appartient au groupe des maisons à front large — nommé *spiti dipla* en Thrace — il existe parallèlement, dans une de ses régions, un second type de base de maison à front étroit appelé *spiti sto makros*. Il paraît donc que les maisons de toutes les deux îles ont leur origine en Thrace dont le *spiti dipla* est appliqué à Imbros et le *spiti sto makros* à Limnos.

Malgré leur origine nordique, les maisons des deux îles ne sont pas exemptes d'influences constructives des autres îles de la Mer Égée qui suivaient la tradition du Sud. Nous avons vu qu'à Imbros sous les tuiles on mettait une couche de phtérie et une couche de boue argileuse, système appliqué au *doma*, c'est-à-dire au toit en terrasse du Sud. La même construction s'applique aussi à Limnos, mais au lieu de la phtérie on se sert des algues de la mer. D'autre part nous avons vu aussi que nombre de *damia* secondaires étaient cou-

verts seulement d'argile, sans tuiles, chose qui approchait le toit du doma réel, c'est-à-dire tout à fait horizontal.

Une autre caractéristique de la maison agricole en général est de réunir à la même place toutes les pièces nécessaires à la vie de la famille, l'écurie, et les pièces auxiliaires: dépôt, four etc. Dans beaucoup de cas hommes et animaux habitent la même pièce ou les animaux sont en bas et les hommes en haut. Il est évident que dans les deux cas les conditions d'hygiène sont violées et le confort de la famille en souffre. Pour cette raison les efforts pour l'amélioration des conditions de la vie tendent à la séparation du domicile de l'homme de celui des animaux. Impossible de réaliser ce projet d'un jour à l'autre. Il est possible de trouver des maisons agricoles assez évoluées à d'autres points de vue, mais dans lesquelles ces deux éléments ne sont pas encore séparés. Que ce pas décisif ait été fait à peu près dès le commencement, par la création en même temps du dami et de la maison du village, est une des caractéristiques d'Imbros. La maison a tellement évolué qu'il est difficile de la classer dans la catégorie de la maison «agricole», à laquelle appartient indiscutablement le dami. C'est pour cela que la maison «villageoise» se trouve, à Imbros, très près de la maison «bourgeoise» et devient à peu près telle, quand, en son second stade évolutif, l'escalier se place à l'intérieur, les pièces se multiplient et apparaît aussi la pièce spéciale pour l'hôte, le *monospito*. Celle-ci ne manque pas dans les maisons bourgeoises. Le monospito même, avec la maison haute et basse et la goukeri aux compositions multiples, procure au paysan imbrosite une vie presque aussi confortable que la vraie maison bourgeoise.

Mais quelle est l'origine de cette division en maison haute et basse qui ne se trouve que dans les maisons de cette catégorie? Quelle est l'origine de ce complexe de goukeri, si savamment organisé, lequel dans les maisons paissages d'autres pays peut n'être qu'une simple planche où l'on entasse les moutons pendant le jour?

Pour trouver une réponse à ces questions il faut tourner le regard vers l'Anatolie des temps passés. Nous verrons alors que les Turcs, qui ont envahi l'Asie Mineure, avaient l'habitude d'enlever leurs souliers quand ils entraient dans la chambre d'habitation. Ils s'asseyaient alors, les jambes croisées, sur des tapis et des *minders*, qui sont des canapés très bas et très larges.

La chambre était pour eux la «maison» (*hane*) à laquelle conduisait un corridor, d'abord ouvert, qui prenait différents noms dont le plus usuel était *Sofa*. Comme ils concevaient la chambre comme une «maison», ils concevaient le sofa comme une «rue» et ils le traversaient en portant leurs souliers. Mais au moment où ils entraient dans la «maison», c'est-à-dire la chambre, il fallait les enlever. C'est pour cela que le plancher de la chambre se divisa en deux parties: une plus petite, le *paboutchlouk*, habituellement couverte de dalles de pierre cuite, au niveau du sofa (on y enlevait et laissait les souliers), et une autre, plus grande, couverte de tapis, sur laquelle en marchant sans souliers, on s'asseyait, mangeait et dormait. Cette partie de la chambre, le *seki*, toujours en bois pour être chaud et où se trouvait le foyer, était surélevé de 10 à 20 centimètres.

Le mur de la chambre qui correspondait au paboutchlouk était couvert d'une armoire complexe. Elle se composait d'une grande partie centrale qui portait deux battants,

le *yukluk*, servant à entasser les matelas pendant le jour. A l'une des extrémités du *yukluk*, ou même à toutes les deux, se trouvaient des étagères superposées, les *heudjré*. La plupart d'entre elles avaient une forme triangulaire, pour constituer, avec leur façade en biais, une surface intermédiaire du *yukluk*, plus étroite, vers les armoires de côté qui étaient plus larges.

Il est évident, d'après la description de la maison anatolienne, que la division en deux du monospito d'Imbros à l'aide d'un gradin, se réfère au *seki*, qui se rencontre assez tôt dans le type le plus ancien de la maison d'Asie Mineure. Ce type est aussi un monospito avec sofa ouvert ou *hayat*. Dans cette maison les habitants vivent, mangent et dorment au *seki*, pendant de la maison haute d'Imbros. Il contient aussi le foyer. Le *yukluk* qui se trouve au *paboutchlouk*, pendant de la maison basse, a, comme la *goukeri*, une partie pour les matelas — avec la seule différence que cette partie aussi porte des battants — et commence, comme elle, par de petites armoires basses. Une ou deux armoires pour les vêtements et des *heudjrés*, le pendant du *menguéné imbriote*, complètent le complexe.

Si donc dans le *dami* nous discernons l'influence de la Thrace, l'influence anatolienne est évidente dans la maison du village. Le paysan *imbriote* construit peut-être lui-même, comme c'est l'habitude dans d'autres régions, son *dami*, mais pas sa maison de village. Celle-ci est toujours artisanale. Ce fait nous permet peut-être de penser que cette influence provient non pas directement de l'Asie Mineure, mais, par l'intermédiaire de la Thrace, probablement d'Edirne. Là existe aussi la division de la chambre et l'armoire complexe dans les maisons bourgeoises et aristocratiques.

Ainsi à Imbros se sont réalisées, dans le *dami*, les conditions convenables pour la manifestation de la disposition artistique mûrie de l'artisan populaire. Celle-ci s'élève au niveau dont nous avons parlé au chapitre précédent.

A ce point de vue la maison *imbriote* peut se comparer avec celle du Dodécanèse. Mais tandis que là-bas la disposition artistique s'est manifestée plutôt dans les détails — comme un décor riche —, à Imbros elle s'est manifestée, comme nous l'avons vu, sur le plan purement architectural, par la composition esthétiquement convenable des parties mêmes de la maison.

Dans les détails nous trouverons, comme il est naturel, à la maison *imbriote* des points communs avec les maisons populaires d'autres régions. Les dénominations analogues des différentes parties de la maison le prouvent. Mais il faut insister, ici aussi, sur la clairvoyance avec laquelle l'artisan d'Imbros a utilisé toute chose. Elles sont pratiquement efficaces (comme le *kataracht* et le loquet ancien). Il a aussi appliqué des modes qui assurent le confort et facilitent la vie (comme l'isolation thermique du toit et la surélévation du lieu de broyage du grain). Tout ceci prouve le rationalisme avec lequel on affrontait les problèmes techniques, pour aboutir à des solutions pratiques admirablement efficaces.

Mais cette coïncidence de la forme artistique, technique et pratique constitue le fond même de l'architecture. Nous pouvons donc conclure qu'elle a imprégné l'architecture populaire de l'île Imbros.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	7
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	9
α'. Τὸ νησι	9
β'. Τὰ χωριά	9
γ'. Ρυμοτομία	11
δ'. Ἔθιμα	12
Α'. ΤΑ ΣΠΙΤΙΑ	14
α'. Γενικά	14
β'. Περιγραφή	14
γ'. Παραλλαγές	17
δ'. Ἐξέλιξι	19
Β'. ΤΑ ΜΕΡΗ ΤΟΥ ΣΠΙΤΙΟΥ	23
α'. Ἡ αὐλή	23
1. Ὁ φούρνος	23
2. Ὁ σουντουρμάς	24
3. Τὸ ἀναγκαῖο	24
β'. Τὸ κτήριο	24
1. Τὸ τζάκι	24
2. Ἡ γούκερη	25
3. Τ' ἀμπάρια	25
4. Τὰ ράφια	25
5. Ὁ λαγηνοστάτης	26
6. Ἀμπαντή	26
7. Τὰ πιθάρια	26
8. Σκάφες	26
Γ'. ΤΑ ΝΤΑΜΙΑ	27
α'. Περιγραφή	27
β'. Παραλλαγές καὶ ἐξέλιξι	27
Δ'. ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΑ	30
α'. Οἱ πέτρες	30
β'. Τὸ ξύλο	31
1. Ἡ στέγη	31
2. Τὸ πάτωμα	33
3. Τὰ κουφώματα	33

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Ε'. ΑΛΛΑ ΚΤΗΡΙΑ	36
α'. Ὁ μύλος	36
β'. Τὸ ἐλαιοτριβεῖο	36
γ'. Τὸ πλυντήριο	36
δ'. Τὸ μαγαζί	37
ε'. Τὸ καφενεῖο	38
ζ'. Ἡ ἐκκλησία	38
ζ'. Τὸ παρεκκλήσι	39
Σ'. Αἰσθητικά	42
Ζ'. Συσχετισμοί	44
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ἡ σχετικὴ μετὰ τὸ σπῆτι βιβλιογραφία στὴν Τουρκία	50
RÉSUMÉ	56

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

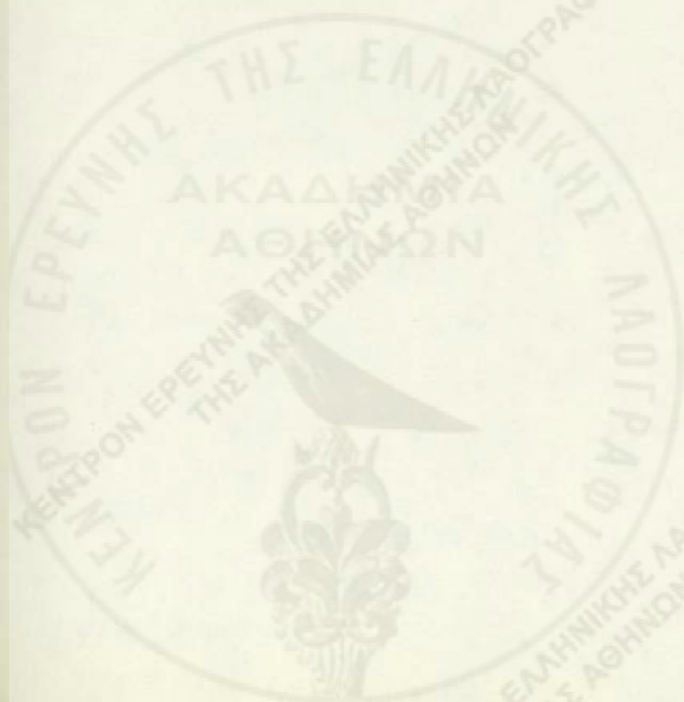

ΠΙΝΑΚΕΣ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΣΥΝΤΜΗΣΕΙΣ ΣΤΟΥΣ ΠΙΝΑΚΕΣ

Α = 'Αμπάρι
Αγ = 'Αγκωνάρι
Αι = 'Ανιπνιά
Ακ = 'Αναγκαῖο
Αλ = 'Αλῶνι
Αμ = 'Αμπαντή
Αν = 'Ανώι
Απ = 'Αποθήκη
Αρ = 'Ακροκέραμο
ΑΣ = 'Απάνου σπίτ'
Ας = 'Αναγός
Αφ = 'Ανηφοριάς

Β = Βράχος
Βπ = Βορεινὸ παράθ.
Βρ = Βρύση

Γ = Γούπερ
Γπ = Γουρνούδα
Δ = Δοκάρι
Δρ = Δρόμος
Δτ = Διατόνι

Ε = Εἴσοδος
Εξ = 'Εξώστης

Θα = 'Αμπαροθυρίδα
Θδ = Θυρ'δάκι
Θρ = Θυρίδα
Θσ = Θέχι

Θφ = Φουρνοθυρίδα

Κ = Κρουνός
Κβ = Κρεβάτι
Κγ = Κατωγῇ
Κδ = Κρομμυδάκια
Κλ = Καρτσέλα
Κμ = Κουμάσι
Κρ = Κρεμαστή
Κσ = Κάτου σπίτ'
Κτ = Κατώι
Κφ = Κορφιάτης
Κχ = Καρκαβίτης

Λ = Λαγκωνάρι
Λχ = Λαγκωνάρι

Μ = Μανιόλας
Μα = Μανιόλας
Μζ = Μανιόλας
Μκ = Μπλοκάς
Μλ = Μανιόλας
Μμ = Μανιόλας
Μν = Μανιόλας
Μο = Μουσάφις
Μπ = Μπαμπάς
Μσ = Μισοντόνι
Μτ = Μποστάνι
Μφ = Μπριόφλι

Π = Πετρόσκαλα

Πγ = Πηγάδι
Πζ = Πεζούλα
Πρ = Προσθήκη
Πσ = Πετρόσκαφη
Πτ = Πατητήρι
Πχ = Παχνί

Σ = Σουντουρμάς
Σβ = Στάβλος
Σκ = Σκιστή
Σλ = Σάλα
Σπ = Σπίτος
Σρ = Σκόρδα
Στ = Στύλος
Σφ = Σφίδα

Τ = Τζάκι
Τζ = Τζακούπα
Τι = Τζακούπα
Τσ = Τσάπι

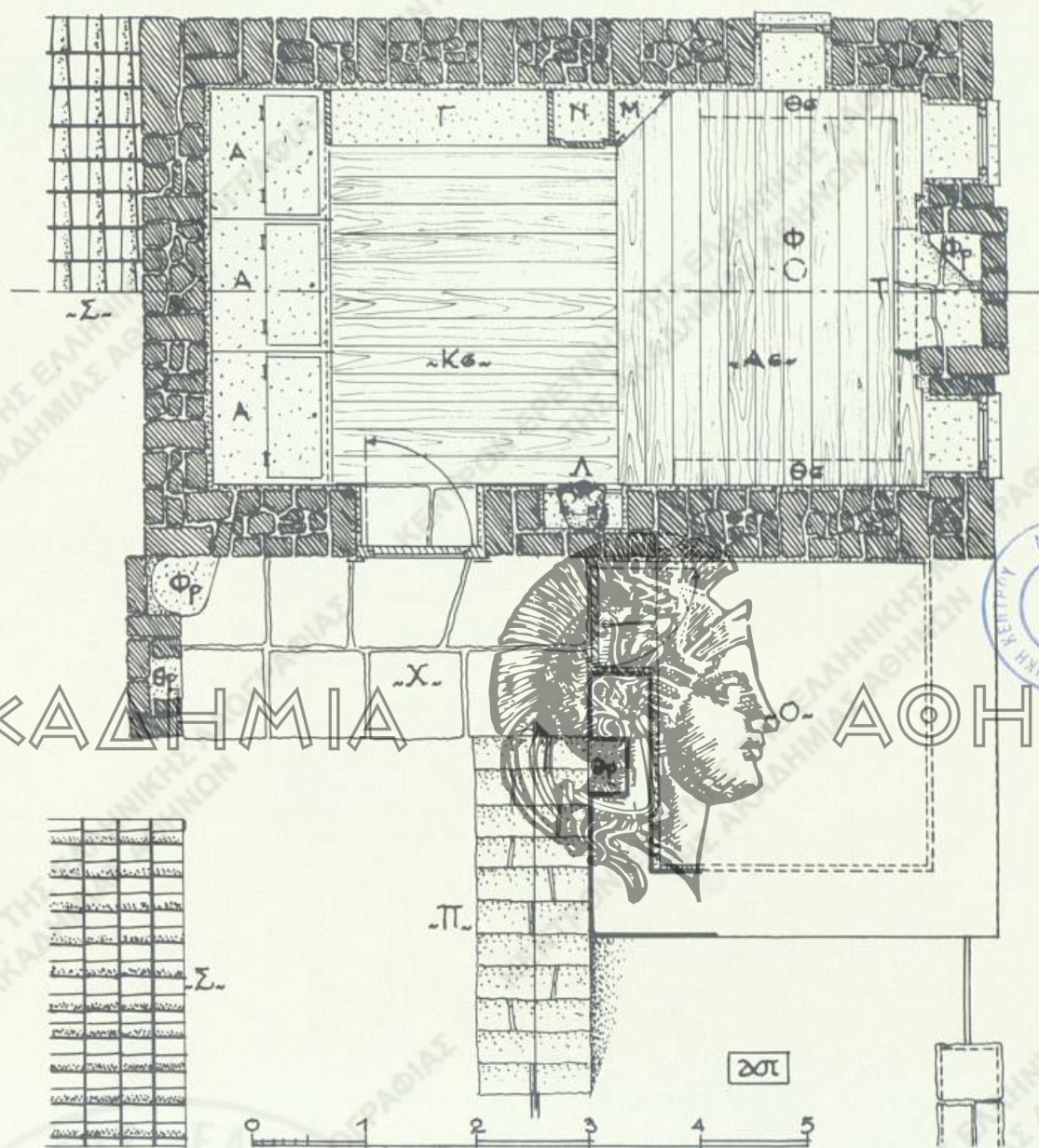
Φ = Φεγγίτης
Φλ = Φάλι
Φν = Φοῦρνος
Φρ = Φουρνί

Χ = Χαγιάτι
Χμ = Χαμώι
Χν = Χαντάκι
Χρ = Χόρτο

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

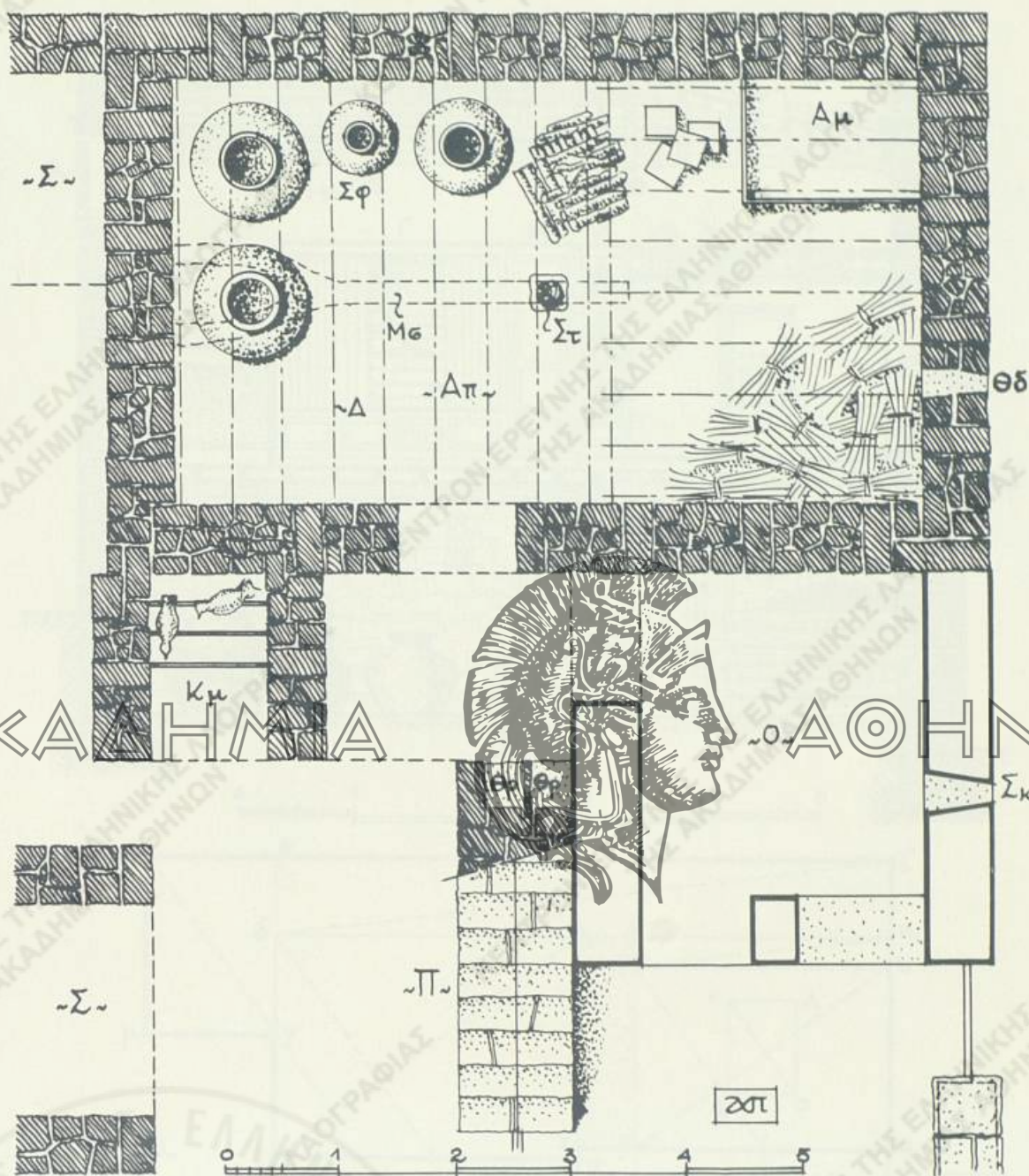

ΠΙΝ. 1 : ΤΟ ΣΠΙΤΙ ΤΟΥ ΚΟΥΤΟΥΦΟΥ ΣΤΟΝ ΑΊΘΡΟΔΡΟΜΟΝ

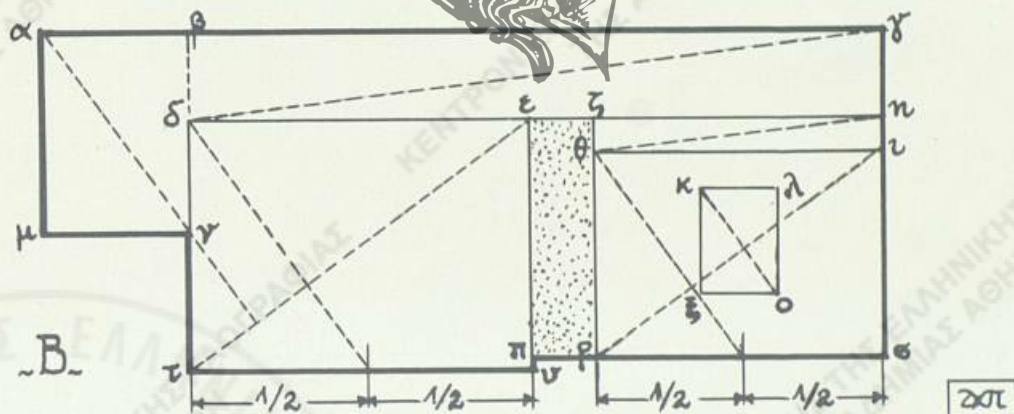
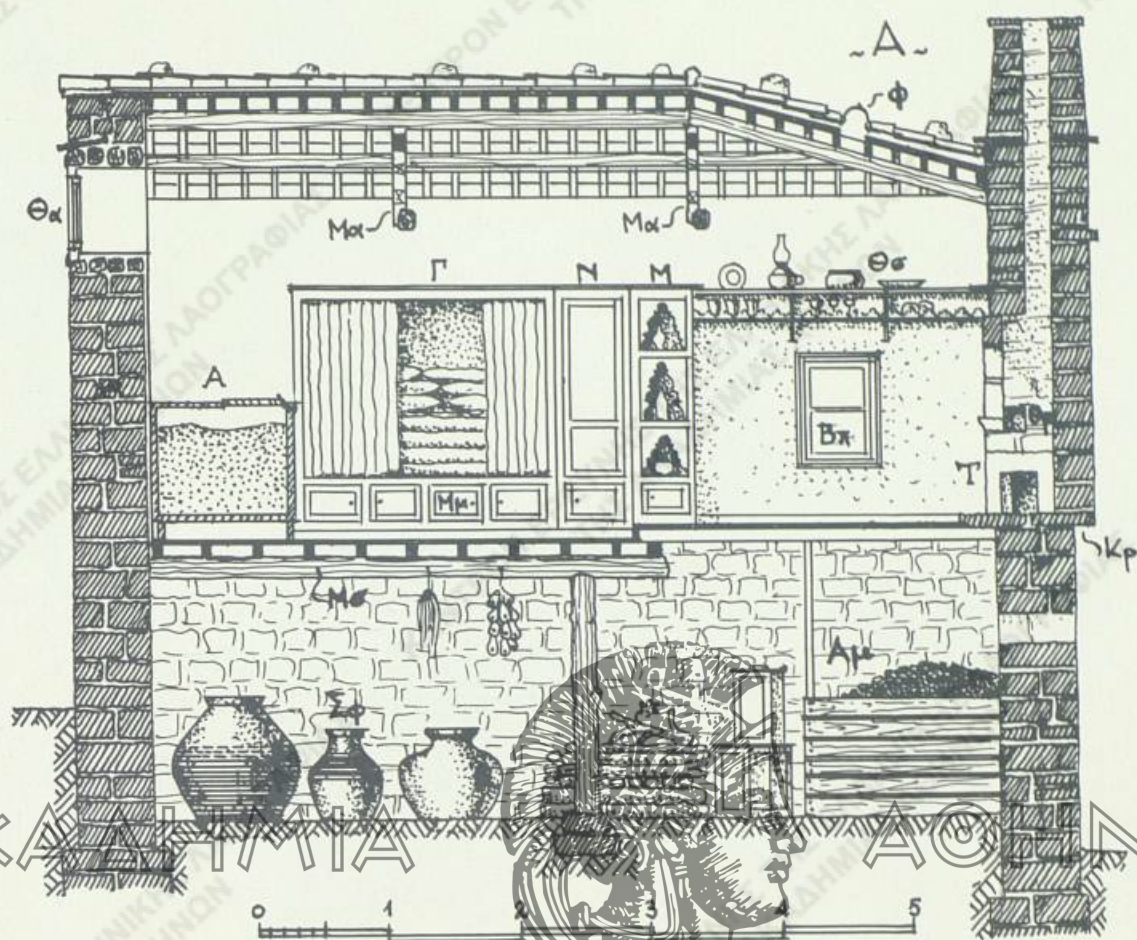
Π. : Πετρόσκαλα	Α. : Ὀντάς	Ν : Ντολάν'	Λ : Λαηνουετάνς
Χ. : Χαχιάτ'	Σ. : Σουντουρμάς	Μ : Μεγκενές	Φρ : Φουρνί
Κω. : Κάτου σπίτ	Α : Ἀμπάρικ	Θε : Θέεχ	Τ : Τζάκι
Αε. : Ἀπάνου σπίτ	Γ : Γούκερη	Θρ : Θυρίδα	Φ : Φερχίτς

ΑΚΑΔΗΜΕΙΑ

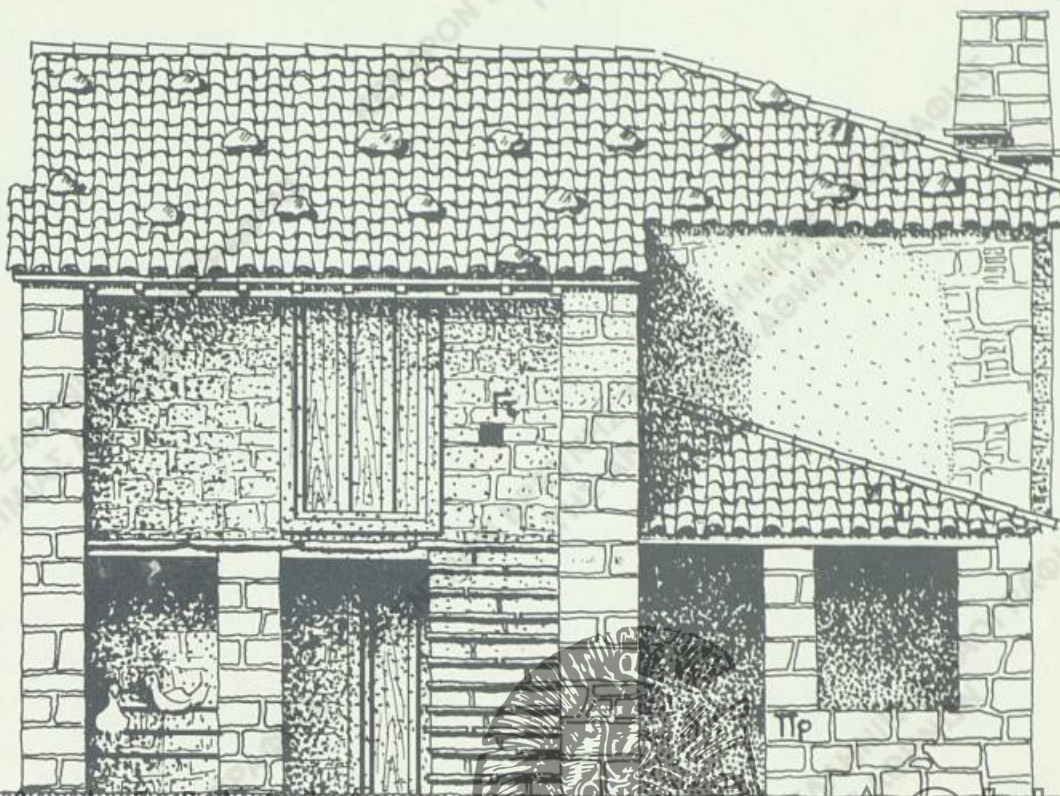
ΠΙΝ. 2 : ΤΟ ΣΠΙΤΙ ΤΟΥ ΚΟΥΤΟΥΦΟΥ ΣΤΟΝ ΑΙΘΟΔΩΡΟ ~ ΚΑΤΩΡΙ

~Π~ : Πετρόσκαλα	Θρ : Θυρίδα	Κμ : Κουμάς	Δ : Άξονας δοκαριού
~Απ~ : Άποθήκη	Αμ : Άμπαντή	Θδ : Θυρ'δάκι	Με : Μισοντόκι
~Στ~ : Στύλος	Σφ : Σφίδα	Σ : Σουντουράς	~Ο~ : Όντας

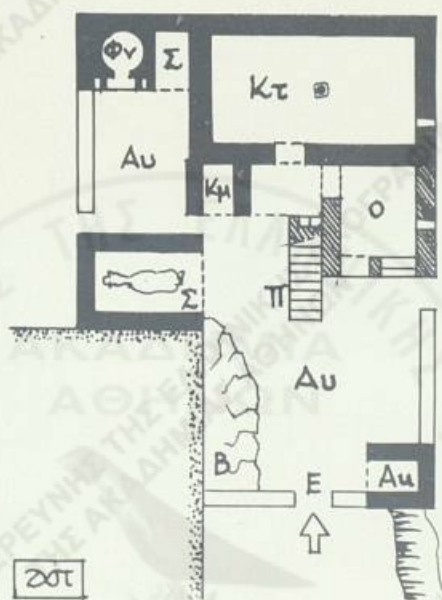
ΠΙΝ.3:ΤΟ ΣΠΙΤΙ ΤΩ ΚΥΤΑΦΥ ΣΤΟΝ ΑΪΘΟΔΩΡΟ ~ΚΑΤΑ ΜΗΚΟΣ Τ.

Μα:Μακάσι	Μ : Μεγκενές	Θρ:Θυρίδα	Κρ:Κρεμαστή
Φ:Φεγγίτς	Μμ:Μισάντερα	Θα:Αμπροθυρίδα	Σφ:Σφίδα
Α:Αμπάρι	Θσ:Θέσχι	Η :Ντουλάπ'	Αμ:Αμπκντή
Γ:Γούκερη	Βπ:Βορεινό παράθ.	Τ:Τζάκι	Με:Μισοντόκι

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Πιν. 5 : ΤΟ ΣΠΙΤΙ ΤΟΥ ΚΟΥΤΟΓΓΟΥ ΣΤΟΝ ΑΪΘΟΔΩΡΟ

Β : ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΟ

Ε : Είσοδος Ακ : Άναγκαϊο
 Β : Βράχος Ο : Όντας
 Αυ : Αύλη Κμ : Κουμάει
 Σ : Σουντουρμάς Κτ : Κατώι
 Π : Πετρόσκελα Φν : Φούρνος
 Γτ : Γατοθυρίδα Πρ : Προσθήκη

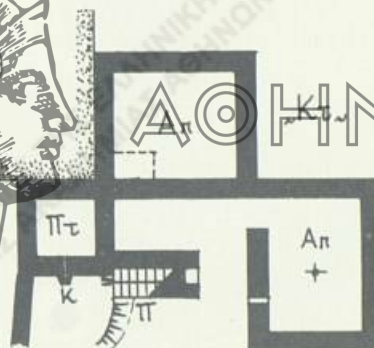
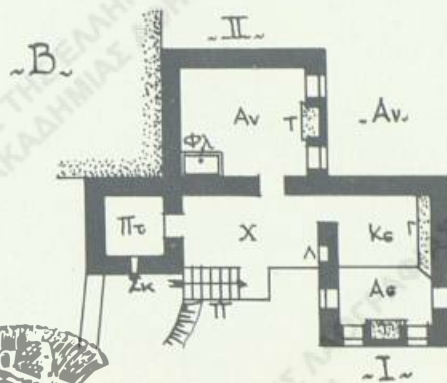
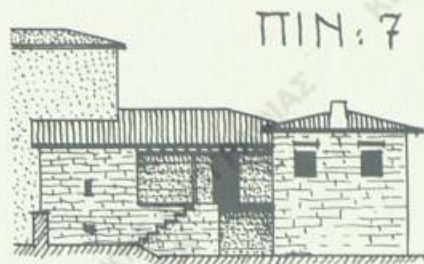
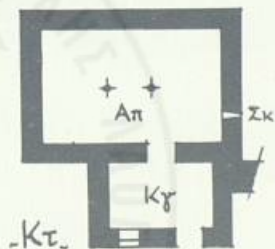
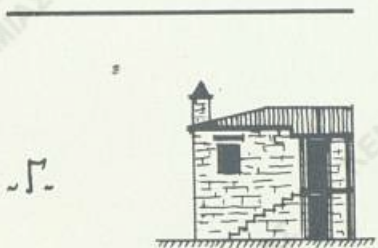
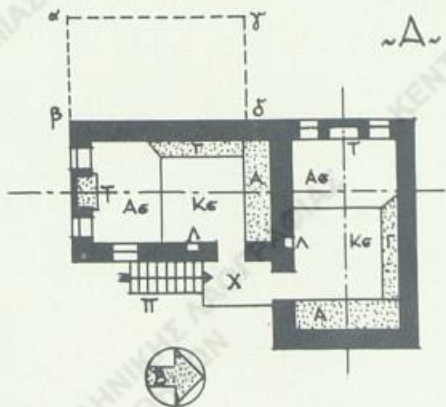
ΑΚΑΔΗΤΑ

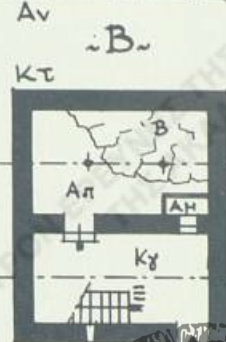
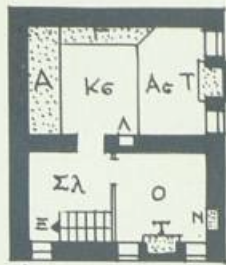
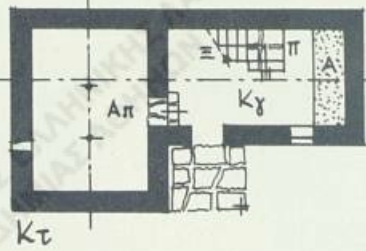
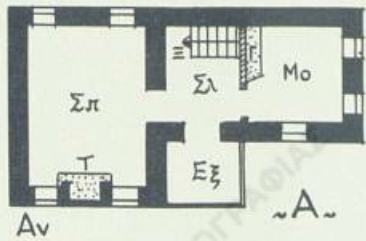

Πιν. 6: ΤΟ ΣΠΙΤΙ ΤΟΥ ΚΟΥΤΟΥΦΟΥ ΣΤΗΝ ΔΙΘΟΔΩΡΟ ~ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΟΨΗ

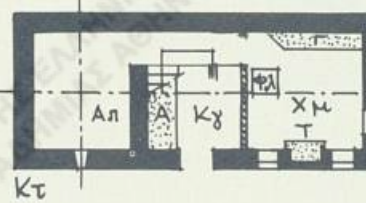
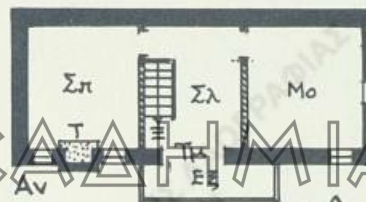
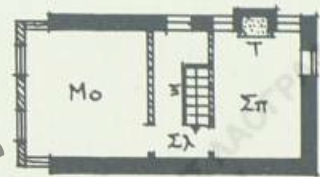
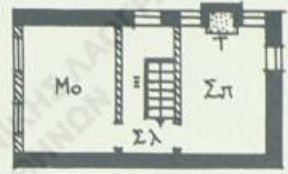
Αχ: Αγκωνάρι Σκ: Σκιετή Μζ: Μπατζάς
Θδ: Θυρ'δάκι Κρ: Κρεμαστή Αρ: Ακροκέραμο

201

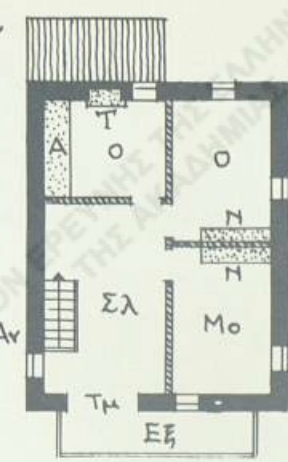
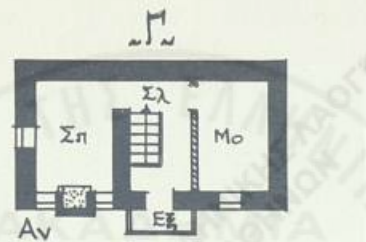

ΠΙΝ:8

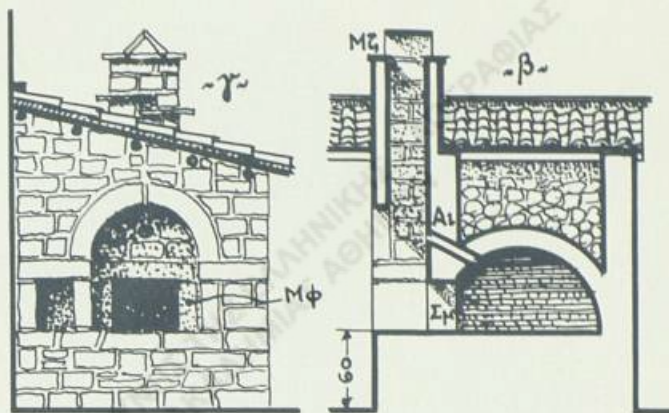

~H~

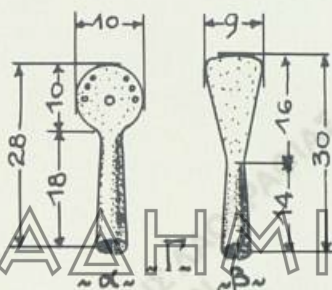

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

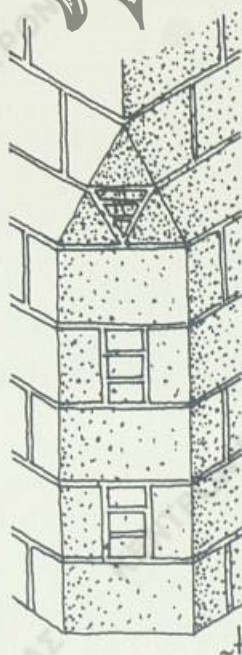
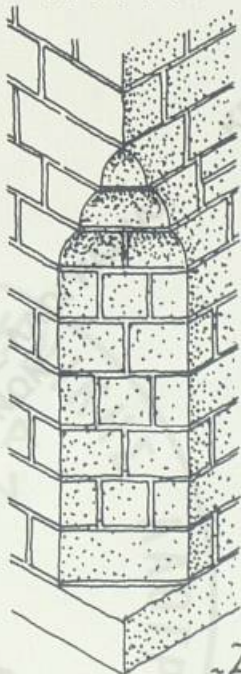
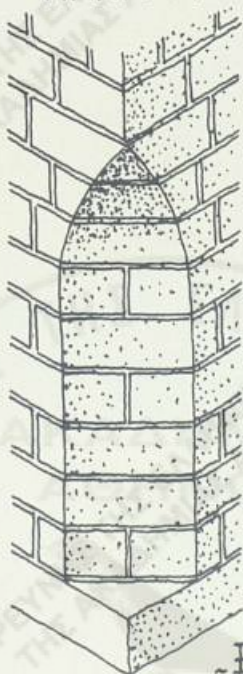
ΑΘΗΝΩΝ

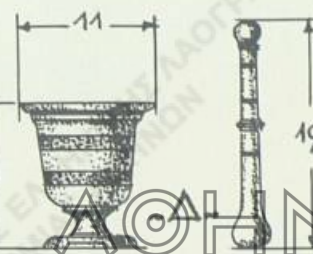
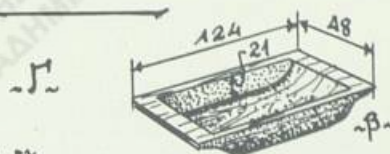
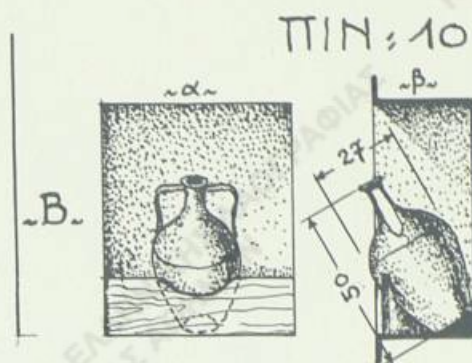
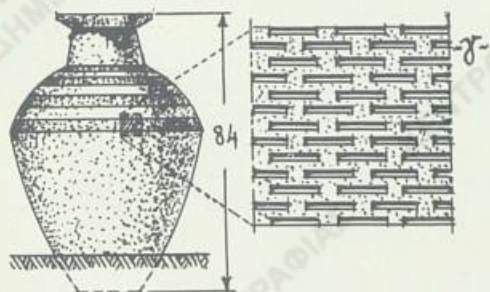
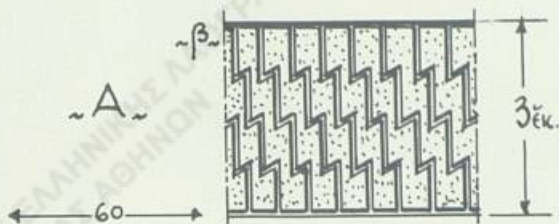
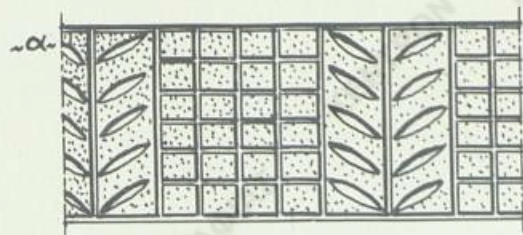

Technical drawing of a mechanical part. The drawing includes a perspective view on the left and two orthographic views on the right. The perspective view shows a cylindrical component with a flange and a central hole. Dimensions are indicated: a diameter of $\sim \alpha \sim$ for the main body, a diameter of $\sim B \sim$ for the flange, a height of 100 for the main body, and a width of 200 for the base. The orthographic views on the right show the top and side views. The top view is a rectangle with dimensions 115 and 35 . The side view shows a profile with a central hole and a diameter of $\sim \Delta \sim$. A scale bar at the top right indicates a length of 1 unit.

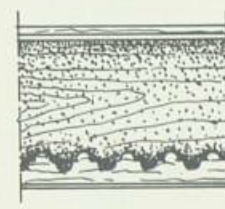
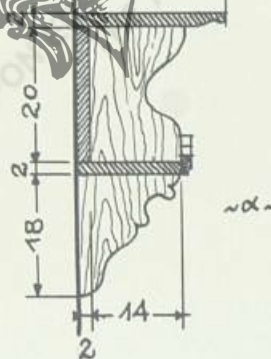
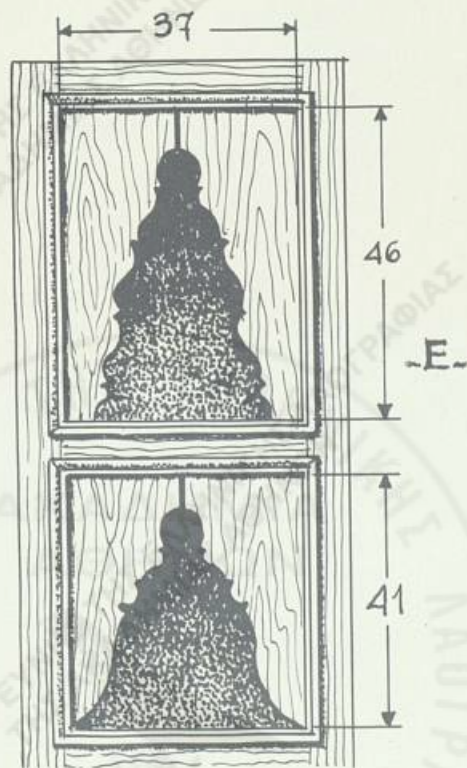
ΔΙ' ΘΟΔΩΡΟΣ

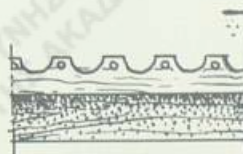
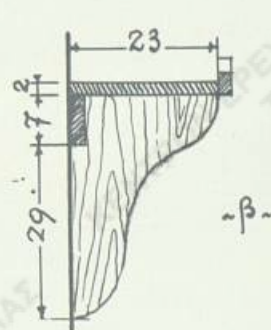

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ

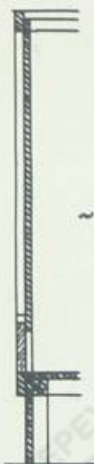
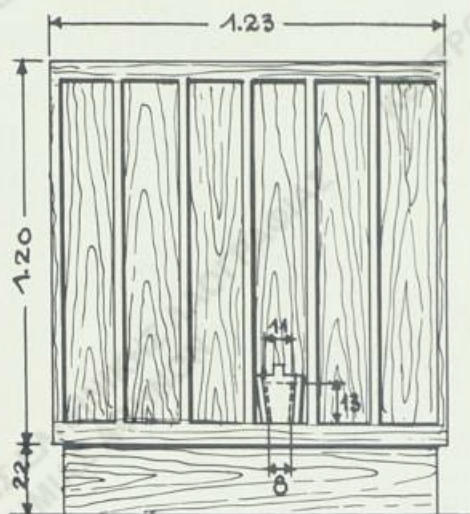

~Ζ~

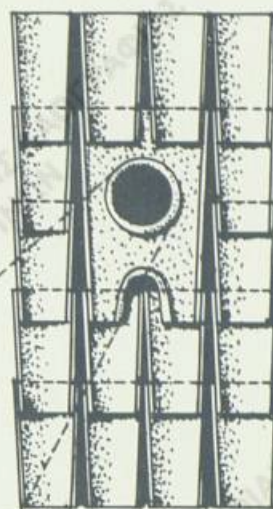
~β~

201

~Α~

ΠΙΝ: 11

~α~

~β~

~Β~

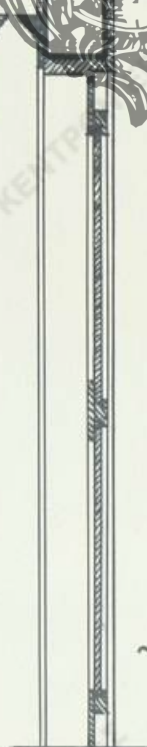

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

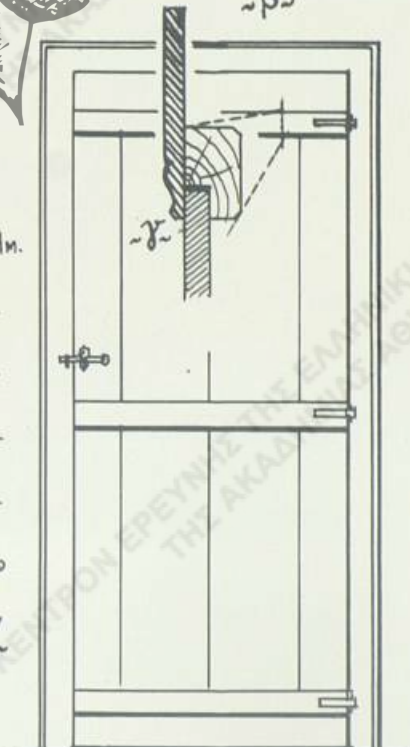
~α~

~β~

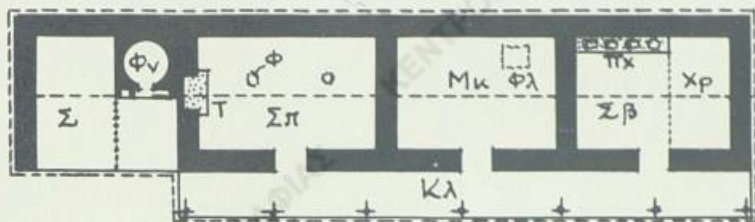

1m.

~Γ~

~γ~

ΠΙΝ: 12

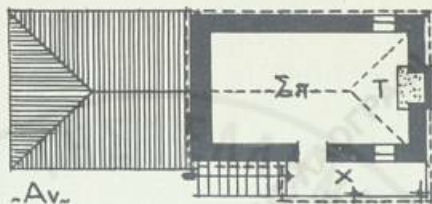
Α

Β

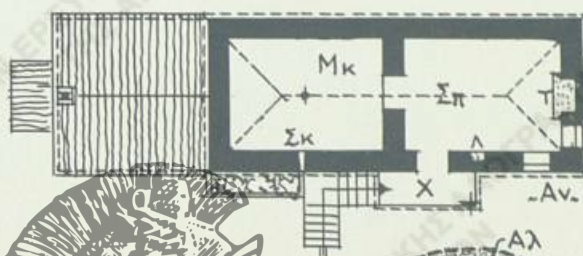
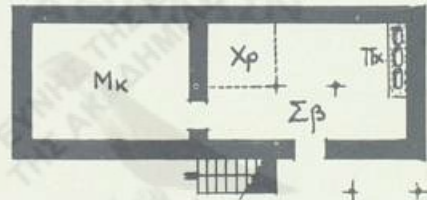

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

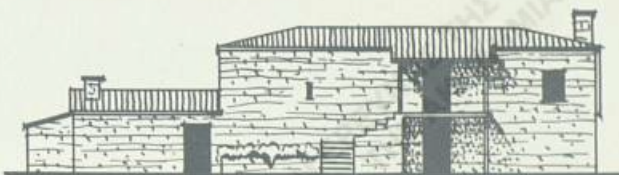
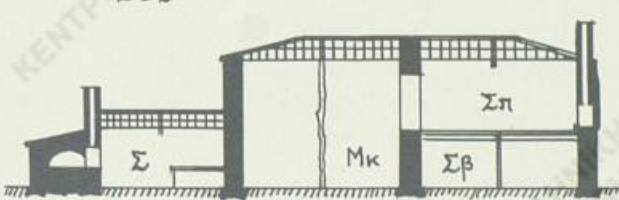

Αν

Κτ

ΑΘΗΝΩΝ

0 1 2 3 4 5 10

200

ΠΙΝ: 13

Σπ: Σπίτι
Φ: Φεγγίτ'ς
Τ: Τζάκι
Θ: Θέση
Κβ: Κρεβάτ'
Η: Πτολάι'
Κλ: Καρτέλα
Φν: Φούρνος
Σβ: Στάβλος
Πχ: Παχνί
Χρ: Χόρτο
Μκ: Μπλοκός
Φλ: Φάλι
Λ: Λανουεταί'ς

Δρ: Δρόμος
Αλ: Άλωνι

Μτ: Μλοφτάνι

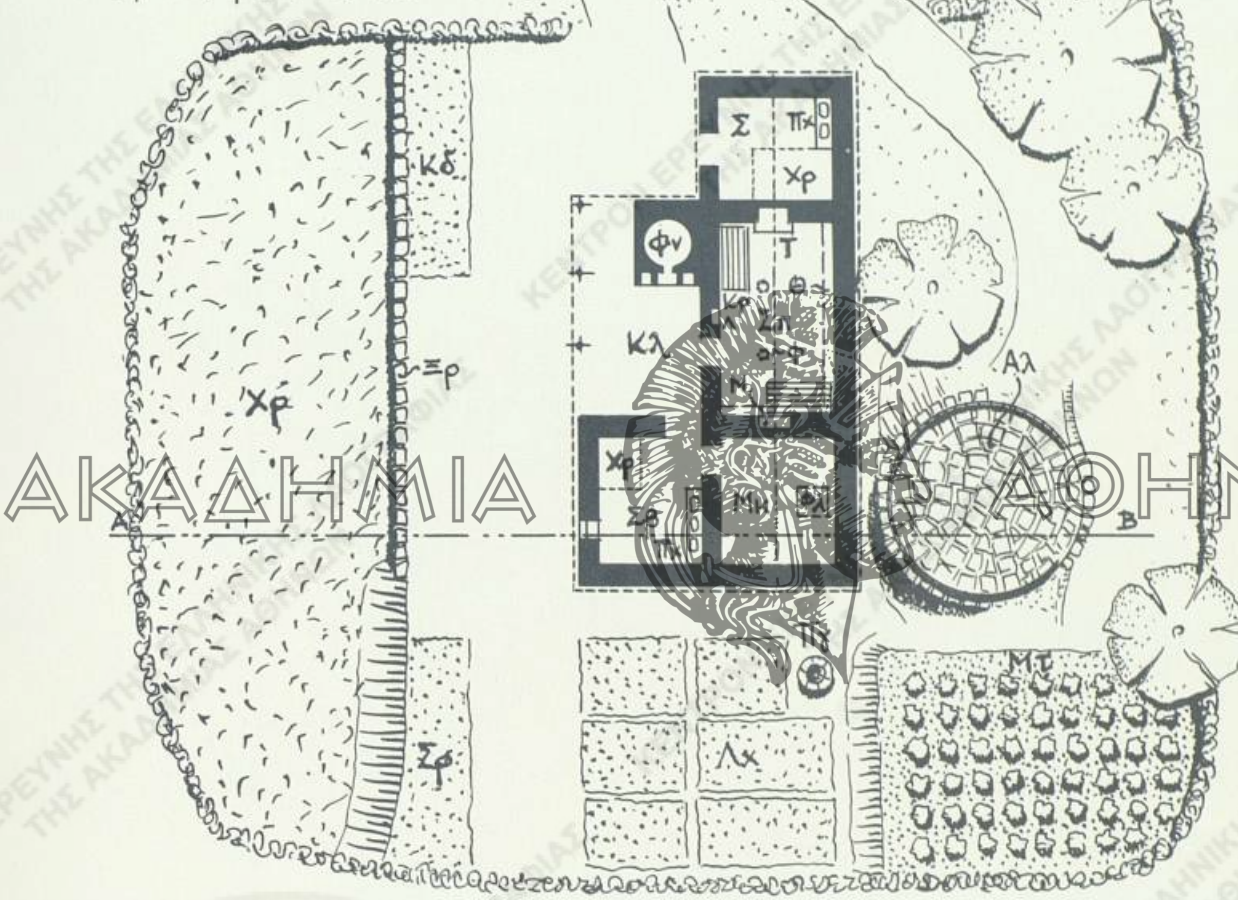
Πγ: Πηγάδι

Λχ: Λαχανικά

Ξρ: Ξκόρδα

Κδ: Κρομυδάκια

Ξρ: Ξεροτρόχαλος

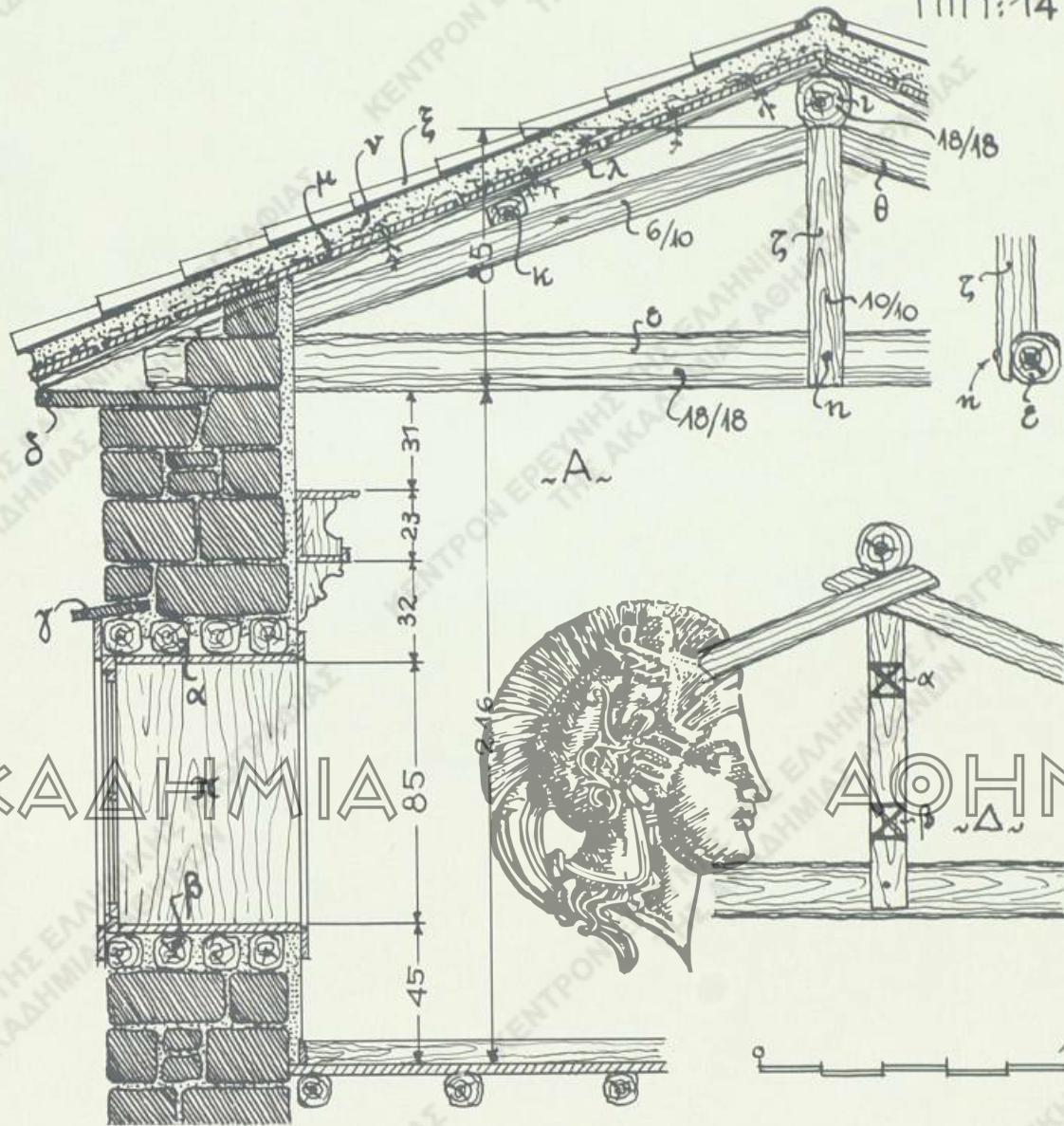
ΤΟ ΝΤΑΜΙ

ΤΟΥ ΔΡ. ΑΛΑΤΖΑ ΣΤΟ ΕΥΛΑΜΠΙΟ

ΤΟΜΗ: Α-Β

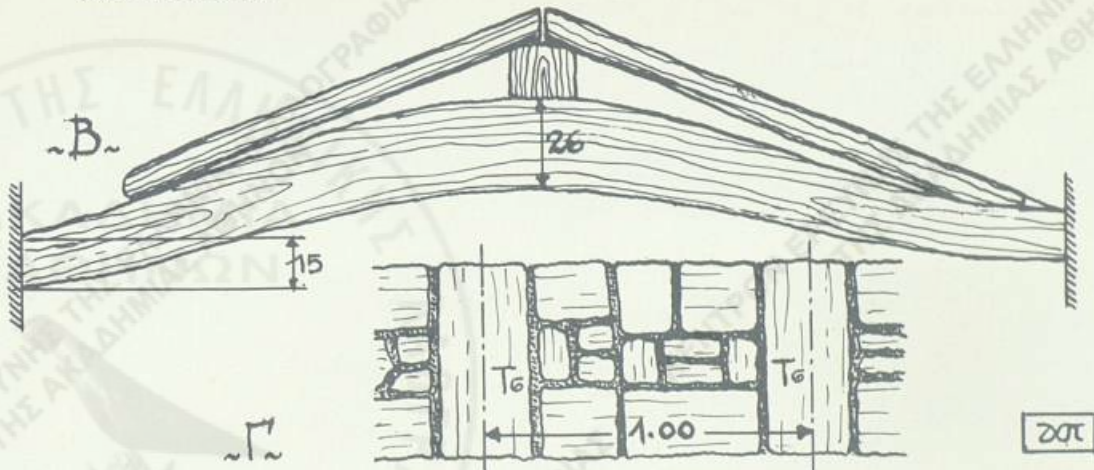

ΠΙΝ:14

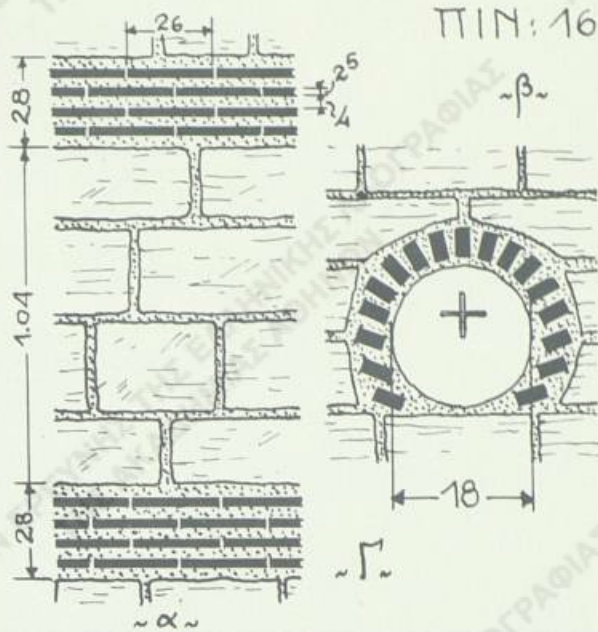
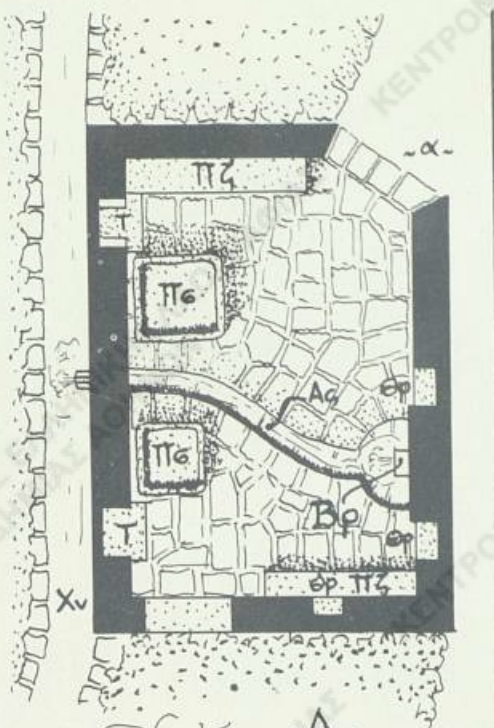

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

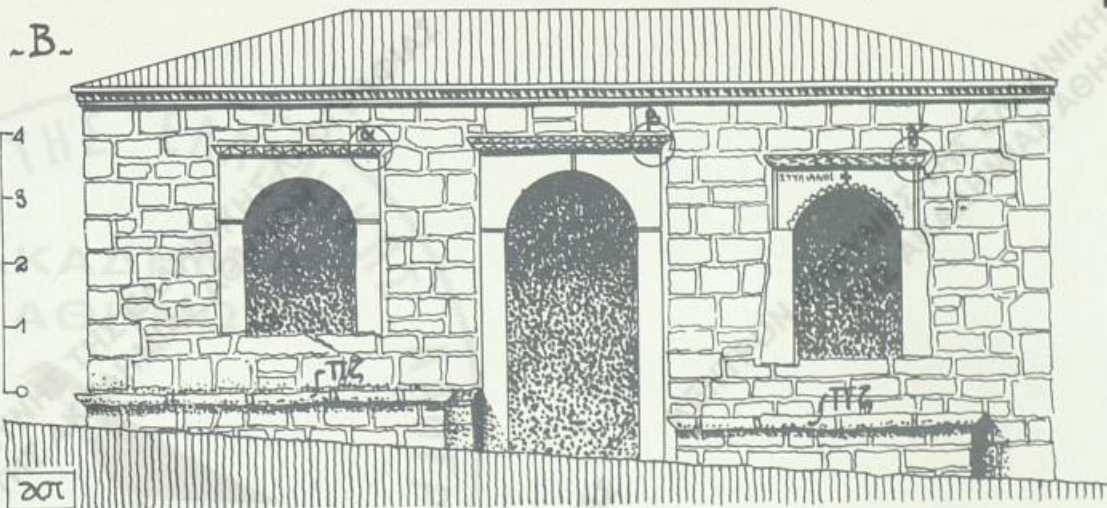
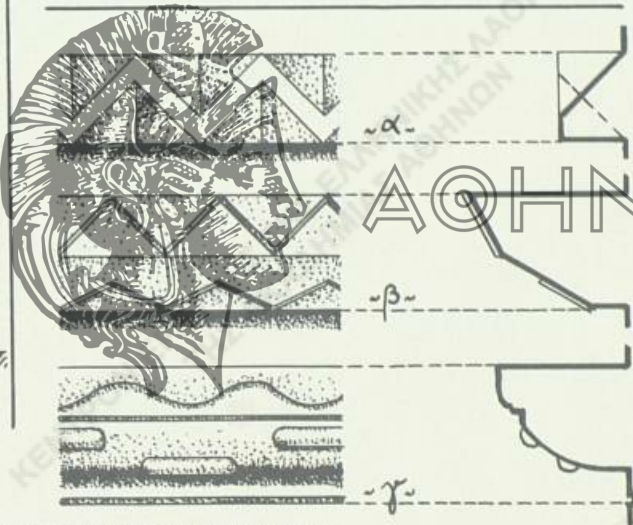
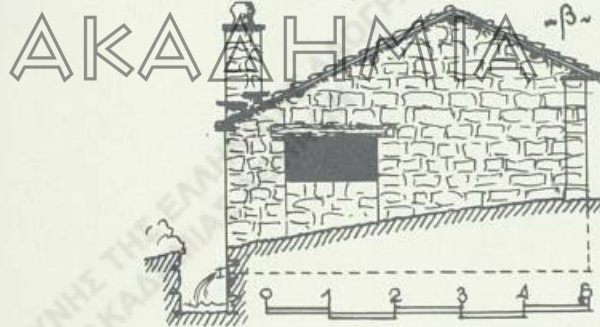
ΑΘΗΝΩΝ

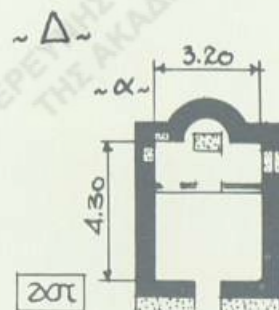
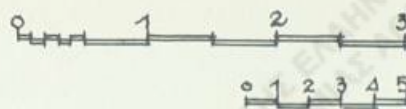
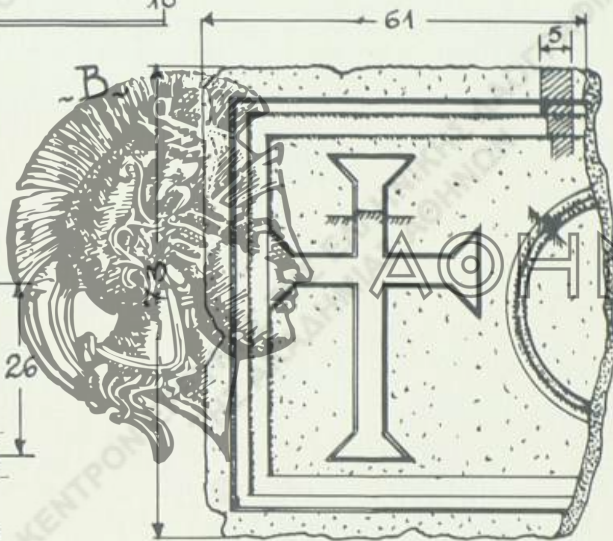
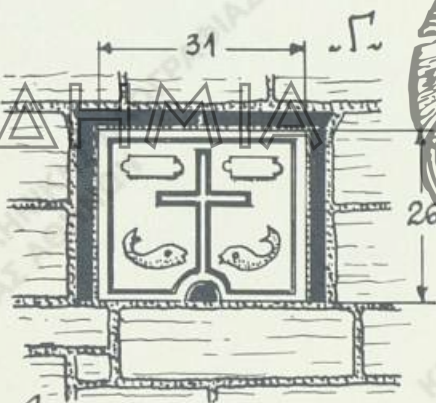
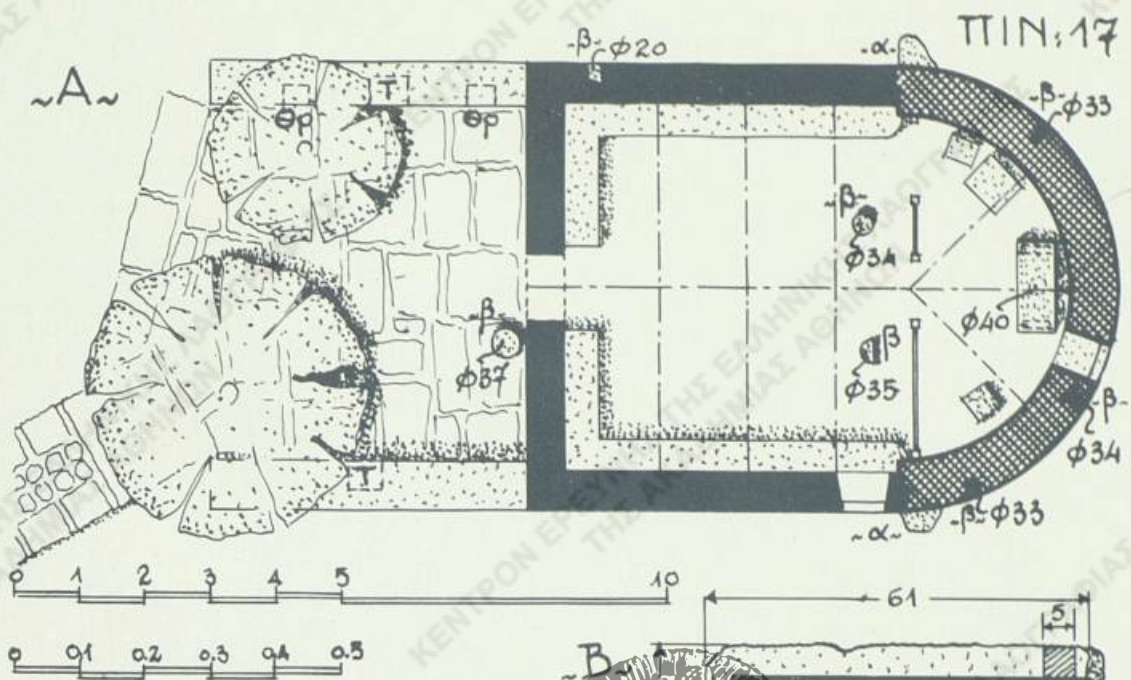

202

ΠΙΝ: 16

~1~

~2~

~3~

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

~5~

~6~

ΠΙΝ: 19

~1~

~2~

~3~

~4~

~5~

~6~

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

1~

ΠΙΝ: 20

~2~

~3~

~4~

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

~5~

~8~

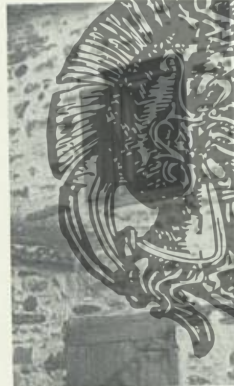
~6~

~7~

ΠΙΝ: 21

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΠΙΝ. 22

~1~

~2~

~3~

~4~

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

~5~

~6~

~7~

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Τύποις : ΑΔΕΛΦΩΝ Γ. ΡΟΔΗ, 'Αμαρουσίου - Χαλανδρίου 59 — 'Αμαρούσιον

533

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Βιβλίο
το Κέντρο

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ, ΑΡΙΘΜ. 12

ΑΡΙΣΤΕΙΔΟΥ ΠΑΣΑΔΑΙΟΥ

Η ΛΑΪΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ
ΤΗΣ ΙΜΒΡΟΥ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΘΗΝΑΙ 1973

Γ673α